

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

استان شناسی کردستان

پایه دهم

دوره دوم متوسطه

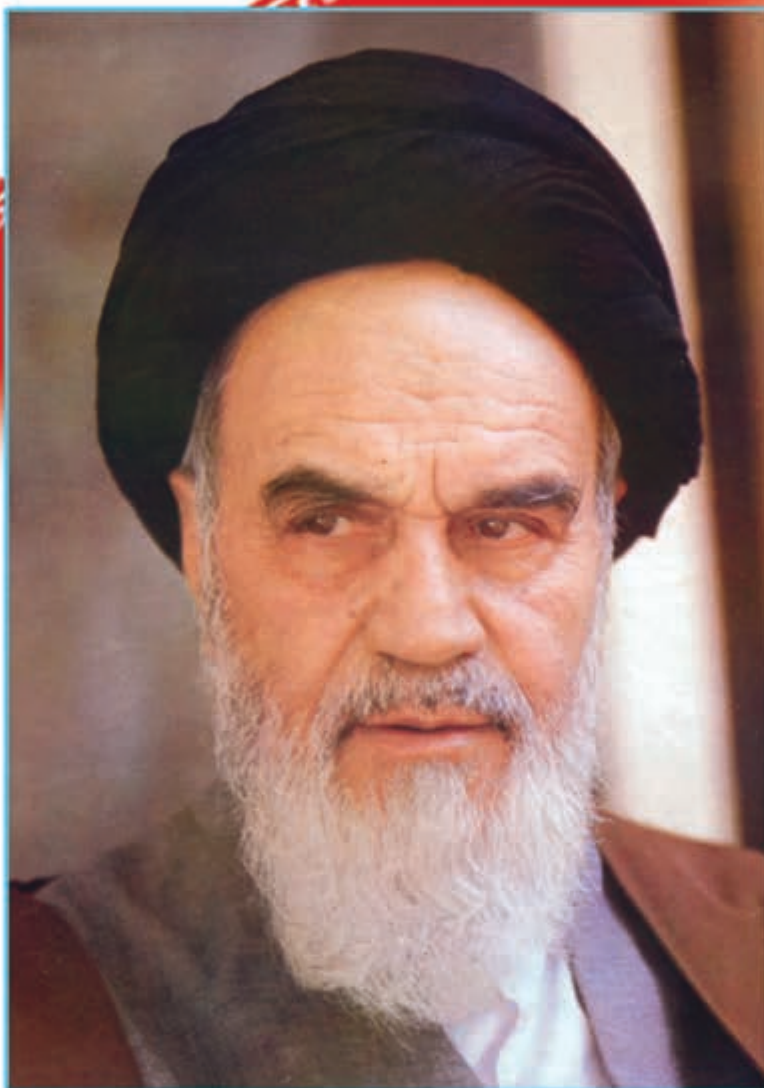

وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب :	استان‌شناسی کردستان - پایه دهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۰۳۲۰
پدیدآورنده :	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف :	دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف :	جمال ایرانی، اقبال و حدائی، کیهان مشیرپناهی و جمال محمدزاده (اعضای گروه تألیف) - سیداکبر میرجعفری، حسن ستایش (ویراستار)
مدیریت آماده‌سازی هنری :	اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
شناسه افزوده آماده‌سازی :	احمد رضا امینی (مدیر امور فنی و چاپ) - طاهره حسن‌زاده (مدیر هنری، طراح گرافیک و طراح جلد) - شهرزاد قنبری (صفحه‌آرا) - فاطمه باقری مهر، سیف‌الله بیگ محمددلیوند، علیرضا کاهه، زینت بهشتی شیرازی، حمید ثابت کلاچاهی (امور آماده‌سازی)
نشانی سازمان :	تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی) تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹ وبگاه : www.chap.sch.ir و www.irtextbook.ir
ناشر :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروبخش) تلفن : ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹
چاپخانه :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار و نوبت چاپ :	چاپ سیزدهم ۱۴۰۱

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکسبرداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز از این سازمان ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی «قُدَس سِرُّهُ»

فهرست

۱	فصل اول : جغرافیای طبیعی استان کردستان
۲	درس اول : موقعیت جغرافیایی و وسعت استان
۴	درس دوم : ناهمواری های استان و نحوه شکل گیری آن
۱۹	درس سوم : وضعیت آب و هوای استان
۲۶	درس چهارم : منابع طبیعی استان
۴۷	درس پنجم : مسائل زیست محیطی استان و راه حل های آن
۵۳	فصل دوم : جغرافیای انسانی استان کردستان
۵۴	درس ششم : تقسیمات سیاسی استان
۵۹	درس هفتم : شیوه های زندگی در استان
۶۶	درس هشتم : جمعیت استان و حرکات آن
۷۱	فصل سوم : ویژگی های فرهنگی استان کردستان
۷۲	درس نهم : مردم شناسی فرهنگی استان
۸۱	فصل چهارم : پیشینه تاریخی استان کردستان
۸۲	درس دهم : گذشته استان و مراکز اولیه تمدن
۸۸	درس یازدهم : جایگاه کردستان در دفاع از سرزمین ایران
۹۷	فصل پنجم : توانمندی های استان کردستان
۹۸	درس دوازدهم : قابلیت ها و جاذبه های گردشگری استان
۱۱۱	درس سیزدهم : توانمندی های اقتصادی استان
۱۲۱	فصل ششم : شکوفایی استان کردستان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
۱۲۲	درس چهاردهم : دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی
۱۳۳	درس پانزدهم : چشم انداز آینده استان
۱۴۲	منابع و مآخذ

سخنی با دانش‌آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه‌استان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب استان‌شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب استان‌شناسی شما را با استان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه و مسئول است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور و سرزمین ملی خویش در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از استان محل زندگی خود نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی استان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای، باید شما را به عنوان یک انسان مسئول به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌هایید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه استان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در استان شما کدام است و یا اینکه تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط، فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید. آگاهی از مسائل استان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی استان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند استان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و استان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دلبستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود، بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوری کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در استان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قله رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

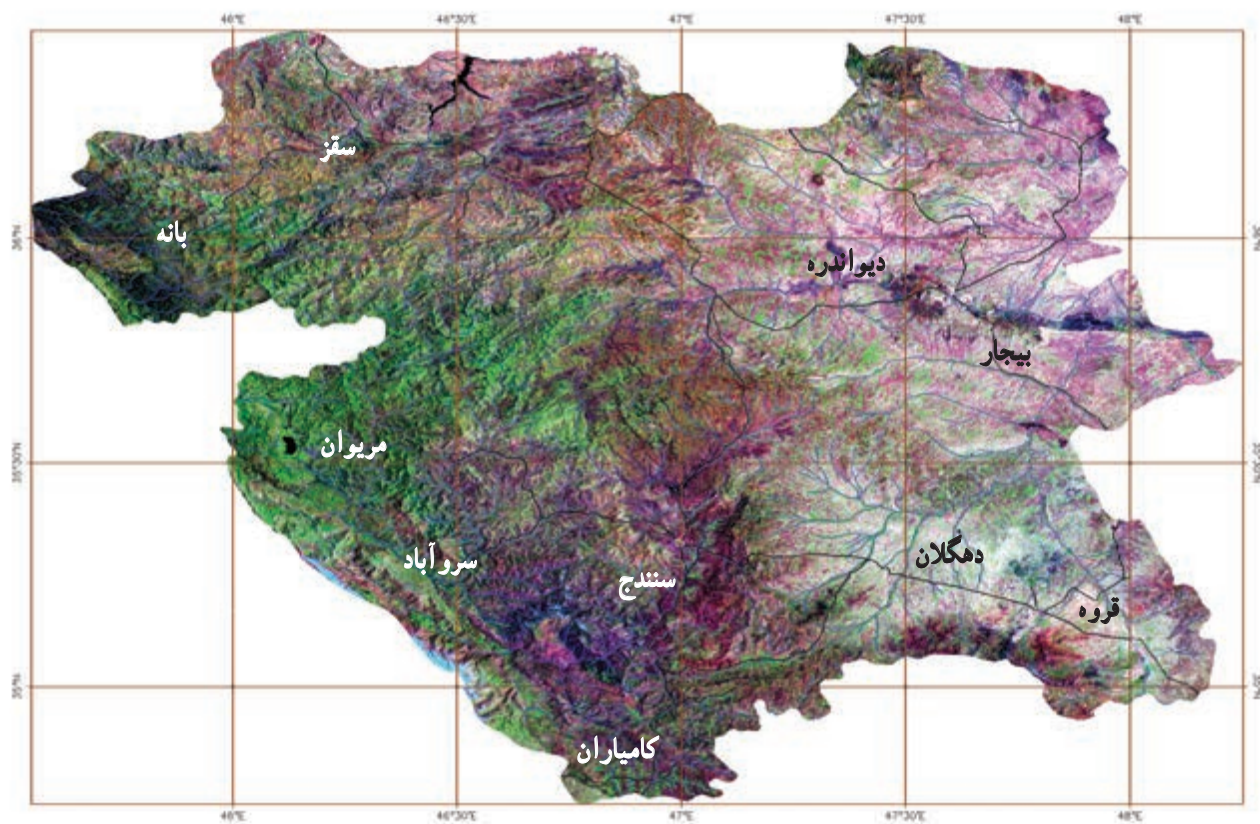

استان کردستان از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

کردستان سرزمین فداکاری‌های بزرگ است؛ سرزمین هنر و فرهنگ است؛ سرزمین صفا و وفاداری است؛ سرزمین مردم وفاداری است که در حساس‌ترین سال‌های عمر این نظام و این کشور، با مردانگی خود و با رشادت خود، توطئه‌های بزرگی را خنثی کردند. سرزمین مردم با رشادت و با رشد عقلی و آگاهی است که توطئه دشمن را در لحظات حساس تشخیص دادند و با فداکاری خود فتنه بزرگی را خاموش کردند؛ پیش از آن‌که آن فتنه بتواند به هدف‌های شوم خود برسد. این از یاد ملت ایران نخواهد رفت. کردستان در تاریخ انقلاب اسلامی، نشان افتخاری را با خود حمل می‌کند که در کمتر استانی نظیر آن را می‌شود دید.

عزیزان من! برادران و خواهران من! در فجر پیروزی انقلاب اسلامی کسانی به دنبال این بودند که در کشور جنگ داخلی درست کنند و برادرکشی به راه بیندازند. ستمگران جهانی از این که یک قدرت مستقل و متکی به دین و ایمان مذهبی در این منطقه سر بلند کند، وحشت می‌کردند و سراسیمه بودند؛ لذا همه نیروهای خود و همه توان سخت و نرم خود را به میدان آوردند تا شاید بتوانند این مولود تازه پایه هستی گذاشته را در همان اولین قدم‌ها نابود کنند و از بین ببرند. مردم کُرد در این استان امتحان خوبی را در این رویارویی بزرگ از خودشان نشان دادند. من کردستان را از نزدیک دیده‌ام و در روزهای محنت و سختی، عظمت ایستادگی این مردم را با چشم مشاهده کرده‌ام. البته آوازه مقاومت مردم استان شما – در دوران‌های مختلف : چه در آغاز انقلاب، چه در دوران جنگ تحمیلی – به گوش همه ملت ایران رسیده است.

استان کردستان یک استان فرهنگی است. شما به طبیعت سرسبز و زیبای این استان نگاه کنید؛ به روحیه مهربان و باصفای مردم این استان نگاه کنید؛ به تاریخ این استان – که علما و شعرا و اهل فرهنگ و اهل هنر در همین تاریخ نزدیک این استان فراوانند – نگاه کنید؛ همه این‌ها نشان می‌دهد که این استان، یک استان فرهنگی است.

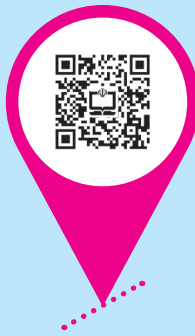

تصویر ماهواره‌ای از استان کردستان

تصویر فوق یک تصویر ماهواره‌ای Landsat-7 است که از کل استان در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در این تصویر که تحت عنوان تصویر گویا شده، شناخته می‌شود، خطوط آبی رنگ، رودخانه‌ها، خطوط سیاه رنگ، جاده‌ها و خطوط قهوه‌ای رنگ، شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می‌دهند. همچنین زمین‌های زراعی دارای محصول به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم‌یزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند.

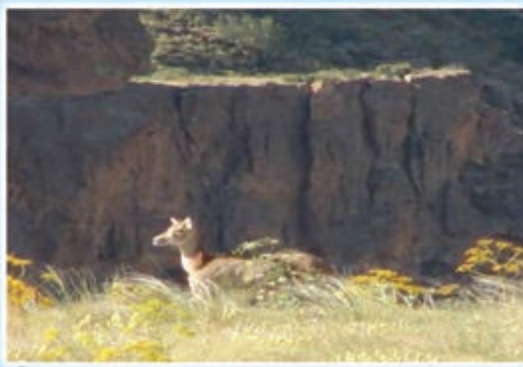
(عکس از سازمان فضایی ایران)

فصل اول

جغرافیای طبیعی استان کردستان

- با استفاده از نقشه تقسیمات سیاسی ایران، جاهای خالی را با کلمات مناسب پر کنید.
- ۱- استان کردستان از سمت شمال به..... و از سمت جنوب به..... محدود است.
  - ۲- استان کردستان از سمت شرق و شمال شرقی با استان..... همسایه است.
  - ۳- استان کردستان از سمت غرب به کشور..... محدود است.

● سیمای طبیعی استان در تصویر ماهواره‌ای

به تصویر ماهواره‌ای استان کردستان (شکل ۱-۲) که در سال ۱۳۸۳ توسط ماهواره ETM گرفته شده، نگاه کنید. از این گونه تصاویر ماهواره‌ای برای پیش‌بینی‌های هواشناسی، تشخیص میزان آب رودها، برآورد محصولات مختلف کشاورزی و به طور کلی بهره‌برداری از منابع زمین استفاده‌های ارزشمندی می‌شود.

شکل ۱-۲- تصویر ماهواره‌ای استان کردستان

درس دوم: ناهمواری‌های استان و نحوه شکل‌گیری آن

به شکل زیر توجه کنید. آیا می‌دانید ناهمواری‌های استان کردستان چگونه به وجود آمده‌اند؟

شکل ۳-۱- چشم‌اندازی از ناهمواری‌های استان

کردستان سرزمینی کوهستانی و ناهموار است. این ناهمواری‌ها در نتیجه حرکات کوهزایی اواخر دوره ترشیاری به وجود آمده و به صورت قطعی تثبیت شده و سپس در طول دوره کواترنر تحت تأثیر عوامل فرسایش به صورت کنونی در آمده است.

• شکل‌های ناهمواری‌های استان

شکل ۵-۱- نمایی از دشت‌های وسیع در بخش شرقی استان

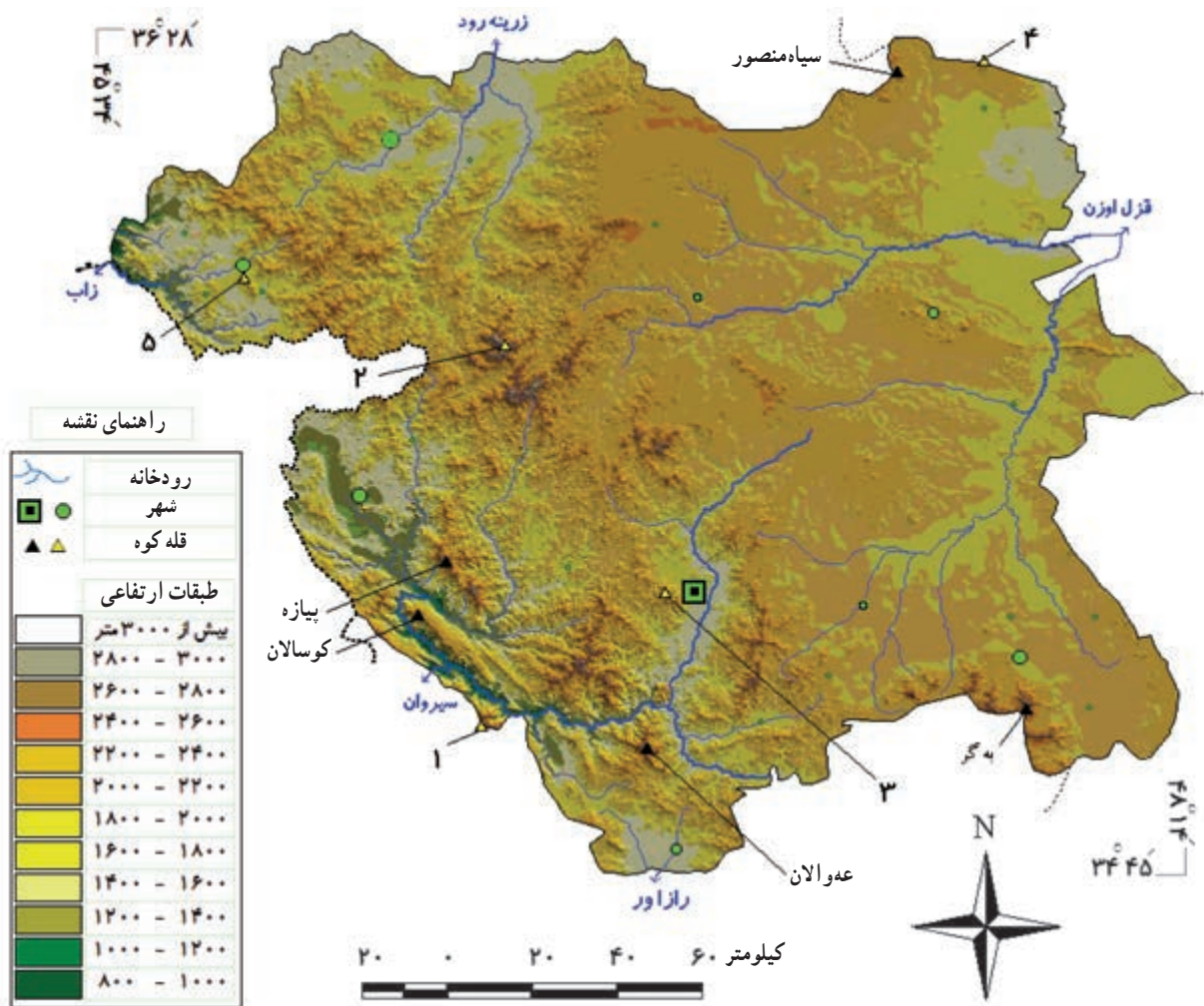
شکل ۴-۱- نمایی از کوه‌های مرتفع با دره‌های عمیق در بخش غربی استان

ناهمواری‌های استان کردستان یا به صورت کوهستان (شکل ۴-۱) (گاه با دامنه‌های پرشیب و دره‌های تنگ و عمیق و گاه با دامنه‌های ملایم و یکنواخت) یا در برخی نقاط دیگر به صورت سرزمین‌های کم و بیش هموار (شکل ۵-۱) دیده می‌شود. بنابراین ناهمواری‌های استان را «سرزمین‌های مرتفع» و «دشت‌ها» تشکیل می‌دهند.

الف) سرزمین‌های مرتفع (کوهستانی)

با در نظر گرفتن شکل ظاهری، نحوه پیدایش، جهت ناهمواری و جنس طبقات، این سرزمین‌ها را می‌توان به دو بخش «غربی» و «شرقی» تقسیم کرد. در جنوب استان، دره رودخانه قشلاق با امتداد شمالی - جنوبی، این دو بخش را از هم جدا می‌کند، در حالی که در شمال استان، خط تقسیم آب حوضه‌های آبخیز رودخانه‌های قزل اوزن و زربنه رود در ارتفاعات «هوه‌تو»، محل جدایی این دو بخش از یکدیگر است.

* آیا می‌توانید دره رودخانه قشلاق را بر روی نقشه ناهمواری‌های استان (شکل ۶-۱) نشان دهید؟

فعالیت

- ۱- با توجه به نقشه ناهمواری های استان و راهنمای آن به سؤالات زیر پاسخ دهید :
  - الف) شهر یا روستای محل زندگی شما در کدام طبقه ارتفاعی قرار دارد؟
  - ب) کوه های مرتفع بیشتر در کدام بخش از استان واقع شده اند؟
  - پ) با توجه به شماره های درج شده بر روی نقشه و با راهنمایی دبیر خود، نام کوه های مورد نظر را بنویسید.
- ۱- ..... ۲- ..... ۳- ..... ۴- ..... ۵- .....
- ۲- کدام کوه ها در نزدیکی محل زندگی شما واقع شده است؟

شکل ۷-۱- نمایی از کوه فرسایش‌یافته (آربابا)

۱- ناهمواری‌های بخش غربی : این بخش از ناهمواری‌های استان، از غرب رودخانه قشلاق تا نوار مرزی عراق و از جنوب کامیاران تا شمال سقز و بانه را در برمی‌گیرد. قسمت اعظم این ناهمواری‌ها را ارتفاعات تشکیل می‌دهند که نیمه جنوبی آن جزء رشته‌کوه‌های زاگرس به‌شمار می‌روند. جنس ناهمواری‌های بخش غربی، اغلب رسوبی، به ویژه از نوع آهک است. ارتفاعات این بخش را از یک سو کوه‌های گنبدی شکل و فرسایش یافته و از سوی دیگر رشته‌کوه‌های ممتد و موازی با دامنه‌های پرشیب تشکیل می‌دهند.

● **کوه‌های فرسایش یافته :** در بخش غربی استان کردستان به دلیل بارش فراوان، کوه‌ها اغلب تحت تأثیر فرسایش به وسیله آب‌های روان، به صورت گنبدی شکل با دامنه‌های ملایم و یکنواخت و دره‌های باز درآمده‌اند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از : چل‌چمه، پیازه، آبدرد، آربابا، عه‌والان و کوره میانه.

شکل ۸-۱- کوه چل‌چمه

آیا می‌دانید

چل‌چمه وسیع‌ترین توده کوهستانی و مهم‌ترین کانون آبگیر استان است. خط الرأس آن، حوضه‌های آبخیز دریاچه ارومیه، دریای خزر و خلیج فارس را از هم جدا می‌کند. رودخانه‌های پرآبی مانند زربنه رود، قزل اوزن و برخی سرشاخه‌های سیروان از ارتفاعات این کوهستان سرچشمه می‌گیرند.

● **رشته کوه‌های ممتد:** در بخش غربی ناهمواری‌های استان علاوه بر کوه‌های فرسایش یافته و گنبدی شکل، چند رشته کوه ممتد و موازی با جهت شمال غربی – جنوب شرقی در امتداد گسل اصلی و جوان زاگرس گسترش پیدا کرده‌اند. مهم‌ترین این رشته کوه‌ها عبارت‌اند از شاهو، کوسالان و هه ورامان که در جنوب غربی استان واقع شده‌اند.

شکل ۹-۱ رشته کوه شاهو

شاهو مرتفع‌ترین و طولانی‌ترین رشته کوه استان کردستان است. این رشته کوه با ۶۵ کیلومتر طول از جنوب غربی کامیاران تا شمال غربی پاوه (دره هه‌جیج) امتداد دارد. خط الرأس این رشته کوه، مرز استان‌های کردستان و کرمانشاه را تشکیل می‌دهد. ارتفاعات باشکوه شاهو از قسمت‌های مختلفی تشکیل شده که هر قسمت آن در تابستان، محل ییلاقی (هوار) یکی از روستاهای حومه آن است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: هانیه، دشتی، شهلوان، هوار تخت و...
* به نظر شما مناطق ییلاقی این کوهستان چه نقشی در زندگی اقتصادی و اجتماعی ساکنان آن دارند؟

شکل ۱۰-۱ چشم‌اندازی از مناطق ییلاقی شاهو (هوار برالوکان)

بیشتر بدانیم

شاهو دارای ده‌ها قله بیش از ۳۰۰۰ متر است که بلندترین قله آن با ارتفاع ۳۳۹۰ متر، پیرخضر (پیرخدر) نام دارد. همچنین شاهو دارای دامنه‌های پرشیب، صخره‌ای و صعب‌العبور است. در اثر اختلاف جنس کوه‌ها و قابلیت انحلال آن (در بعضی قسمت‌ها) و نیز ریزش‌های جوی فراوان در منطقه، پدیده‌های مورفولوژیکی و اشکال کارستی متعددی در کوه‌های این منطقه بوجود آمده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: سراب‌ها، غارها و دره‌های تنگ و عمیق.

بنابراین از یک سو آب‌های روان، بریدگی‌ها و دره‌های عمیقی در این کوه‌ها ایجاد کرده است که در نتیجه آن در بعضی جاها، دامنه‌ها با شیب نزدیک به ۹۰ درجه به دره‌ها ختم می‌شود و از سوی دیگر، آب‌های نفوذی (آب باران و آب حاصل از ذوب برف‌ها) موجب شده است تا چشمه‌های سراب (سراب پالنگان، بل، دیوه‌زناو) و غارها (غار شمیران در نزدیکی روستای دله‌مرز) به وجود آید.

شکل ۱۲-۱- سراب بل در دره عمیق سیروان

شکل ۱۱-۱- نمای بخشی از دامنه‌های پرشیب شاهو

۲- ناهمواری‌های بخش شرقی: این بخش از ناهمواری‌های استان از جنوب شرقی قروه تا شمال بیجار و قسمت‌هایی از دیواندره و شرق سنندج را دربرمی‌گیرد. از ویژگی‌های این ناحیه، وجود یک حصار کوهستانی متشکل از سنگ‌های دگرگونی و رسوبی است که دشت‌های مرتفع نسبتاً هموار و تپه ماهوری منطقه را احاطه کرده است؛ ضمن این که در سطح این دشت‌ها، ارتفاعات منفرد و پراکنده نیز ظاهر شده‌اند.

شکل ۱۳-۱ کوه «به‌گر» در جنوب قروه

بیشتر سنگ‌های این بخش، از نوع دگرگونی است اما در اطراف قروه کوه‌های آشفشانی و توده‌های نفوذی نیز به چشم می‌خورد. مهم‌ترین ارتفاعات این بخش عبارت‌اند از: به‌گر و پریشان، پنجه‌علی، شیدا، شاه‌نشین و سیاه‌منصور.

کوه به‌گر با ارتفاع ۳۲۶۲ متر از سطح دریا، مرتفع‌ترین کوه بخش شرقی استان و یکی از کانون‌های آبگیر منطقه است که خط‌الرأس آن، دو حوضهٔ آبخیز گاوه‌رود و قزل‌اوزن را از هم جدا می‌کند. علاوه بر آن از نظر زیستگاه جانوری نیز یکی از مناطق مهم استان به شمار می‌رود.

بیشتر بدانیم

عوامل مؤثر در شکل‌گیری ناهمواری بخش شرقی استان عبارت‌اند از:

- **فوران‌های آشفشانی:** از مهم‌ترین بقایای آشفشان‌های این منطقه می‌توان به کوه شیدا (در شمال شرقی دهگلان) به عنوان یک تودهٔ نفوذی اشاره کرد.

شکل ۱۴-۱ تودهٔ آشفشانی شیدا در شمال شرقی دهگلان

شکل ۱۵-۱ سنگ‌های دگرگونی قصلان قروه

شکل ۱۶-۱ غار کرفتو

شکل ۱۷-۱ سنگ‌های رسوبی آهکی (تراورتن)

● فعالیت‌های دگرگونی: از بارزترین نمونه

سنگ‌های دگرگونی منطقه، می‌توان به سنگ مرمر قصلان قروه اشاره کرد.

● تشکیلات آهکی و فرسایش آب‌های

روان: با توجه به ترکیب شیمیایی، مقاومت و قابلیت نفوذ سنگ‌ها و ضخامت این تشکیلات، اشکال آهکی خاصی در منطقه به وجود آمده است که می‌توان به کوه حمزه عرب در دشت مرتفع گروس جنوبی و غار کرفتو در شمال دیواندره اشاره کرد. علاوه بر آن، در منطقه باباگرگر شهرستان قروه، سنگ‌های رسوبی آهکی (تراورتن) که ناشی از چشمه‌های معدنی می‌باشد، به چشم می‌خورد.

فعالیت

با توجه به مطالب این درس و اطلاعات خود به سؤالات زیر پاسخ دهید :

۱- محل زندگی شما در کدام بخش از ناهمواری‌های استان قرار دارد؟

۲- آیا در کوه‌های محل زندگی شما پدیده‌های طبیعی مانند غار، چشمه و سراب وجود دارد؟ نام آن‌ها را

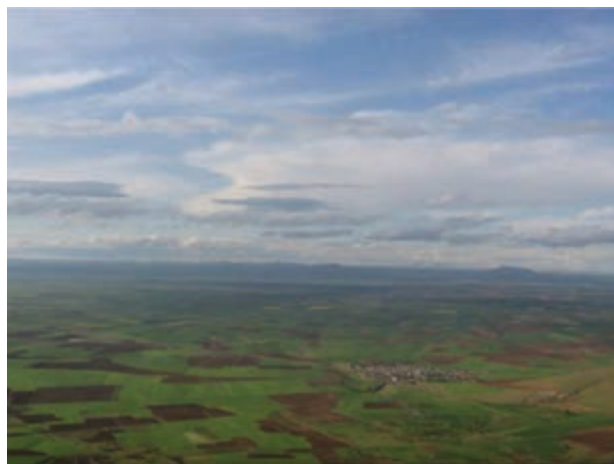
بنویسید.

ب) دشت‌های استان

دشت‌های استان کردستان با چشم‌اندازهای طبیعی و انسانی، مناظر دلپذیری از طبیعت زیبا را به نمایش می‌گذارند. مهم‌ترین دشت‌های استان کردستان در بخش شرقی گسترش پیدا کرده‌اند و در بخش غربی استان تنها دشت مریوان از وسعت چشم‌گیری برخوردار است. دشت‌های مهم استان عبارت‌اند از :

۱- **دشت‌های بخش شرقی :** مهم‌ترین دشت‌های این بخش عبارت‌اند از دشت‌های گروس، دهگلان، قروه و چاردولی که مساحتی حدود ۲۰۰۰۰۰ هکتار دارند. ویژگی غالب این دشت‌ها، ارتفاع زیاد آن‌ها است. دشت «هه‌وه‌تو» با ارتفاع ۲۲۰۰ متر از سطح دریا، مرتفع‌ترین دشت استان است که در شمال دیواندره قرار دارد.

در دشت‌های این بخش، جنس رسوبات به همراه فرسایش توسط آب‌های روان منظره تپه ماهوری بکناختی به وجود آورده است. شکل تپه ماهوری با پوششی از خاک‌های نرم، وسعت دشت‌های پایکوهی، آب و هوای معتدل و بارندگی‌های مناسب از یک‌سو، و خلاقیت و پشتکار ساکنان منطقه از سوی دیگر؛ شرایط مساعدی برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و دامداری فراهم کرده است و امکان بهره‌برداری از زمین را در شهرستان‌های قروه، بیجار، دهگلان و دیواندره به حداکثر رسانیده است.

شکل ۱۹-۱ چشم‌اندازی از دشت دهگلان

شکل ۱۸-۱ چشم‌اندازی از دشت «هه‌وه‌تو»

جغرافیای طبیعی استان

در این دشت‌ها، غلبه با محصولاتمانند گندم و جو است و در سال‌های اخیر، اقتصاد روستایی منطقه به سمت کشت‌های سودآور مانند سیب‌زمینی، صیفی‌جات، حبوبات و نباتات علوفه‌ای (مانند یونجه) که از کیفیت بسیار مناسبی برخوردارند، سوق داده شده است.

۲- دشت‌های بخش غربی: در بخش غربی استان، دشت مریوان از موقعیت ممتازی برخوردار است. این دشت، حدود ۱۱۰۰۰ هکتار مساحت دارد و اطراف آن را کوه‌های پوشیده از جنگل‌های بلوط در بر گرفته است. نیمه جنوبی دشت مریوان از مخروط افکنه‌های بزرگ و کوچک تشکیل شده است که با توجه به حاصل‌خیزی آن، ۲۲۰۰ هکتار از زمین‌های این دشت تحت پوشش شبکه آبیاری و زه‌کشی قرار گرفته است. زه‌کش اصلی این طرح «چم زریبار» است که در میانه دشت جریان دارد. محصولات عمده کشاورزی دشت مریوان عبارت‌اند از: گندم، حبوبات، توتون و صیفی‌جات.

شکل ۲-۱- بخشی از دشت مریوان در جنوب دریاچه زریبار

فعالیت

— مرتفع‌ترین دشت استان کردستان را بر روی نقشه ناهمواری‌ها (شکل ۱-۶) نشان دهید.

شکل ۲۱-۱- نمایی از دشت کامیاران

شکل ۲۲-۱- چشم اندازی از رابطه انسان و محیط در مناطق کوهستانی

● نقش ناهمواری‌های استان در زندگی مردم

با توجه به آنچه در باره ناهمواری‌های استان کردستان گفته شد، این ناهمواری‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم بر زندگی مردم منطقه تأثیر می‌گذارند. اگر موقعیت استان و ویژگی این ناهمواری‌ها را در نظر بگیریم، به نقش و اهمیت آن‌ها بیشتر پی می‌بریم:

۱- جهت رشته کوه‌ها و واقع شدن آن‌ها در مقابل بادهای مرطوب غربی، موجب افزایش بارش به‌ویژه در بخش غربی استان می‌شود که در ارتفاعات اغلب به صورت برف دیده می‌شود.

۲- ارتفاعات استان، سرچشمه رودهای دائمی و پربابی مانند زاب، سیروان، زرینه رود و قزل‌اوزن است که علاوه بر تأمین آب استان، آب مورد نیاز برخی از استان‌های دیگر کشور را تأمین می‌کند.

۳- کوهپایه‌ها، دره‌ها و حاشیه رودها به دلیل برخورداری از آب و هوای معتدل و منابع آب فراوان، موجب استقرار سکونتگاه‌های دائمی در این مناطق شده است.

شکل ۲۳-۱- یکی از مسیرهای کوه‌نوردی
در ارتفاعات همورامان

۴- خاک‌های حاصل‌خیز آبرفتی در دشت‌ها و مجاور رودهای این ناحیه کوهستانی، شرایط مناسبی برای زراعت و باغداری و در نتیجه، اشتغال به کار مردم استان ایجاد کرده است.

۵- چشم‌اندازهای طبیعی کوهستان‌های منطقه (آبشارها، غارها، چشمه‌ها، سراب‌ها و...) شرایط مساعدی برای گردشگری در طبیعت استان فراهم کرده است.

* شما کدام نقش‌های دیگر ناهمواری‌های استان را می‌توانید نام ببرید؟

شکل ۲۴-۱- نقش کوهستان‌های استان در شبکه اطلاع‌رسانی کشور

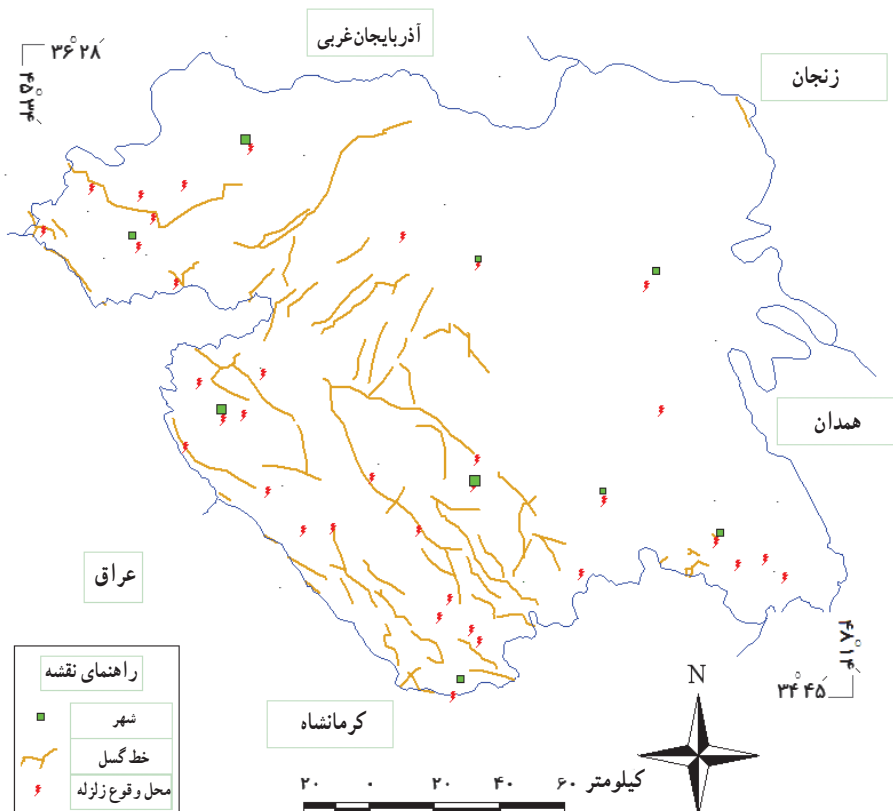
● مخاطرات طبیعی و راه‌های مقابله با آن

۱- زمین‌لرزه: استان کردستان از نظر زمین‌ساختی وضعیت ویژه‌ای دارد. به دلیل وجود گسل اصلی زاگرس، بخش عمده‌ای از استان ما، به ویژه غرب آن به یکی از نقاط زلزله‌خیز ایران تبدیل شده است.

مناطق از استان کردستان که در معرض خطر زلزله قرار دارند، در شکل ۲۵-۱ نشان داده شده است.

* آیا می‌توانید مشخص کنید که شهر یا روستای محل زندگی شما جزء نقاط زلزله‌خیز استان است یا خیر؟

شکل ۲۵-۱ نقشه پراکنده‌گی زمین‌لرزه‌های استان

۲- ناپایداری دامنه‌ای: استان کردستان

سرزمینی کوهستانی است که دارای دامنه‌های پایدار و ناپایدار فراوانی است. حرکات توده‌ای مواد بر روی دامنه‌ها، برخی از نقاط این استان را تهدید می‌کند که در این میان پدیده لغزش بیشتر قابل توجه است و آثار مخرب آن بر روی زمین‌های زراعی، راه‌های ارتباطی و مناطق مسکونی بارها مشاهده شده است. از جمله می‌توان به لغزش زمین در محورهای ارتباطی (سنندج - مریوان و سروآباد - کامیاران) و تالوت بانه اشاره کرد.

شکل ۲۶-۱ لغزش زمین در محور سنندج - مریوان (بل کانی ونوشه) موجب قطع راه ارتباطی شده است.

شکل ۲۷-۱- نمایی از سقوط بهمن در دامنه‌های بهمن‌خیز استان

۳- بهمن: پدیده بهمن برفی (هه رهس) در مناطق کوهستانی و شیب‌دار کردستان که فاقد پوشش گیاهی و جنگلی غنی‌اند، خسارت‌هایی به بار آورده و روستاهای پای کوهی را در معرض خطر قرار داده است. از جمله دامنه‌های بهمن‌خیز استان می‌توان به دامنه کوه‌های آیدر و آریز در سنندج و ارتفاعات بانه، شاهو، هورامان و... اشاره کرد. بهمن در ارتفاعات استان تاکنون جان تعدادی از کوه‌نوردان را گرفته است.

شکل ۲۸-۱- نمایی از بارش برف سنگین در معابر کوهستانی استان

علاوه بر سقوط بهمن در دامنه‌های بهمن‌خیز، بارش برف سنگین در نقاط مرتفع استان، گاه موجب مسدود شدن جاده‌ها و قطع ارتباط روستاها می‌شود. به عنوان نمونه می‌توان به بارش برف سنگین زمستان ۱۳۸۷ در محور دیواندره - سقز اشاره کرد که ارتفاع آن در بعضی نقاط به سه متر رسید و موجب مسدود شدن این محور ارتباطی گردید.

● **راه‌های مقابله با مخاطرات طبیعی:** اگرچه برخی از اقدامات مردم استان نظیر استفاده‌های نادرست از دامنه‌ها، تغییر کاربری زمین، چرای بی‌رویه دام‌ها، تخریب مراتع و قطع درختان جنگلی باعث تشدید برخی از مخاطرات از قبیل لغزش زمین و سقوط بهمن شده است؛ اما مردم این استان و سازمان‌های مربوط، برای حفظ و حراست از محیط طبیعی پیرامون خود اقدامات زیادی انجام داده‌اند؛ به طوری که در بعضی از مکان‌ها با تقویت پوشش گیاهی، ایجاد جنگل و پارک‌های جنگلی، تراس‌بندی و بانکت‌بندی از حوادث ناگوار ناشی از این گونه مخاطرات تا حدود زیادی جلوگیری کرده‌اند.

شکل ۲۹-۱- تراس‌بندی دامنه‌ها به شیوه سنتی

شکل ۳۰-۱- تراس‌بندی دامنه‌ها به شیوه جدید (اطراف روستای صوفیان سندج)

فعالیت

- ۱- با راهنمایی دبیر خود نام مکان‌هایی را که (در محورهای ارتباطی استان) دچار لغزش زمین شده‌اند، بنویسید.
- ۲- برای پیشگیری از آسیب‌های ناشی از مخاطرات طبیعی، در اطراف محل زندگی شما چه اقداماتی صورت گرفته است؟
- ۳- هنگام وقوع هر کدام از مخاطرات طبیعی، چه اقدامی انجام می‌دهید و چگونه به دیگران کمک می‌کنید؟

درس سوم: وضعیت آب و هوای استان

آب و هوای استان کردستان بیشتر متأثر از ارتفاع و جهت کوه‌های زاگرس، همچنین توده هوای مرطوب مدیترانه‌ای است. جریان‌های آب و هوایی متأثر از اقیانوس اطلس و دریای مدیترانه که عامل عمده بارش در کشور است، در عبور از کردستان و برخورد با ارتفاعات زاگرس، بخش قابل توجهی از رطوبت خود را به شکل باران و برف از دست می‌دهد. آیا می‌توانید بگویید که کدام توده‌های هوایی دیگر بر آب و هوای استان ما تأثیر می‌گذارند؟

شکل ۳۱-۱- برخورد توده هوای مرطوب مدیترانه‌ای با ارتفاعات کردستان

آب و هوای کردستان از نوع مدیترانه‌ای است که با توجه به نقش عوامل محلی، می‌توان آن را به دو نوع فرعی تقسیم کرد:

الف) نواحی کوهستانی و دشت‌های مرتفع با زمستان‌های بسیار سرد و تابستان‌های معتدل

ب) دره‌ها و نواحی پست با زمستان‌های معتدل و تابستان‌های گرم و خشک

• پراکندگی جغرافیایی دما و بارش در سطح استان

با توجه به نقش عوامل مؤثر بر آب و هوای استان، میانگین سالانه دما، حدود ۱۳ درجه سانتی‌گراد است و در ارتفاعات تا ۸ درجه سانتی‌گراد کاهش پیدا می‌کند. میانگین بارندگی سالانه استان نیز حدود ۵۰۰ میلی‌متر است که در ارتفاعات غرب و شمال غربی منطقه به بیش از ۸۰۰ میلی‌متر می‌رسد. میوان پرباران‌ترین شهر استان است که میانگین بارش دراز مدت آن برای یک دوره ۴۶ ساله منتهی به سال ۱۳۸۷ به میزان ۸۸۷/۴ میلی‌متر بوده است، در حالی که در نواحی شرقی استان، میزان بارندگی سالانه حدود ۳۰۰ میلی‌متر است.

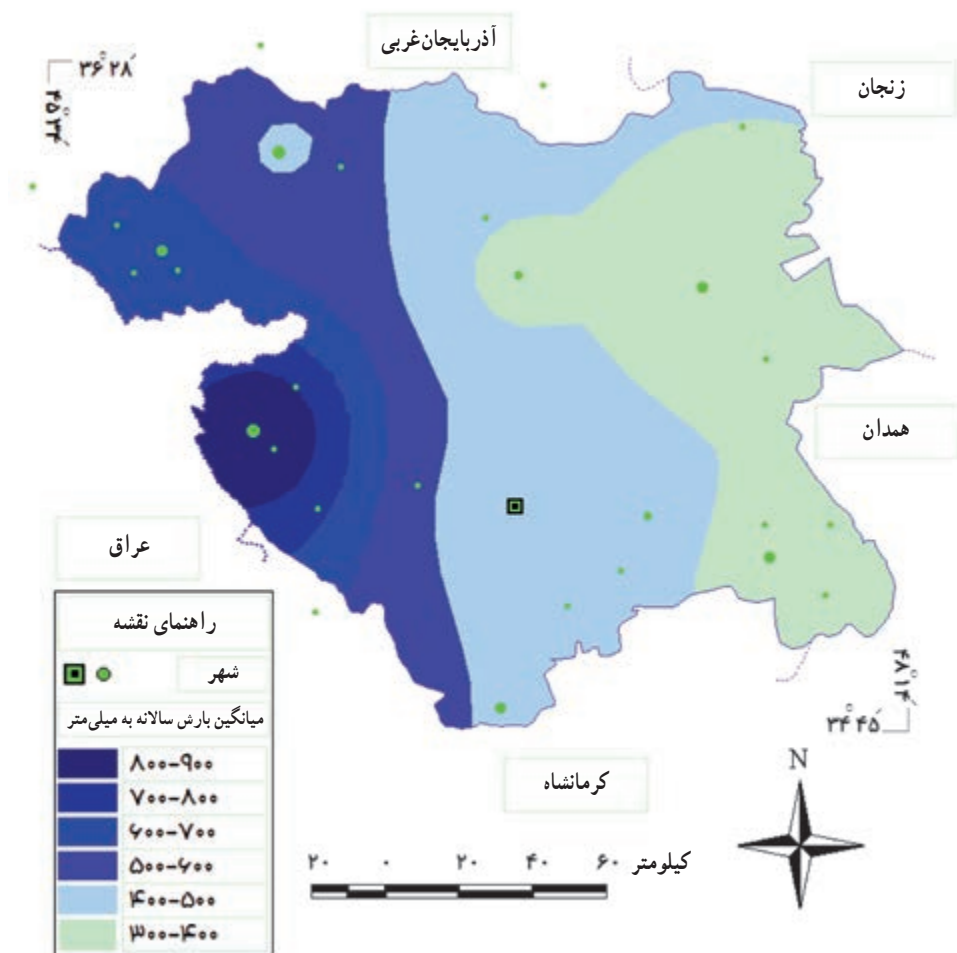

برای مطالعه

جدول ۱-۱- ویژگی های آب و هوای شهرستان های استان

مشخصات آب و هوایی شهرستان ها	مساحت (کیلومتر مربع)	ویژگی های آب و هوایی	میانگین سالانه دما (درجه سانتی گراد)	میانگین بارش سالانه (میلی متر)	تعداد روزهای یخبندان سالانه
بیجار، قروه و دهگلان	۱۰۱۵۰	تابستان ها معتدل و زمستان ها بسیار سرد	بیجار ۱۰/۹ قروه ۱۱/۴	بیجار ۳۲۶ قروه ۳۳۲/۴	بیجار ۱۰۷ قروه ۱۰۸
سنندج و کامیاران	۴۰۰۰	تابستان ها گرم و زمستان ها سرد	سنندج ۱۳/۴	۴۵۲	سنندج ۱۰۵
سقز و دیواندره	۸۵۲۰	تابستان ها معتدل و زمستان ها در نقاط مرتفع بسیار سرد و در نواحی دره ای حاشیه رودها سرد	سقز ۱۱/۱ دیواندره ۷/۹	سقز ۴۸۹/۲ دیواندره ۳۷۴/۲	سقز ۱۲۴ دیواندره (زرینه هه وه تو) ۱۵۰
مریوان، بانه و سروآباد	۵۵۵۰	تابستان ها معتدل و زمستان ها سرد	مریوان ۱۲/۸ بانه ۱۳/۷	مریوان ۸۸۷/۴ بانه ۶۳۱/۴	مریوان ۹۹ بانه ۷۱

شکل ۱-۳۲- نقشه پراکنندگی بارش در استان

فعالیت

۱- با توجه به شکل ۱-۳۲ دو شهر «بیجار» و «مریوان» را از نظر دما و بارش با هم مقایسه کنید و علل تفاوت میان آن دو را بنویسید.

۲- با توجه به شکل ۱-۳۲، روند تغییرات بارندگی استان از غرب به شرق را بررسی کنید.

۳- به همراه دبیر جغرافیا از ایستگاه هواشناسی شهرستان محل زندگی خود بازدید به عمل آورید و از نزدیک با نحوه اندازه‌گیری داده‌های هواشناسی آشنا شوید و از آن گزارشی تهیه کنید.

● رابطه انسان و آب و هوا در استان

آب و هوا مهم‌ترین پدیده طبیعی محل زندگی انسان است. در استان کردستان به دلیل تنوع شرایط طبیعی، ساکنان آن در طول تاریخ سعی کرده‌اند که با وضعیت آب و هوایی حاکم بر آن به نوعی سازگاری پیدا کنند. لباس زیبای گردی آمیخته‌ای است از هنر و طبیعت که در تکامل آن، آب و هوا نقش تعیین کننده‌ای داشته است. تنوع آب و هوایی استان سبب احداث سکونتگاه‌ها منطبق با شرایط اقلیمی نقاط مختلف استان شده که به عنوان نمونه می‌توان به سکونتگاه‌های هه‌ورامان اشاره کرد.

«آب و هوا» و کشاورزی در کردستان رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند. کشت انواع میوه‌ها و محصولات به مدد مساعدت شرایط موجود امکان‌پذیر است. به دلیل بارش مناسب به‌خصوص در غرب استان شرایط برای کشت انواع محصولات زراعی و باغی به صورت دیم فراهم شده است. در شرق استان نیز کشت دیم محصولاتی مانند گندم، جو و حبوبات رایج است.

شکل ۳۳-۱- نمایی از معماری سنگی متناسب با آب و هوای منطقه (هه‌ورامان)

شکل ۳۴-۱- کشت گندم دیم در استان

شکل ۳۵-۱- باغات انگور دیم شهرستان مریوان

جغرافیای طبیعی استان

آب و هوا و گردشگری ارتباط دوسویه با یکدیگر دارند. در کردستان به دلیل وضعیت آب و هوایی مناسب، شاهد چشم‌اندازهای زیبای طبیعی مانند: مناطق پوشیده از جنگل، مراتع، آبشارها و رودخانه‌های خروشان، دریاچه‌های متعدد و... هستیم که شرایط مساعدی را برای گسترش گردشگری در استان فراهم کرده است.

شکل ۳۶-۱ نقش اقلیم در خلق چشم‌اندازهای زیبای طبیعی

بیشتر بدانیم

با آغاز سال که مصادف با شروع باران‌های بهاری و سرسبزی طبیعت است، منطقه کردستان بهترین شرایط طبیعی را برای علاقه‌مندان و دوستداران طبیعت داراست و گردشگران می‌توانند در دشت و دامنه کوه‌ها به طبیعت‌گردی بپردازند. این وضعیت تا آبان ماه ادامه دارد. در فصل زمستان نیز استان دارای جاذبه‌های فراوانی است. سردی هوا سبب یخ بستن سطح دریاچه زریبار می‌شود و مکان جالبی برای گشت و گذار در طبیعت آن ایجاد می‌کند؛ ضمن این که

شکل ۳۷-۱ یخ‌بندان دریاچه زریبار و گشت و گذار در سطح آن

بارش برف زمستانه شرایط مناسبی را برای ورزش نشاط‌بخش، مفرح و هیجان‌انگیز اسکی در بسیاری از دامنه‌های استان فراهم می‌آورد.
* در محل زندگی شما کدام ورزش مناسب با زمستان منطقه رایج است؟

تأثیر آب و هوا در زندگی مردم: با وجود نقش مثبت شرایط آب و هوایی استان، گاه شاهد پیامدهای منفی آن در زندگی مردم هستیم؛ زیرا استان ما دارای آب و هوای بسیار متغیری است و به دلایل کوهستانی بودن منطقه، بارش برف و باران قابل ملاحظه، سرمای شدید، وجود مه غلیظ و کاهش دید، ورود گرد و خاک از کشورهای عراق و عربستان و ... همواره در معرض نوسانات آب و هوایی قرار دارد و برخی از مخاطرات اقلیمی اغلب خسارت‌زا هستند. در این میان می‌توان به سیل و خشکسالی اشاره نمود.

سیل: در استان کردستان به دلیل کوهستانی بودن منطقه، بارش زیاد و جریان رودها در بسترهای پرشیب شرایط برای ایجاد سیل فراهم است و هر ساله بخشی از زمین‌های زراعی حاشیه رودخانه‌ها در مواقع پرآبی و طغیان رودها از بین می‌روند. در چند سال اخیر اجرای طرح‌های آبخیزداری از یک سو و تقویت پوشش گیاهی از سوی دیگر تا حدود زیادی مانع از ایجاد سیل شده است. با این حال اکنون هم تعدادی از روستاهای استان، حتی شهرهایی مانند سنندج و مریوان در مواقع بارندگی شدید با مشکل سیل و آب گرفتگی معابر روبرویند.

شکل ۳۸-۱- عدم رعایت حریم رودخانه و خطر سیل

خشکسالی: استان کردستان همانند بیشتر مناطق جهان، از پدیده خشکسالی دوره‌ای متأثر است. خشکسالی عمومی دهه گذشته که تقریباً اکثر نقاط کشور ما را تهدید می‌کرد، در کردستان نیز پیامدهایی را از قبیل کاهش شدید آب چشمه‌ها و رودها به دنبال داشت. بسیاری از چشمه‌ها و رودهای استان - به استثنای رودهای پایین دست سدها - خشک شدند و تعداد زیادی از روستاها با کمبود منابع آب مواجه شدند.

تداوم خشکسالی در دهه گذشته و پیامدهای آن، همچنان مشهود است. در خشکسالی سال آبی ۷۸-۱۳۷۷، بخش دام و طیور بیشتر از سایر بخش‌های اقتصادی استان مورد تهدید قرار گرفت. آثار این خشکسالی‌ها در بخش شرقی استان بیشتر محسوس است؛

چرا؟

شکل ۳۹-۱ اقدامات پیشگیرانه از سیل

در دو دهه اخیر راه حل ها و اقدامات مناسبی در جهت مقابله با سیل و خشکسالی در سطح استان انجام شده است؛ که از آن جمله می توان به اجرای طرح هایی مانند بررسی خصوصیات رودخانه ها، شناسایی مسیل های استان، دیوارکشی حاشیه رودها، احداث سدهای مخزنی و... اشاره کرد.

شکل ۴۰-۱ احداث سد؛ راهی برای مقابله با خشکسالی

فعالیت

- ۱- با توجه به کوهستانی بودن منطقه، یکی از مشکلات استان، یخبندان است. این پدیده در محل زندگی شما چه خساراتی به بار آورده است؟
- ۲- در محل زندگی شما چه اقداماتی برای مقابله با سیل و خشکسالی انجام شده است؟

درس چهارم: منابع طبیعی استان

آیا می دانید

استان کردستان از کدام منابع و توان های طبیعی برخوردار است؟
استان ما دارای منابع و ذخایر طبیعی فراوانی مانند آب، خاک، منابع غنی زیرزمینی (از قبیل طلا، سنگ آهن، سنگ مرمر، گرانیت، سیلیس و...)، جنگل و مرتع، تنوع گونه های جانوری و... است. در این درس با برخی از این منابع آشنا می شوید.

۱- وضعیت آب های استان

استان کردستان با میانگین بارندگی سالانه حدود ۵۰۰ میلی متر از استان های پربارش و یکی از مهم ترین قلمروهای تولید آب کشور ماست. وضعیت ناهمواری های استان موجب شده است تا بخش اعظم آن (قریب ۵۵ درصد) به روان آب سطحی تبدیل شود که قسمت عمده روان آب ها نیز یا به استان های دیگر سرازیر می شود و یا از طریق رودخانه های مرزی از کشور خارج می گردد. ۴۵ درصد آب ها نیز به داخل زمین نفوذ می کند یا تبخیر می شود.

شکل ۴۱-۱- نمای بخشی از منابع آب استان

آب‌های استان کردستان را می‌توان به دو بخش (آب‌های سطحی و آب‌های زیرزمینی) تقسیم کرد :

الف) آب‌های سطحی

این بخش، قسمت اعظم آب‌های استان را در برمی‌گیرد و شامل رودها و دریاچه‌هاست.

- **رودها :** با توجه به استقرار کانون‌های آب‌گیر دائمی در این استان، بخش عمده آب‌ها را رودخانه‌ها تشکیل می‌دهد. رودهای متعددی مانند زرینه رود، سیمینه رود، سفید رود، زاب کوچک، سیروان و رازآور (یکی از سرشاخه‌های کرخه) از این استان سرچشمه می‌گیرند و در سه حوضه آبریز دریای خزر، خلیج فارس و دریاچه ارومیه جریان می‌یابند.

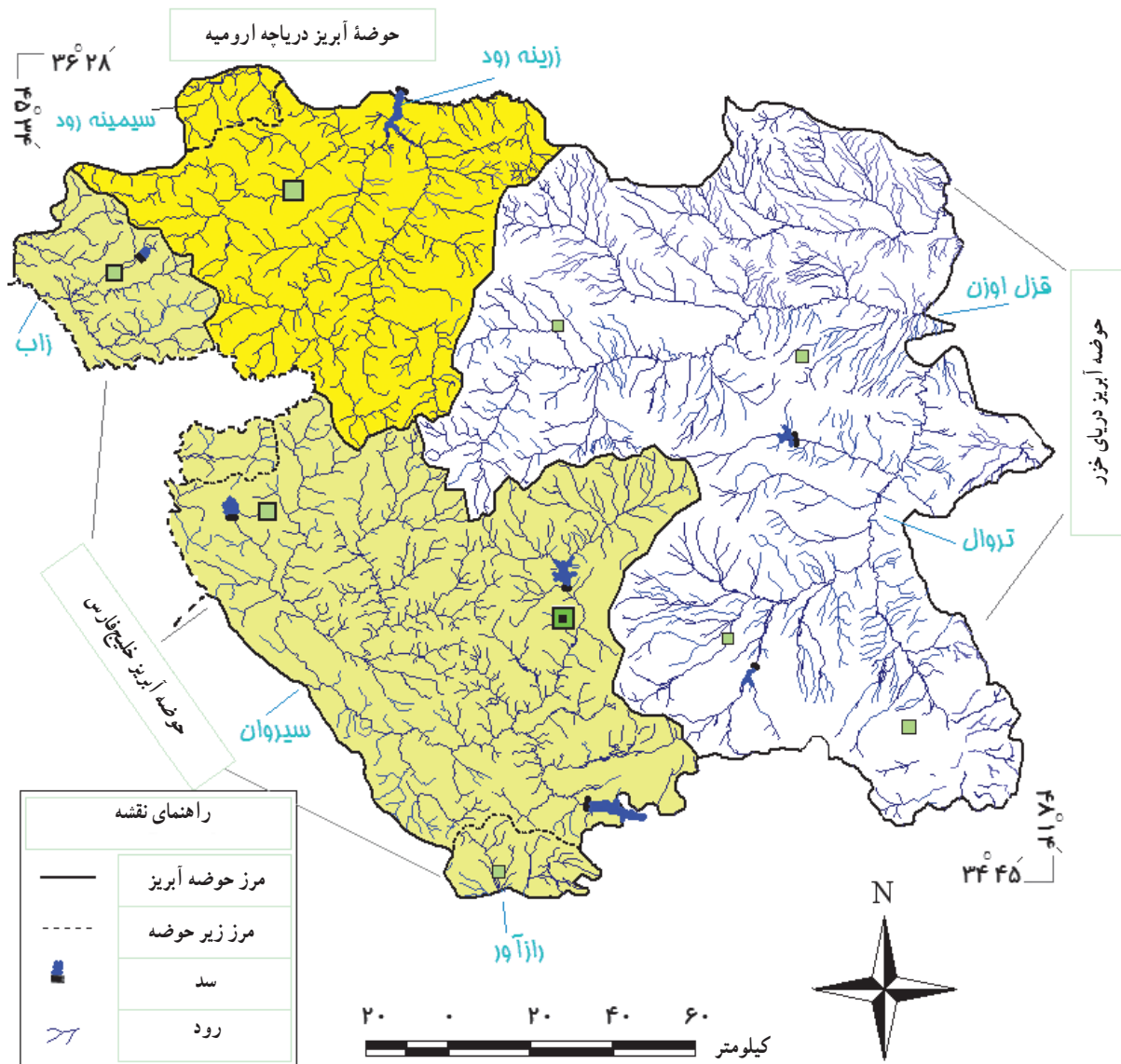
فعالیت

* حوضه‌های آبریز استان در شکل ۱-۴۲ نشان داده شده است، با توجه به آن جدول زیر را کامل کنید :

جدول ۱-۲ - حوضه‌های آبریز و رودخانه‌های مهم استان

ردیف	حوضه آبریز	رودخانه‌های مهم
۱	دریای خزر	۱- ..... ۲- .....
۲	خلیج فارس	۱- ..... ۲- ..... ۳- .....
۳	دریاچه ارومیه	۱- ..... ۲- .....

قلمرو حوضه‌های آبریز قزل اوزن، سیروان و زرینه رود با توجه به گستردگی در سطح استان، بیشترین سهم را در تشکیل ذخایر آبی ناشی از بارندگی دارند.

شکل ۴۴-۱- بخشی از مسیر رود قزل اوزن

شکل ۴۴-۱- بخشی از مسیر سیروان

برای مطالعه

جدول ۳-۱- وضعیت آب‌های استان

مساحت حوضه (کیلومتر مربع)	تبخیر و نفوذ	مصارف		روان آب	میزان بارش	واحد	حوضه آبریز
		شرب	کشاورزی				
۷۴۲۵	۱۷۸	۳	۵۰	۳۶۹	۶۰۰	میلی متر	سیروان
	۱۳۱۸	۲۳	۳۷۳/۴	۲۷۴۰	۴۴۵۵	میلیون متر مکعب	
۱۵۴۵	۱۶۴	—	۴۷	۵۱۱	۷۲۲	میلی متر	زاب
	۲۵۳/۵	—	۷۲	۷۹۰	۱۱۱۵/۵	میلیون متر مکعب	
۵۳۲۰	۱۶۲	۳۳/۹	۸۶	۳۰۴/۱	۵۸۶	میلی متر	زرنه رود
	۸۶۲	۱۸۰/۴	۴۵۵	۱۶۲۰/۱	۳۱۱۷/۵	میلیون متر مکعب	
۱۳۴۴۵	۲۹۷	۱	۶	۷۱	۳۷۵	میلی متر	قزل اوزن
	۴۰۰۶/۵	۱۳/۵	۷۵/۴	۹۴۶/۵	۵۰۴۱/۹	میلیون متر مکعب	
۵۰۰	۲۴۸	—	۹۶	۲۰۶	۵۵۰	میلی متر	رازاور
	۱۲۳/۸	—	۴۸/۲	۱۰۳	۲۷۵	میلیون متر مکعب	
۲۸۲۳۵	۲۳۳	۷/۷	۳۶	۲۱۹/۳	۴۹۶	میلی متر	مجموع استان
	۶۵۶۴/۵	۲۱۶/۹	۱۰۲۴	۶۱۹۹/۵	۱۴۰۰۴/۹	میلیون متر مکعب	

● **سدها و دریاچه‌ها :** کردستان به عنوان یکی از استان‌های پرآب، توان زیادی در تأمین آب کشور دارد؛ از این رو در سال‌های اخیر به سدسازی در این استان توجه زیادی شده است. البته سدهای در حال بهره‌برداری استان تا به حال فقط نقش تأمین آب برخی شهرهای کردستان و آب شرب و کشاورزی استان‌های مجاور را داشته‌اند و به کاربردهای دیگر سدها مانند تولید برق، پرورش آبزیان، ایجاد تأسیسات گردشگری و... کمتر توجه شده است. تاکنون هفت سد مخزنی در استان کردستان به بهره‌برداری رسیده که در زیر به معرفی تعدادی از آن‌ها می‌پردازیم :

۱- سد قشلاق : سد مخزنی قشلاق از نوع خاکی - سنگی با هسته رسی و به ارتفاع ۸۰ متر بر روی رودخانه قشلاق سنندج

تأسیس شده و در سال ۱۳۵۸ مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. این سد برای تأمین آب آشامیدنی دراز مدت شهر سنندج، همچنین آب مورد نیاز سه هزار هکتار از اراضی کشاورزی پایاب سد احداث شده است. در حال حاضر، سالانه ۲۰ میلیون متر مکعب آب این سد برای شرب و ۲۲ میلیون متر مکعب آن برای آبیاری اراضی کشاورزی به مصرف می‌رسد. سالانه بخشی از آب تنظیمی این سد، بدون استفاده از استان خارج و وارد کشور عراق می‌شود.

شکل ۴۵-۱- دریاچه سد مخزنی قشلاق

۲- سد گاوشان : این سد از نوع سنگ‌ریزه‌ای با هسته رسی است که بر روی رودخانه گاو رود (یکی از شاخه‌های سیروان) تأسیس شده است. این سد سالانه از خروج حجم قابل توجهی آب از کشور جلوگیری می‌کند. سد گاوشان دارای تونل انتقال آب به طول بیش از ۲۰ کیلومتر است که هدف از ساختن آن، انتقال آب سد به دشت‌های کامیاران و کرمانشاه (بيلهوار و میان دربند) و تأمین بخشی از آب آشامیدنی شهر کرمانشاه است.

شکل ۴۶-۱- دریاچه سد مخزنی گاوشان

۳- **سد شهید کاظمی**: این سد مخزنی بر روی زرينه رود احداث شده و با وجود این که محل سد و دریاچه آن در محدوده استان کردستان قرار دارد ولی از آب آن بیشتر در استان‌های آذربایجان غربی و شرقی استفاده می‌شود. این سد، آب مورد نیاز ۸۰ هزار هکتار از اراضی آذربایجان غربی را تأمین می‌کند. یک خط انتقال آب نیز (به طول ۱۸۵ کیلومتر) از این سد برای تأمین آب مصرفی شهر تبریز به بهره‌برداری رسیده است که در مسیر انتقال، آب مورد نیاز دیگر شهرهای آذربایجان شرقی را نیز تأمین می‌کند. گفتنی است که آب آشامیدنی شهر سقز نیز به میزان ۲۰ میلیون مترمکعب در سال از این سد تأمین می‌شود.

برای مطالعه

جدول ۴-۱- سدهای در حال بهره‌برداری استان کردستان

ردیف	نام سد	موقعیت	نام رود	حجم مخزن سد (میلیون متر مکعب)	آب قابل تنظیم سالانه (میلیون متر مکعب)
۱	شهید کاظمی	۲۰ کیلومتری شمال شرقی سقز	زرينه رود	۸۸۰	۱۰۳۰
۲	گاوشان	۴۵ کیلومتری جنوب سنندج	گاوه رود	۵۵۰	۲۵۰
۳	قشلاق	۱۲ کیلومتری شمال سنندج	قشلاق	۲۲۴	۱۴۰
۴	زریبار	۴ کیلومتری جنوب غربی مریوان	زریبار	۹۶/۴۵	۶۰
۵	سنگ سیاه	۱۸ کیلومتری جنوب شرق دهگلان	سنگ سیاه	۳۳/۳	۱۹/۳
۶	گل بلاغ	جنوب بیجار	اوزن دره	۸	۷/۶
۷	بانه	۵ کیلومتری شرق بانه	بانه	۴/۸	۸/۷

علاوه بر سدهایی که از آن‌ها بهره‌برداری می‌شود، سدهای متعدد دیگری در حال تأسیس‌اند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: زیویه، سیازاخ، چراغ ویس، سورهاال، گاران، سورکهول (آزاد)، زاوه، تروال و ... .

۴- **دریاچه زریبار:** این دریاچه مهم ترین تالاب طبیعی استان کردستان و یکی از بزرگترین دریاچه های آب شیرین ایران به شمار می رود. دریاچه زریبار از نوع دریاچه های تکتونیک (زمین ساختی) است که در سه کیلومتری غرب شهر مریوان واقع شده است. امتداد عمومی دریاچه، شمالی - جنوبی بوده، طول متوسط آن در این امتداد ۶/۵ کیلومتر است که در موقع پرآبی به ۸ کیلومتر می رسد. حداکثر عمق آن نیز ۱۰/۵ متر است، مساحت متوسط دریاچه زریبار ۱۵ کیلومتر مربع است که در فصل بهار به دلیل بارندگی و ذوب برف ها تقریباً به حدود ۲۴ کیلومتر مربع می رسد. آب دریاچه زریبار که از جوشش چشمه های کف آن تأمین می شود، بیشتر برای کشاورزی و پرورش ماهی استفاده می شود. علاوه بر آن، این دریاچه از نظر حفظ زندگی جانوری و فعالیت های گردشگری نیز اهمیت فراوانی دارد.

شکل ۴۷-۱- نمایی از دریاچه زریبار

ب) آب های زیرزمینی

استان کردستان دارای منابع غنی آب زیرزمینی است. عواملی از قبیل کوهستانی بودن منطقه و برخورداری از بارش فراوان، تشکیلات آهکی قابل نفوذ، گسترش دشت های آبرفتی و همچنین وجود طبقات غیر قابل نفوذ زیرین، باعث فراوانی آب های زیرزمینی در این استان شده است. مهم ترین منابع آب زیرزمینی موجود در استان کردستان در دشت های آبرفتی قروه، دهگلان، مریوان، بیجار و کامیاران قرار دارد.

منابع آب های زیرزمینی استان کردستان بخشی از نیازهای مصرفی آب آشامیدنی و کشاورزی منطقه را تأمین می کند. علاوه بر آب های زیرزمینی موجود در لایه های آبدار دشت های آبرفتی، در غرب استان نیز تشکیلات آهکی، نفوذ آب را به داخل زمین آسان کرده و شرایط زمین شناسی مناسب، سبب شکل گیری لایه های آبدار شده که این لایه ها منشأ چشمه های دائمی و سراب ها می باشند.

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۴۸-۱- سراب پالنگان (بیلوی شیخ علاءالدین)

بیشتر بدانیم

● **مصارف آب استان :** منابع آب استان کردستان در سه بخش کشاورزی، آشامیدن و صنعت به مصرف می‌رسد. در حال حاضر، مصارف بخش صنعت حدود ۱ درصد، آشامیدن ۱ درصد و بخش کشاورزی نزدیک به ۱۶ درصد کل منابع آب استان را تشکیل می‌دهند و این موضوع بیانگر آن است که استان کردستان، تنها نزدیک به ۱۸ درصد کل منابع آبی خود را مورد استفاده قرار می‌دهد و ۸۲ درصد بقیه در استان مصرف نمی‌شود. حدود ۶۵ درصد از نیازهای آبی استان کردستان از طریق منابع آب‌های سطحی و بقیه آن از منابع آب زیرزمینی تأمین می‌شود.

شکل ۵۰-۱- درصد منابع تأمین آب‌های استان

شکل ۴۹-۱- درصد وضعیت مصارف آب در استان

● **توان آب استان در مقایسه با کل کشور :** کردستان یکی از استان‌های مرطوب کشور است و از نظر منابع آب (با حجم ذخایر آبی حدود ۱۴ میلیارد متر مکعب که ۷ درصد کل آب‌های کشور را تشکیل می‌دهد)، نسبت به اکثر استان‌های ایران وضعیت مناسب و مطلوب و نسبت به بعضی از استان‌ها - مانند گیلان و مازندران - وضعیت متوسط دارد.

● مسائل و مشکلات آب در استان و راه حل های آن

استان کردستان از نظر منابع آب، به ویژه آب های سطحی، یکی از مناطق مستعد کشور است اما حدود نیمی از آب های سطحی منطقه، بدون استفاده و بهره برداری از استان خارج می شود (بیشترین حجم خروجی مربوط به حوضه سیروان است). عواملی که بهره برداری از این آب ها را محدود می کنند، عبارت اند از :

* حدود ۸۰ درصد از منابع آب های سطحی در نیمه غربی استان جاری است؛ در حالی که قسمت عمده خاک های قابل بهره برداری در نیمه شرقی آن قرار دارند.

* وضعیت ناهمواری های منطقه به گونه ای است که زمین های کشاورزی و مراکز جمعیتی (مصرف کننده آب) در ارتفاعات بالاتر از مسیر رودها واقع شده اند و بدون سرمایه گذاری کلان نمی توان به صورت بهینه از آب این رودها استفاده کرد.

* در سرشاخه رودها، بندها و سدهای خاکی برای ذخیره آب وجود ندارد.

* به نظر شما چگونه می توان از هدر رفتن آب های سطحی استان جلوگیری کرد و به نحو مطلوب از آن استفاده نمود؟

شکل ۵۱-۱- برداشت از منابع آب زیرزمینی

بیشتر بدانیم

در شهرهای مختلف استان کردستان دو روش تصفیه لجن فعال و برکه تثبیت مورد استفاده قرار گرفته است. روش لجن فعال در شهرهای سنندج و سقز و روش برکه تثبیت در شهر قروه برای تصفیه استفاده شده اند.

فعالیت

۱- آب آشامیدنی شهر یا روستای محل زندگی شما از کجا تأمین می شود؟ در این باره گزارشی تهیه کنید و به کلاس ارائه دهید.

۲- برای این که خود و دیگران با کمبود آب مواجه نشوید، چه اقداماتی انجام می دهید؟ به دیگران چه توصیه هایی می کنید؟

۳- در شهرستان محل زندگی شما برای استفاده بهینه از آب، چه اقداماتی توسط دولت انجام گرفته است؟

۴- به صورت گروهی با هم بحث کنید و برای جلوگیری از بهره برداری بی رویه از آب های زیرزمینی استان راه حل ارائه دهید.

۲- وضعیت خاک‌های استان

حدود ۷۰ درصد از وسعت استان را کوه‌ها و تپه‌ها تشکیل داده است و قریب ۱۴/۵ درصد از اراضی نیز شامل فلات‌ها و تراس‌های فوقانی است. در واقع کوه‌ها و ارتفاعات بخش مهمی از استان را شامل می‌شود و بخش عمده‌ای از این کوه‌ها دارای پوششی از خاک عمیق تا نیمه عمیق است که گیاهان استپی آن را پوشانده است و بیشتر کوه‌های غرب استان (شهرستان‌های بانه و مریوان) پوشیده از جنگل‌های بلوط است.

خاک‌های استان کردستان جوان بوده و مراحل تکامل خود را به طور کامل سپری نکرده است و چون اکثر این خاک‌ها در تپه‌ماهورها پدید آمده‌اند، زه‌کشی خوبی دارند و خطری از نظر شوری و قلیائیت آن‌ها را تهدید نمی‌کند. به طور کلی خاک‌های استان کردستان به لحاظ وضعیت ناهمواری در دو منطقه شرق و غرب گسترش یافته‌اند.

شکل ۵۲-۱- کوه‌های پوشیده از جنگل‌های بلوط

● خاک‌های شرق استان عمدتاً عمیق‌اند و بر روی دشت‌ها و فلات‌ها قرار دارند و در این دشت‌ها به سبب وجود سفره‌های آب زیرزمینی غنی و استحصال آب این مناطق از طریق چاه‌های عمیق و نیمه عمیق، محل عمده کشت محصولات زراعی آبی‌اند و به همین دلیل یکی از قطب‌های کشاورزی استان محسوب می‌شوند.

● خاک‌های غرب استان (به غیر از دشت مریوان که عمیق است) از عمق کمتری برخوردارند و بر روی زمین‌های شیبدار، تپه‌ماهور و کوهستانی قرار گرفته‌اند اما به سبب وجود بارش بسیار مناسب، جریانات سطحی و سر منشأ آبخیزهای مهم کشور، توان بالایی برای تولید محصولات کشاورزی نظیر انواع میوه و غلات دارند.

۳- وضعیت پوشش گیاهی استان

پوشش گیاهی تابع عواملی چون آب، خاک و شرایط آب و هوایی است. بارش عمده‌ترین عامل متغیر در تعیین نوع پوشش گیاهی استان کردستان است.

شکل ۵۴-۱ پوشش گیاهی جنگل و مرتع

شکل ۵۳-۱ پوشش گیاهی استپی

اشکال ناهمواری‌ها و تغییرات بارندگی سبب شکل‌گیری انواع پوشش گیاهی در استان کردستان شده است که این تغییرات از غرب به شرق نمود بیشتری دارد. به طوری که در محدوده شهرستان‌های بانه، مریوان و سروآباد، مراتع خوب و جنگل‌های انبوه بلوط دیده می‌شود. این در حالی است که با کاهش بارندگی و پایین آمدن درصد رطوبت به سمت شرق، ابتدا جنگل‌های بلوط کاهش پیدا کرده و به تدریج جای خود را به انواع پوشش بوته‌ای مانند زالزالک، بادام کوهی، گون و... داده است و در نیمه شرقی استان پوشش گیاهی عمدتاً به مراتعی با وضعیت فقیر یا خیلی فقیر محدود می‌شود.

پوشش گیاهی علاوه بر حفاظت از خاک، سبب کند شدن حرکت روان آب‌های ناشی از بارندگی شده و عامل عمده در کنترل سیلاب بوده است؛ همچنین امکان نفوذ تدریجی آب را به سفره‌های آب زیر زمینی فراهم کرده است.

پوشش گیاهی استان را می‌توان در دو بخش «جنگل‌ها» و «مراتع» بررسی کرد :

● جنگل‌ها

جنگل‌های استان کردستان، بخش عظیمی از جنگل‌های بلوط غرب کشور را تشکیل می‌دهند که در حوضه آبریز رودخانه‌های سیروان و زاب در شهرستان‌های بانه، مریوان، سروآباد، کامیاران و بخشی از سنندج گسترش پیدا کرده است.

مساحت رویشگاه‌های جنگلی استان بالغ بر ۵۰۰۰۰۰ هکتار است که به علت تخریب و دست‌کاری انسان هم‌اکنون به ۳۲۰۰۰۰ هکتار جنگل طبیعی و ۲۵۰۰ هکتار جنگل دست کاشت تقلیل یافته است که معادل ۲/۵ درصد از جنگل‌های کشور است. این جنگل‌ها حدود ۱۲ درصد سطح استان را تشکیل می‌دهد. سهم سرانه جنگل در حال حاضر در کشور ۰/۲ هکتار (۲۰۰۰ مترمربع) است که این مقدار در استان کردستان ۰/۲۳ هکتار (۲۳۰۰ مترمربع) می‌باشد.

جغرافیای طبیعی استان

از نظر قدمت بر اساس بررسی‌های دیرینه‌شناسی، این جنگل‌ها حدود ۱۵ هزار سال قدمت دارند که مهم‌ترین و اصلی‌ترین جامعه جنگلی استان کردستان به‌شمار می‌روند. مهم‌ترین گونه‌های جنگلی استان عبارت‌اند از: بلوط ایرانی، وی‌ول، دارمازو، گلابی وحشی، زالزالک، انواع گونه‌های بادام، بنه و ... .

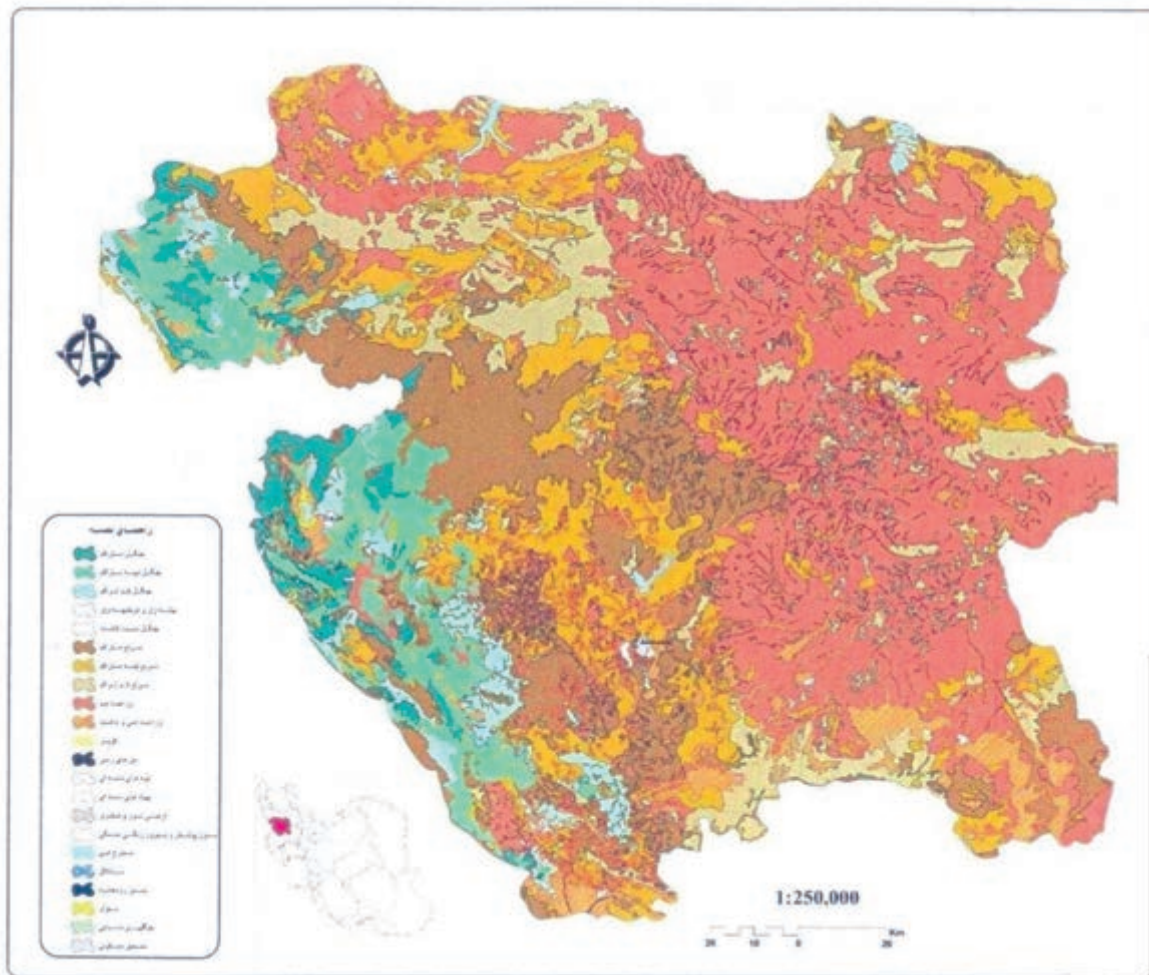
شکل ۵۵-۱- جنگل‌های بلوط غرب استان

شکل ۵۶-۱- مراتع عالی کردستان در منطقه سارال دیواندره

● مراتع

مساحت مراتع استان کردستان بالغ بر ۱۴۰۰۰۰۰ هکتار است که ۵۰ درصد سطح استان را دربرمی‌گیرد و حدود ۱/۷ درصد سطح مراتع کشور را شامل می‌شود. بخش عمده این مراتع به‌ویژه در نیمه غربی استان جزء مراتع ییلاقی است که مناطق تحت پوشش آن عبارت‌اند از: بیشتر نقاط شهرستان‌های بانه و مریوان، بخش‌هایی از سروآباد (هه‌ورامان، کوسالان، کوره میانه و...)، دیواندره (سارال)، کامیاران (عه‌والان و شاهو) و سرشیو و خورخوره (سقز). پوشش گیاهی عمده این مراتع را گیاهانی از تیره چتریان (که‌ما، لو، جاشیر)، گندمیان، جو وحشی، گون‌ها، اسپند و سایر گونه‌های علفی و خاردار (خارزرد، کنگر، فرفیون) تشکیل می‌دهد.

شکل ۵۷-۱. نقشه پراکندگی پوشش گیاهی استان

● چگونگی بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع در استان : بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع استان کردستان هم‌اکنون به صورت سنتی انجام می‌شود و هر ساله اداره منابع طبیعی، صمغ درختان بنه (سقز) و نیز بوته گون را که از آن کتیرا به دست می‌آید، به افراد محلی واگذار می‌کند که تعدادی از این افراد بدون توجه به وضعیت درختان و بوته‌ها؛ به منظور کسب درآمد بیشتر، با بهره‌برداری بی‌رویه موجب از بین رفتن گیاهان در دراز مدت می‌شوند و خسارات جبران‌ناپذیری به طبیعت وارد می‌کنند.

● تخریب جنگل‌ها و مراتع استان کردستان : عوامل مؤثر در تخریب جنگل‌ها و مراتع استان کردستان به دو دسته (طبیعی و انسانی) تقسیم می‌شوند :

عوامل طبیعی عبارت‌اند از : وضعیت ناهمواری‌های منطقه و شیب زیاد دامنه‌ها، خشکسالی‌های دوره‌ای و تغییرات تدریجی آب و هوای منطقه.

عوامل انسانی عبارت‌اند از: تبدیل عرصه‌های جنگلی و مرتعی به زمین‌های زراعی دیم، چرای بی‌رویه دام از نظر تعداد و تداوم آن، آتش‌سوزی‌های غیر عمدی در منطقه، برداشت نامناسب علوفه از مراتع برای دام‌ها، جمع‌آوری گیاهان برای مصارف خوراکی و دارویی، استفاده از چوب جنگل برای تهیه زغال و هیزم...

● پیامدهای تخریب جنگل‌ها و مراتع:

- ۱- فرسایش شدید خاک و ایجاد سیل
- ۲- نابودی گیاهان خوش‌خوراک برای دام‌ها و افزایش گیاهان سمی و خاردار
- ۳- افزایش روان آب‌های سطحی در محدوده شهرها و مشکلات ناشی از آن

شکل ۵۸-۱- تبدیل عرصه‌های جنگلی و مرتعی به زمین‌های کشاورزی

شکل ۵۹-۱- چرای بی‌رویه دام‌ها در مراتع

● راه‌های ترمیم جنگل و مرتع در استان

کردستان : با توجه به وضع موجود پوشش گیاهی استان، جهت احیای جنگل‌ها و مراتع اقداماتی را می‌توان انجام داد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: ترانس‌بندی و بانکت‌بندی در دامنه‌ها، تولید نهال و جنگل‌کاری، قرق مراتع، کود پاشی مراتع، تبدیل دیمزارهای کم بازده به مرتع، نظارت بر بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل، تأمین سوخت روستاییان و همچنین دادن آموزش‌های لازم به کشاورزان و دامداران (که بهره‌برداران اصلی منابع طبیعی هستند) در جهت حفاظت، احیا و توسعه جنگل‌ها و مراتع استان که مخروبه شده‌اند.

* آیا می‌توانید بگویید که در این زمینه از چه طریق باید به روستاییان آموزش داد؟

شکل ۶۰-۱- بانکت‌بندی و نهال‌کاری در دامنه کوه‌های کردستان

فعالیت

- به صورت گروهی و با راهنمایی دبیر خود یکی از فعالیت‌های زیر را انجام دهید :
- ۱- مهم‌ترین رویشگاه جنگلی استان کردستان، جنگل‌های چنارهٔ مریوان است، در مورد علل به وجود آمدن این رویشگاه جنگلی تحقیق کنید و گزارش آن را به کلاس ارائه دهید.
- ۲- دربارهٔ نوع پوشش گیاهی و علل به وجود آمدن آن در محل زندگی خود تحقیق کنید و نام محلی چند گونهٔ گیاهی غالب را بنویسید.
- ۳- در سال‌های اخیر چه عواملی سبب تخریب پوشش گیاهی در شهرستان محل زندگی شما شده است؟
- ۴- گزارشی از اقدامات انجام شده در جهت احیای جنگل‌ها و مراتع شهرستان محل زندگی خود تهیه و در کلاس ارائه دهید.
- ۵- عکس‌هایی از مناظر گیاهی و جنگلی شهرستان محل زندگی خود تهیه کنید و در کلاس در مورد شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها با یکدیگر، بحث کنید.
- ۶- چه راهکارهایی برای حفاظت از جنگل‌ها و مراتع در شهرستان محل زندگی خود می‌توانید ارائه دهید؟

۴- زندگی جانوری در استان کردستان

استان ما به دلیل موقعیت جغرافیایی و شرایط مساعد طبیعی، تنوع زیستگاه‌ها و رویشگاه‌های آن، از تنوع زندگی جانوری بسیار بالایی برخوردار است. اکثر نقاط کوهستانی این استان در گذشته تا به امروز مأمن و زیستگاه حیوانات وحشی مانند سیاه‌گوش، خرس قهوه‌ای، پلنگ، گرگ، کل و بُز، قوچ و میش، خوک وحشی، شغال، روباه، خرگوش و ... بوده است.

شکل ۶۱-۱- تنوع گونه‌های جانوری در زیستگاه‌های استان

علاوه بر آن، تنوع جمعیت پرندگان و آبزیان نیز به دلیل وجود زیستگاه‌های آبی و خشکی، نسبتاً زیاد است و این استان پناهگاه صدها گونه پرنده بومی، مهاجر و نیمه مهاجر است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: کرکس، دال سیاه، عقاب طلایی، شاهین، فلامینگو، هُدُود، سبزه‌قبا، دارکوب، سار، کبک معمولی، کبک چیل و ... .

مهم‌ترین عامل تهدید تنوع زیستی استان تخریب زیستگاه‌هاست. همچنین در چند دهه اخیر بسیاری از گونه‌های جانوری به‌طور بی‌رحمانه شکار شده‌اند. بعضی از شکارچیان به‌طور بی‌رویه یا در فصل غیرمجاز و با استفاده از روش‌های غیرمتعارف، به شکار پرندگان و حیوانات کمیاب و در حال انقراض استان می‌پردازند که صدمات جبران‌ناپذیری به محیط زیست استان و اجزای تشکیل دهنده آن وارد می‌کنند.

اگر زیستگاه‌های با ارزش استان تحت قوانین و مقررات خاصی قرار گیرند، قطعاً موجب حفظ میراث تاریخی و طبیعی استان خواهد شد. در همین جهت با تلاش اداره کل حفاظت محیط زیست استان به منظور حفظ بقای نسل گونه‌های مختلف جانوری و نیز حفاظت از زیستگاه‌های این دسته از جانداران، شکار برخی گونه‌ها ممنوع و برای آن‌ها زیستگاه‌ها و مناطق حفاظت شده تعیین شده است. تعداد این زیستگاه‌ها در دهه اخیر رشد قابل ملاحظه‌ای پیدا کرده و وسعت مناطق حفاظت شده استان از یک درصد به ۶/۵ درصد و از یک منطقه به ۵ منطقه، افزایش یافته تا عاملی برای حفظ تنوع جانوری و گیاهی استان باشد. در این باره می‌توان به اقدامات زیر اشاره کرد :

- ۱- ارتقاء سطح منطقه کوسالان و شاهو به مناطق حفاظت شده
- ۲- تبدیل مناطق «عبدالرزاق سقز» و «به‌گر و پریشان قروه» به مناطق حفاظت شده
- ۳- اجرای طرح احداث سایت جهت احیای زیست بوم‌های استان (به ویژه برای برخی گونه‌ها مثل آهو در بیجار و سقز)
- ۴- تبدیل تالاب بین المللی زریبار به پناهگاه حیات وحش

زیستگاه‌ها و مناطق حفاظت شده استان کردستان

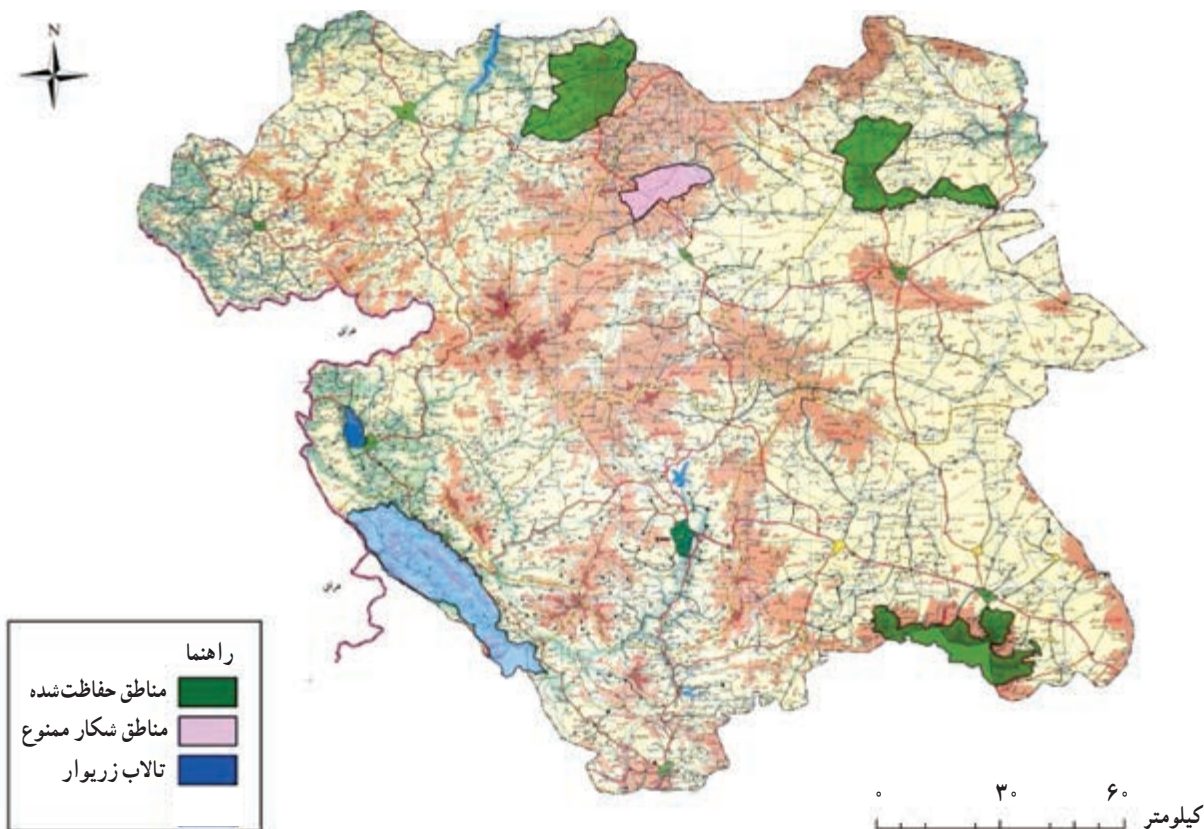
* به شکل ۶۲-۱ (نقشه مناطق حفاظت شده و شکار ممنوع استان) توجه کنید و به سؤالات زیر پاسخ دهید :

- ۱- آیا تعداد و پراکندگی زیستگاه‌ها با شرایط طبیعی استان متناسب است؟
- ۲- کدام یک از این زیستگاه‌ها در شهرستان محل زندگی شما واقع شده است؟
- ۳- به نظر شما این مناطق چه نقشی در حفاظت از گونه‌های گیاهی و جانوری استان دارند؟

فعالیت

- ۱- چنانچه یک گروه اکوتوریست (طبیعت گرد) از شما بخواهد گزارشی از وضعیت پوشش گیاهی و زندگی جانوری استان تهیه کنید، چه اطلاعاتی در اختیار آن‌ها قرار می‌دهید؟

شکل ۶۲-۱- نقشه زیستگاه‌های جانوری استان

بیشتر بدانیم

● منطقه حفاظت شده بیجار : این منطقه که در سال ۱۳۵۴ حفاظت شده اعلام شد، ۳۱۷۶۹ هکتار مساحت دارد و در یک ناحیه کوهستانی در ۱۵ کیلومتری شمال بیجار واقع شده است. منطقه حفاظت شده بیجار، تپه ماهوری دارای اقلیم نیمه خشک معتدل با میانگین بارندگی ۳۵۰ میلی‌متر در سال است. در منطقه حفاظت شده بیجار تاکنون ۱۹ گونه پستاندار، ۷۵ گونه پرنده، ۱۱ گونه خزنده، ۵ گونه ماهی و ۱۳۷ گونه گیاهی شناسایی شده است. این منطقه یکی از زیستگاه‌های مهم استان است که ذخیره‌گاه ژنی قوچ و میش ارمنی محسوب می‌شود و جمعیت قابل ملاحظه‌ای از این گونه را در خود نگهداری می‌کند. واقع شدن آثار تاریخی (قلعه قم چقای و قلعه چشمه سنگین) در این منطقه، اهمیت دو چندان به آن داده است و از این نظر نیز پذیرای گردشگران زیادی است.

شکل ۶۳-۱- بخشی از منطقه حفاظت شده بیجار

شکل ۶۴-۱- بخشی از منطقه حفاظت شده عبدالرزاق سفز

شکل ۶۵-۱- بخشی از زیستگاه بهگر و پریشان

● منطقه حفاظت شده عبدالرزاق : این منطقه با

وسعت ۴۴۰۰۰ هکتار در شهرستان سفز واقع شده است و از مناطق تپه ماهوری استان بوده که در سال ۱۳۸۶ به عنوان حفاظت شده ثبت و اعلام گردیده است. این منطقه به عنوان پشتوانه مناطق حفاظت شده بیجار و مناطق حفاظت شده جنوب آذربایجان غربی از اهمیت بالایی برخوردار است.

این زیستگاه تنوع زیستی بالایی دارد که تا کنون در آن ۱۷ گونه پستاندار، ۱۸۰ گونه پرنده و ۳۵۰ گونه گیاهی شناسایی شده است. آن چه که به این منطقه اهمیت دو چندان بخشیده است، از یک سو وجود دریاچه سد زرینه در نزدیکی زیستگاه و از سوی دیگر آثار تاریخی فرهنگی غار کرفتو و تپه باستانی زیویه است.

● منطقه حفاظت شده بهگر و پریشان : این

زیستگاه با مساحت ۳۷۰۰۰ هکتار در جنوب شهرستان قروه واقع شده و از زیستگاه‌های مهم کل و بَر استان کردستان است. این منطقه از نوع صخره‌ای است و در سال ۱۳۷۵ به عنوان منطقه شکار ممنوع، و در سال ۱۳۸۵ به عنوان حفاظت شده اعلام شد. در داخل این منطقه تاکنون ۱۲ گونه پستاندار، ۴۲ گونه پرنده، ۸ گونه خزنده و ۳ گونه ماهی شناسایی شده است. علاوه بر آن، چشمه شاه‌پسند و نادره راه در این زیستگاه دارای ارزش تاریخی و کوه پنجه علی در غرب آن، به دلیل وجود امامزاده هم‌جوار آن دارای ارزش فرهنگی و مذهبی است.

شکل ۶۶-۱- بخشی از زیستگاه کوسالان و شاهو

● **منطقه حفاظت شده کوسالان و شاهو :** زیستگاه کوسالان و شاهو از جمله زیستگاه‌های منحصر به فرد استان کردستان است که بیشتر زمین‌های آن کوهستانی و شیب‌دار و در بعضی نقاط صعب‌العبور است. این زیستگاه مهم از مناطق بکر طبیعی استان کردستان است که با مساحت ۵۷۰۰۰ هکتار در شهرستان‌های کامیاران، سروآباد و مریوان واقع شده و دارای تنوع زیستی بسیار بالایی می‌باشد. معماری روستاهای داخل این منطقه نیز به آن روح و زیبایی ویژه‌ای داده است.

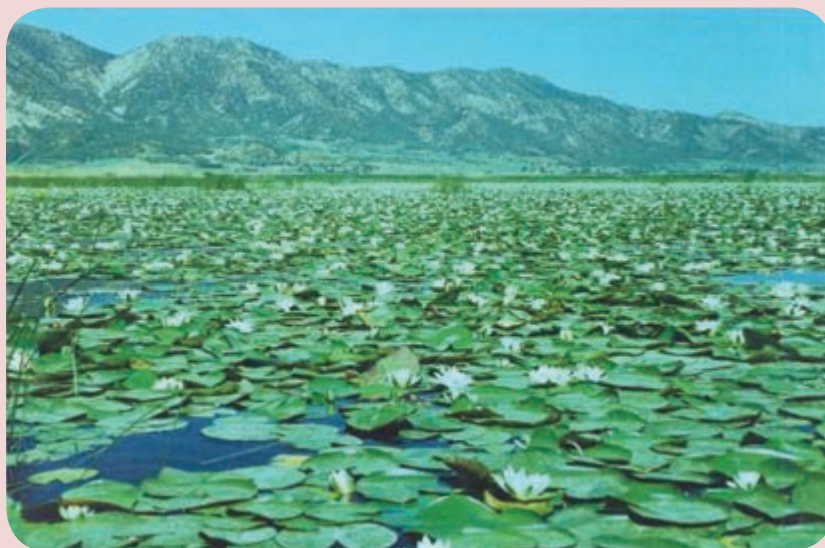
این منطقه براساس مصوبات دولت در سال ۱۳۸۷ به مناطق تحت مدیریت اداره کل حفاظت محیط زیست استان اضافه شده است. در این زیستگاه تاکنون ۲۳ گونه پستاندار، ۱۱۷ گونه پرنده، ۱۷ گونه خزنده و ۲۴۲ گونه گیاهی شناسایی شده است که می‌توان به گونه‌های پرندگان شکاری، کبک، کل و بُز، سیاه‌گوش، قوچ و میش، خرس قهوه‌ای، روباه، گرگ، گراز و پلنگ اشاره کرد. با توجه به شرایط طبیعی و ویژگی‌های انسانی مناطق حفاظت شده، این مناطق دارای ارزش‌های فراوانی‌اند.

شکل ۶۷-۱- میش مرغ در زیستگاه هه‌وه‌تو

● منطقه شکار ممنوع هه‌وه‌تو :

این زیستگاه که در شهرستان دیواندره واقع شده، نه تنها در سطح استان بلکه در سطح کشور نیز، مناسب‌ترین زیستگاه برای زندگی میش مرغ است. زیستگاه هه‌وه‌تو حدود ۲۴۰۰۰ هکتار مساحت دارد و در مهر ماه ۱۳۷۳ به عنوان منطقه شکار ممنوع اعلام شد.

شکل ۶۸-۱- بخشی از تالاب بین‌المللی زریبار

● **تالاب بین‌المللی زریبار :** در کمتر کشوری با آب و هوای خشک و نیمه خشک می‌توان منظره‌ای با ترکیب کوهستان پوشیده از جنگل بلوط، اراضی کشاورزی، نیزارها و تالاب را مشاهده کرد. در این میان، تالاب بین‌المللی زریبار به عنوان نگینی بسیار زیبا که برگرفته از معماری و موهبت خالق یکتاست، در غرب ایران می‌درخشد و علاوه بر جلوه‌های طبیعی آن، نزد مردم منطقه دارای جایگاه فرهنگی و مذهبی بالایی است.

این تالاب با مساحت ۳۲۹۲ هکتار، در سال ۱۳۸۶ به عنوان بیست و سومین تالاب عضو کنوانسیون رامسر ثبت شده است و از تنوع زیستی بالایی برخوردار بوده که تاکنون در آن ۹۷ گونه پرنده، ۳۲ گونه پستاندار، ۱۱ گونه خزنده، ۱۳ گونه ماهی و ۱۰۰ گونه گیاهی شناسایی شده است. این تالاب هر ساله مأمّن هزاران پرنده مهاجر و بومی است؛ از جمله این پرندگان که در فصل جوجه‌آوری در حاشیه تالاب و در میان نی‌زارها اقدام به تخم‌گذاری می‌کنند، می‌توان به : اردک سبز، خوتکا، پرستوی دریایی، سبز قبا، لک‌لک سفید، آنقوت، حواصیل سفید و خاکستری، اردک نوک پهن و... اشاره کرد. یکی دیگر از ویژگی‌های این تالاب بسیار زیبا تنوع آبزیان آن است که می‌توان به انواع گونه‌های ماهی (سیاه‌ماهی خالدار، سیاه‌ماهی معمولی، عروس ماهی؛ کپور و مارماهی)، سگ‌آبی و... اشاره کرد.

درس پنجم : مسائل زیست محیطی استان و راه حل های آن

آیا می دانید

* کدام مشکلات زیست محیطی، استان ما را تهدید می کند؟

رشد جمعیت شهری و روند سریع مهاجرت از روستاها، باعث توسعه سریع شهرها (سنندج، سقز، کامیاران و ...) و پیدایش نقاط شهری جدید (شویشه، دزج، چناره، کانی دینار و ...) شده و پاره ای مشکلات زیست محیطی را در بیشتر شهرهای استان به دنبال داشته است. رشد شهرنشینی که در اثر افزایش بی رویه جمعیت حاصل شده، مهم ترین عامل تهدید کننده محیط زیست استان است؛ زیرا افزایش جمعیت موجب افزایش مصرف، تولید پسماندها، پساب ها، آلودگی هوا، آب و خاک شده است. لذا هر چند استان کردستان فاقد مکان های کاملاً صنعتی و شهرهای بسیار بزرگ است ولی شواهد آلودگی های محیطی در ابعاد مختلف محسوس است.

۱- آلودگی هوا در استان

با توجه به کوهستانی بودن منطقه و واقع شدن شهرها در مجاورت محیط های طبیعی مانند کوه ها، رودها و دره های وسیع، همواره نسیمی در این دره ها جریان دارد که به تهویه هوا کمک می کند. همچنین گسترده گی جنگل های استان به ویژه در بخش غربی، عامل مهم تری در پاکسازی هوای استان است.

با این حال، دو دسته از عوامل موجب آلودگی هوای استان می شوند که عبارت اند از : عوامل طبیعی (گرد و خاک) و عوامل انسانی (وسایل نقلیه موتوری، واحدهای تولیدی و صنعتی، سیستم های گرمایشی واحدهای مسکونی و تجاری و ...).

الف) عوامل طبیعی (گرد و خاک) : هوای استان ما، در فصل خشکسالی، به طور متناوب تحت تأثیر پدیده گرد و خاک قرار می گیرد. در یک دهه گذشته، پدیده گرد و خاک بارها در استان ما اتفاق افتاده و هر بار ۳ تا ۵ روز پایدار بوده است. در چنین شرایطی غلظت گرد و خاک و آلودگی هوا ده ها برابر حد استاندارد طبیعی افزایش پیدا کرده و شعاع دید را تا فاصله ۱۰۰ متری کاهش داده است (گرد و غبار دهه دوم تیر ماه ۱۳۸۸ در هوای سنندج تا کنون بی سابقه بوده و بر اساس گزارش اداره کل حفاظت محیط زیست استان، در روز چهاردهم تیر ماه سال ۱۳۸۸ به بیش از ۳۰ برابر حد استاندارد طبیعی خود رسیده است، که بسیار خطرناک اعلام شد).

* به نظر شما چه عواملی موجب پیدایش این پدیده می شود؟

شکل ۶۹-۱- گرد و غبار سنندج در تیرماه ۱۳۸۸

ب) عوامل انسانی : مهم ترین منبع انتشار آلاینده های هوای استان کردستان، وسایل نقلیه موتوری است، (به ویژه خودروهای فرسوده با مصرف زیاد بنزین و احتراق ناقص، آلودگی هوا را تشدید می کنند).
 عده ای گمان می کنند که آلودگی هوا فقط مختص کلان شهرهاست و شهرهای استان کردستان با چنین مشکلی مواجه نیستند اما با سنجش عوامل تعیین کننده آلاینده هوا در شهرهای سنندج و سقز توسط اداره کل حفاظت محیط زیست استان، به آلودگی هوا در این شهرها پی خواهیم برد که این امر به دلیل وضعیت جغرافیایی شهرها، مساعد بودن شرایط محیطی برای ایجاد پدیده وارونگی دما در ماه های سرد سال به ویژه در شهر سنندج، عدم تطابق معابر سواره رو با تعداد خودروها در اکثر شهرهای استان است.
 ● به نظر شما برای رفع این مشکل چه راه کارهایی وجود دارد؟ فهرستی از آن ها تهیه کنید.

۲- آلودگی صوتی در استان

آلودگی صوتی به نوعی با آلودگی هوا ارتباط دارد؛ زیرا صوت از طریق هوا پخش می شود. منابع آلودگی صوتی در شهرهای بزرگ استان کردستان، وجود شهرک های کارگاهی، تعمیرگاهی و کارگاه های آهنگری و جوش کاری داخل محدوده شهر (به ویژه محلات حاشیه ای) و وسایل نقلیه موتوری به ویژه تردد کامیون ها از خیابان های کمربندی که اکنون داخل محدوده شهری قرار گرفته اند، می باشد. البته این مشکل برای روستایی هایی که در مسیر محورهای ارتباطی اصلی (سنندج - همدان، سنندج - کرمانشاه و...) واقع شده اند، نیز ملموس است.

ایجاد فضای سبز در محدوده شهرها، امتداد خیابان های کمربندی و جاده ها از راه های کنترل آلودگی صوتی است.

* به نظر شما راه های دیگر مقابله با آلودگی صوتی چیست؟

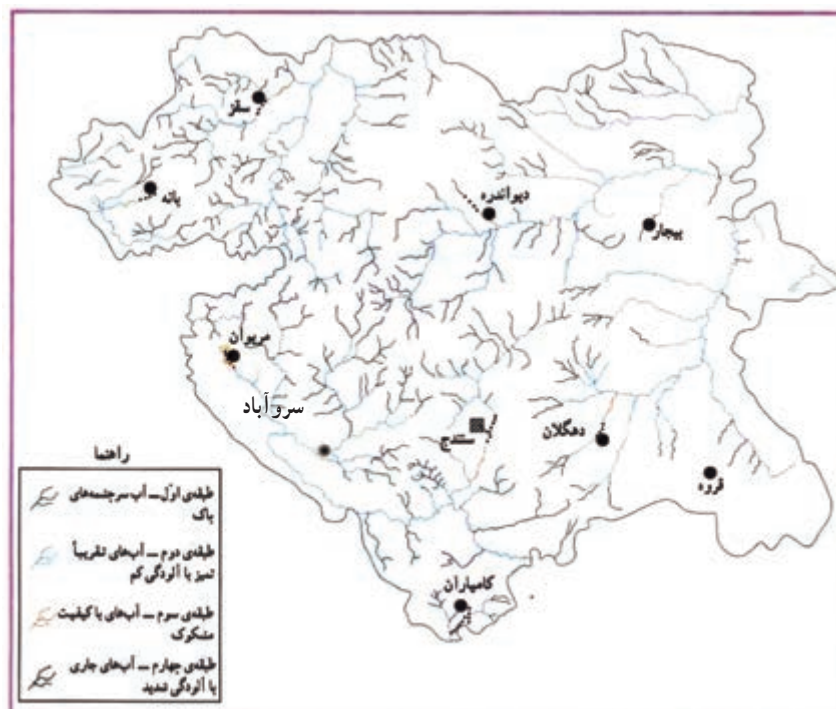
۳- آلودگی آب در استان

● به تصاویر زیر توجه کنید و برداشت خود را از آن بیان کنید.

شکل ۷۰-۱ آلودگی آب رودها

مراکز مسکونی شهری و روستایی، فعالیت‌های کشاورزی و دامداری و واحدهای صنعتی از مهم‌ترین منابع آلوده‌کننده آب‌های سطحی در استان کردستان‌اند.

شکل ۷۱-۱ نقشه طبقه‌بندی جریان‌های آبی استان کردستان بر حسب آلودگی

وضعیت آلودگی دریاچه زریبار : اگرچه این دریاچه هنوز هم یک تالاب طبیعی محسوب می‌شود اما بررسی‌های انجام شده توسط کارشناسان ذی‌ربط در سال‌های اخیر نشان می‌دهد که حیات آن توسط منابع آلوده‌کننده زیر در حال تهدید است :

۱- ورود بخشی از آب‌های آلوده سطح شهر مریوان از طریق کانال‌های روباز که به سمت دریاچه جریان دارد و وارد باتلاق‌های شرقی این دریاچه می‌شود.

۲- فعالیت‌های گردشگری و عدم رعایت بهداشت محیط توسط برخی از گردشگران (رها کردن زباله و مواد زائد در محیط پیرامون دریاچه).

شکل ۷۲-۱- ازدیاد گردشگران در محیط پیرامون دریاچه زریبار یکی از عوامل تهدیدکننده دریاچه.

۳- ورود فضولات دامی و فاضلاب‌های خانگی روستایی (حدود ۹ پارچه آبادی حاشیه این تالاب) به داخل دریاچه.

۴- آلودگی‌های ناشی از فعالیت‌های کشاورزی (با شسته شدن خاک مزارع و باغات در اثر بارندگی یا آبیاری، بخشی از کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات نباتی به داخل دریاچه راه پیدا می‌کند).

فعالیت

۱- به نظر شما بیشترین منابع آلوده‌کننده آب‌ها مربوط به فعالیت‌های شهری است یا فعالیت‌های روستایی؟

چرا؟

۲- با توجه به مبحث آلودگی آب، بگویید که منابع آلوده‌کننده شهری خطرناک‌ترند یا روستایی؟ چرا؟

۳- به صورت گروهی درباره وضعیت آلودگی آب‌های شهرستان محل زندگی خود تحقیق کنید و راه‌های مقابله

با آن را ارائه دهید.

۴- آلودگی خاک در استان

بیشتر بدانیم

استان کردستان از توان بسیار بالایی در زمینه کشاورزی و دامداری برخوردار است و بیشتر فعالیت‌ها در زمینهٔ زراعت، باغداری و پرورش دام صورت می‌گیرد که این فعالیت‌ها موجب به کارگیری انواع کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات نباتی شده است. بنابراین استفاده گسترده از سم و کود، زمینه آلودگی خاک را در این استان ایجاد کرده است در حالی که در محیط طبیعی این استان، گونه‌های جانوری مفیدی وجود دارند که از آفات و حشرات مضر تغذیه می‌کنند. مهار آفات توسط کبک، قورباغه، مارمولک، عنکبوت و کفش دوزک و ... مبارزهٔ بیولوژیکی محسوب می‌شود و استفاده از سموم شیمیایی، همیشه باید آخرین حربه برای مهار آفات باشد. در سال‌های اخیر گسترش کاشت گونه‌های سوزنی برگ در فضاها و سبزیستان موجب اسیدی شدن خاک در محیط‌های ذکر شده گردیده که خود عامل آلودگی خاک می‌باشد. گذشته از آن توسعه فعالیت‌های عمرانی و صنعتی استان در دو دههٔ اخیر نیز از عوامل آلودگی خاک محسوب می‌شوند. همچنین در برخی از نقاط استان، کشاورزان بعد از اتمام فعالیت‌های کشاورزی اقدام به آتش زدن بقایای حاصل از برداشت می‌نمایند، به نظر شما این اقدام چه معایبی دارد؟

۵- آلودگی محیط‌های شهری و روستایی

طراوت زندگی از سخاوت طبیعت است، به خاطر زندگی، به طبیعت احترام بگذاریم.

منابع مختلفی ممکن است در آلودگی محیط‌های انسانی نقش داشته باشد اما مهم‌ترین این منابع در استان کردستان، انباشت زباله (پسماند) است که از راه‌های مختلف تولید و وارد محیط می‌شود.

مراکز مسکونی شهری و روستایی، پایانه‌های مسافربری، میادین میوه و تره‌بار، بیمارستان‌ها و ... از مهم‌ترین تولیدکنندگان پسماند محسوب می‌شوند. افزایش جمعیت، مصرف بی‌رویه، شیوهٔ عرضهٔ کالا و عدم مدیریت مناسب مواد زائد نیز از دلایل اصلی ازدیاد پسماند به شمار می‌روند.

* به نظر شما انباشت پسماند در محیط و شیرابهٔ ناشی از آن بر روی زمین چه پیامدهایی دارد؟

نابسامانی در جمع‌آوری زباله‌های شهری در برخی محله‌های شهرها به دلیل کمبود وسایل و ناکافی بودن نیروی انسانی (به‌ویژه در محلات حاشیه‌ای) نیز یکی از معضلات است. همچنین حمل زباله در شهرها به وسیله کامیون‌های روباز صورت می‌گیرد که در بعضی موارد باعث پخش آلودگی در معابر می‌شود.

یکی از راه‌های پیش‌گیری از خطرات پس‌ماند در محیط زندگی، روش صحیح جمع‌آوری و دفن بهداشتی آن است. احداث و راه‌اندازی تصفیه‌خانه‌های فاضلاب شهری و نیز جلوگیری از ورود فاضلاب روستایی و فضولات دامی به داخل رودخانه‌ها از مهم‌ترین عوامل کاهش آلودگی آب به حساب می‌آیند. در این رابطه طرح احداث تصفیه‌خانه فاضلاب سنندج، مریوان، سقز، بانه و ... در حال اجرا است و امید می‌رود با اتمام و بهره‌برداری از این طرح‌ها شاهد کاهش آلودگی آب رودخانه‌های استان باشیم.

شکل ۷۳-۱- تصفیه‌خانه فاضلاب سنندج

فعالیت

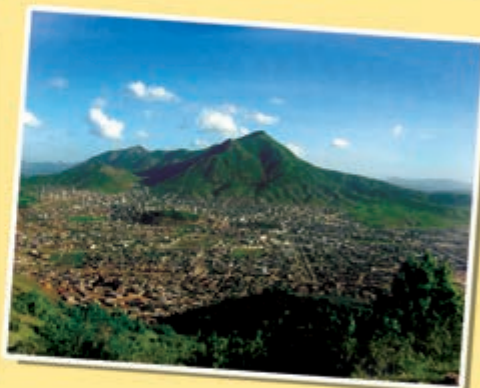
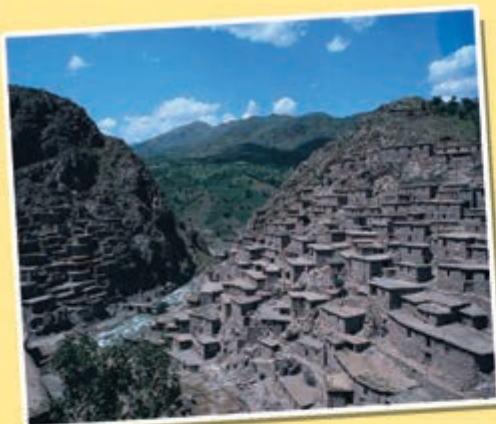
برای جلوگیری از آلودگی محیط زندگی خود چه پیشنهادهایی می‌توانید ارائه دهید؟

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان کردستان

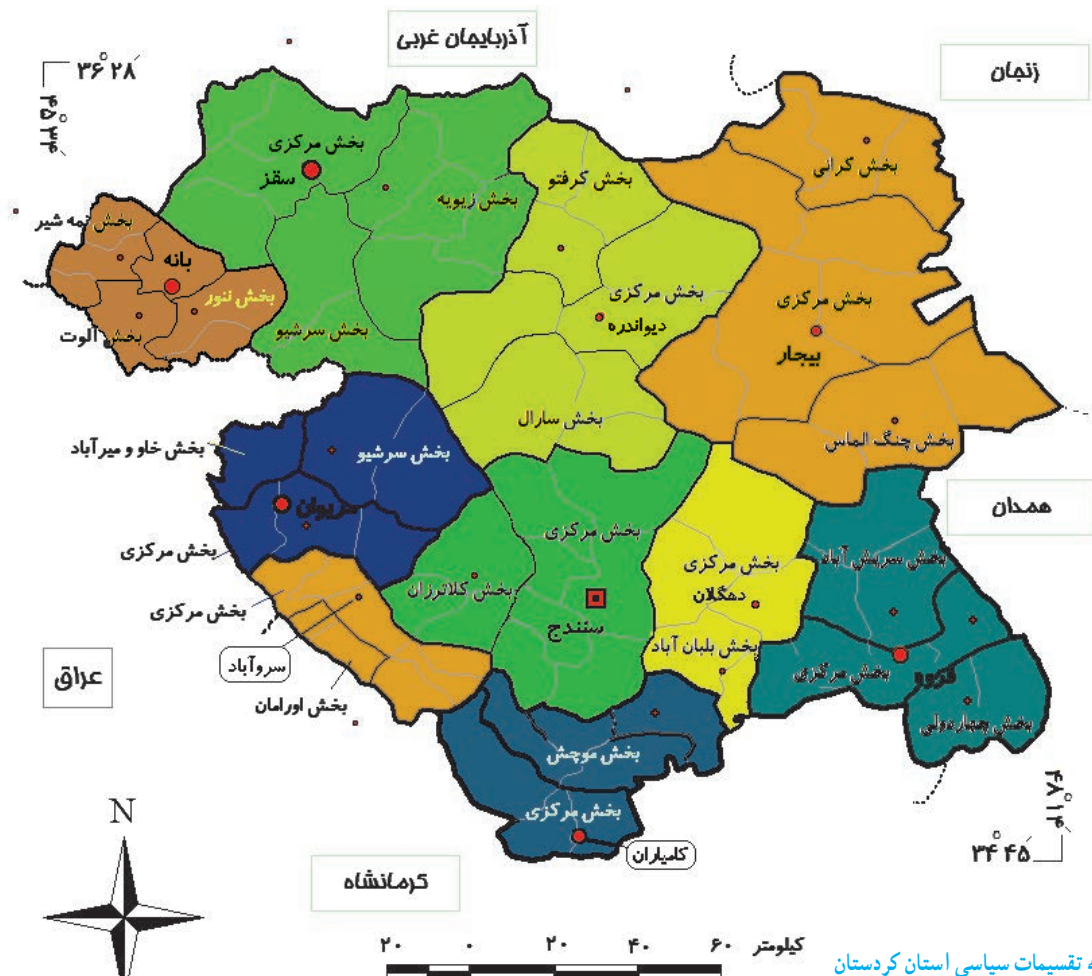

درس ششم : تقسیمات سیاسی استان

به نقشه زیر نگاه کنید ؛ این نقشه، تقسیمات سیاسی استان کردستان را نشان می‌دهد. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۸۸، این استان دارای ۱۰ شهرستان، ۲۷ شهر، ۲۷ بخش، ۸۴ دهستان و ۱۹۰۰ روستاست.

شکل ۲-۱- نقشه تقسیمات سیاسی استان کردستان

فعالیت

با توجه به شکل ۲-۱ (نقشه تقسیمات سیاسی استان کردستان)، نام شهرها، بخش‌ها و دهستان‌هایی که در داخل محدوده شهرستان محل زندگی شما قرار دارند، بنویسید.

جدول ۱-۲- تقسیمات سیاسی استان کردستان

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
بانه	بانه	مرکزی	بانه	شوی	شوی	بانه
		آرمده	آرمده	بله که	بله که	آرمده
		نمشیر	کانی سور	پشت آربابا	بوالحسن	کانی سور
				کانی سور	کانی سور	
				نمه شیر	کوخان	
		نور	بوئین سفلی	بوئین	بوئین سفلی	بوئین سفلی
				نور	نور	
	بیجار	مرکزی	بیجار	حومه	چنگیز قلعه	بیجار
				خور خوره	خور خوره	
				سیلتان	توپ آغاج	
				سیاه منصور	جعفر آباد	
				نجف آباد	نجف آباد	
بیجار	بیجار	چنگ الماس	بابار شانی	بابار شانی	بابار شانی	بابار شانی
				پیر تاج	پیر تاج	
				خسرو آباد	خسرو آباد	
کرانی	کرانی	یا سوکند	یا سوکند	طغامین	آق بلاغ طغامین	یا سوکند
				کرانی	یا سوکند	
				گرگین	گرگین	

دهگلان	حسن آباد	حومه دهگلان	دهگلان	مرکزی	دهگلان	دهگلان
	قرو چای	قرو چای				
	بله دستی	ٹیلاق شمالی				
بلبان آباد	بلبان آباد	ٹیلاق جنوبی	بلبان آباد	بلبان آباد		
	سیس	سیس				
دیواندره	نساره علیا	حومه	دیواندره	مرکزی		
	شریف آباد	چهل چشمه				
	گاوشله	قراتوره				
	خرکه	حسین آباد شمالی	هزار کانیان	سارال	دیواندره	دیواندره
	هزار کانیان	سارال				
	کوله	کوله				
زرینه	گورباباعلی	اوباتو	زرینه	کرفتو		
	زرینه	زرینه				
	شالی شل	کانی شیرین				
سرو آباد	بیساران	بیساران	سرو آباد	مرکزی	سرو آباد	سرو آباد
	پایگلان	پایگلان				
	دزلی	دزلی				
	رزآب	رزآب				
	ژریزه	ژریزه				
	قلعه جی	کوسالان				
اورامان تخت	اورامان تخت	اورامان تخت	اورامان تخت	اورامان		
	سلین	شالیار				

جغرافیای انسانی استان

سقز	قهرآباد سفلی	ترجان	سقز	مرکزی	سقز	سقز
	تموغه	تموغه				
	سرا	سرا				
	میرده	میرده				
صاحب	سنته	امام	صاحب	زیویه		
	تیلکوه	تیلکوه				
	خورخوره	خورخوره				
	صاحب	صاحب				
	گل تپه	گل تپه				
	دگاگاه	چهل چشمه غربی	حسن سالاران	سرشیو		
	حسن سالاران	ذوالفقار				
سنندج	حسن آباد	آبیدر	سنندج	مرکزی	سنندج	سنندج
	آرندان	آرندان				
	حسین آباد	حسین آباد جنوبی				
	صلوات آباد	حومه				
	توریور	ژاورود شرقی				
	سراب قامیش	سراب قامیش				
	علی آباد	نران				
شویشه	آویهنگ	ژاورود غربی	شویشه	کلاترزان		
	شویشه	کلاترزان				
	نگل	نگل				

قروه دلبران	قلعه	بدر	قروه	مرکزی	قروه	قروه
	کانی گنجی	پنجه علی				
	قاملو	پنجه علی جنوبی				
	دلبران	دلبران				
سریش آباد	قصلان	قصلان	سریش آباد	سریش آباد	قروه	قروه
	گیلکلو	لک				
	یالغوز آغاج	یالغوز آغاج				
دزج	وینسار	چهار دولی شرقی	دزج	چهاردولی	قروه	قروه
	دزج	چهار دولی غربی				
کامیاران	شیروانه	بیلوار	کامیاران	مرکزی	کامیاران	کامیاران
	گشکی	ژاورود				
	ورمهنک	شاهو				
موچش	موچش	امیرآباد	موچش	موچش	کامیاران	کامیاران
	یوسف آباد	سورسور				
	نشور سفلی	عوالان				
	کوله ساره	گاوردود				
مريوان کانی دینار	نی	زریوار	مريوان	مرکزی	مريوان	مريوان
	کانی دینار	سرکل				
	پیر خضران	کوماسی				
برده رشه	برده رشه	خاوومیرآباد	برده رشه	خاوومیرآباد	مريوان	مريوان
چناره	چناره	سرشیو	چناره	سرشیو		
	جانوره	گلچیدر				

درس هفتم : شیوه‌های زندگی در استان

شکل ۲-۲- یکی از مناطق بیلاقی استان (هوار)

شکل ۲-۳- یکی از روستاهای پایکوهی استان «نیاوا»

تصاویر زیر را با هم مقایسه کنید. شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها را بنویسید.

در استان کردستان همانند سایر مناطق کشور سه نوع شیوه زندگی رایج است که در این درس با برخی از ویژگی‌های آن‌ها آشنا می‌شویم.

۱- زندگی کوچ‌نشینی

شرایط آب و هوایی و جغرافیایی کوهستان‌های زاگرس و ارتباط این نواحی با قلمروهای پست و سرزمین‌های گرمسیری واقع در بخش‌های غربی و جنوب‌غربی آن همراه با پیوستگی اکولوژیکی این مناطق با یکدیگر و وجود علفزارهای وسیع و غنی و نواحی سردسیری و گرمسیری، از دیرباز شرایط مناسب و مطلوبی را برای پیدایش و تکوین حیات کوچ‌نشینی و تداوم آن در این منطقه به وجود آورده است. همچنین در کردستان گرایش به کوچ‌نشینی در مقاطعی از تاریخ، همزمان با رخدادهایی مانند زلزله‌های ویرانگر، هجوم طوایف و دولت‌ها و اقوام مهاجم، جنگ‌های ایران و عثمانی و... افزایش یافته است.

● وضعیت فعلی کوچ‌نشینان استان: امروزه اکثر کوچ‌نشینان استان کردستان اسکان یافته‌اند و این نوع زندگی تنها در محدوده کوچکی در میان ده‌نشینان دامدار نیمه‌غربی استان (هه‌ورامان، زاوه‌رو و...) که کوهستان‌های بلند و دره‌های عمیق همراه با دشت‌های سرسبز اطراف دارند، همانند گذشته ادامه دارد. به دلیل نزدیکی نواحی بیلاقی با سکونتگاه‌های روستایی (نواحی قشلاقی)

استان، کوچ‌نشینی با فاصله کوتاه و محدود انجام می‌شود. کوچ‌نشینان چند ماه از سال را همراه با خانواده و دام‌های خود از مناطق زمستانه (گرمیان) به مناطق تابستانه (هه‌وار) کوچ می‌کنند و چند ماه دیگر سال را در روستاها به کار کشاورزی مشغول‌اند. این نوع کوچ‌نشینی از لحاظ فرهنگی و اجتماعی بسیار زیبا و قابل تأمل است.

* آیا می‌توانید گوشه‌ای از ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی این نوع کوچ را بیان کنید؟

شکل ۴-۲- نمونه‌ای از کوچ عشایر
به کوهستان شاهو

شکل ۵-۲- دامپروری در مناطق
بیلاقی (هه‌وار هانیه پالنگان) استان

● اقتصاد کوچ‌نشینان کُرد: اصلی‌ترین فعالیت کوچ‌نشینان دامداری است و پس از آن زراعت (که بیشتر در کوهپایه‌ها و مجاورت رودها رایج است) و صنایع دستی نیز بخشی از اقتصاد کوچ‌نشینان را تشکیل می‌دهد.

فعالیت

- اگر در شهرستان محل زندگی شما کوچ‌نشینی رایج است، با راهنمایی دبیر خود، به سؤالات زیر پاسخ دهید:
- الف) ساختار اجتماعی زندگی این افراد چگونه است؟
- ب) نقش آن‌ها در اقتصاد منطقه چیست؟

۲- زندگی روستایی

کردستان به استناد آثار تاریخی، از دیرباز دارای جامعهٔ اسکان یافته بوده و قدمت سکونت در مناطقی از این استان (که از نظر آب و هوایی شرایط مناسبی داشته است)، به هزاره‌های چهارم و پنجم پیش از میلاد می‌رسد. با بررسی مکان‌های باستانی کردستان و اسناد به‌دست آمده، درمی‌یابیم که ده‌نشینی در این سرزمین از دیرباز تا دوران اسلامی و پس از آن تا عصر حاضر ادامه یافته است.

شکل ۲-۶- روستای تاریخی هه‌ورامان

بیشتر بدانیم

● شکل روستاهای استان : بیشتر روستاهای

استان کردستان از نظر شکل، از نوع متمرکزند. وجود کوهپایه‌ها، مخروط‌افکنه‌ها و سایر عوامل مؤثر در کشاورزی باعث به وجود آمدن این نوع از اشکال روستایی شده است. به علت کوهستانی بودن منطقه - به ویژه در غرب استان - در این استان روستاهای پلکانی و کوهپایه‌ای با شیب ملایم مشاهده می‌شود. همچنین در امتداد راه‌ها و رودها شاهد گسترش روستاهای طولی یا خطی هستیم. در بخش شرقی استان کردستان بیشتر روستاها در سطح دشت واقع شده‌اند.

* عکس‌های زیر، نمونه‌هایی از روستاهای

استان را نشان می‌دهد. با توجه به شکل‌های ۲-۷ و ۲-۸، روستاهای پلکانی و دشتی را با هم مقایسه کرده، شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها را بیان کنید.

شکل ۲-۷- روستای پلکانی پالنگان

شکل ۲-۸- روستای دشتی

شکل ۹-۲- روستای خطی دزلی

بیشتر بدانیم

● منابع درآمد روستایان استان : با توجه به موقعیت جغرافیایی استان کردستان، شیوه‌های تولید و منابع درآمد روستایان این استان متنوع است. البته درآمد اصلی آن‌ها متکی به زراعت و دامداری است. باغداری، صنایع دستی، پرورش زنبور عسل، شیلات و... از دیگر منابع درآمد روستایان این استان به شمار می‌روند. ضمن این که روستاهای نوار مرزی استان بخشی از فعالیت خود را به پيله‌وری اختصاص داده‌اند و در صادرات و واردات مرزی سهیم‌اند.

شکل ۱۰-۲- بخشی از فعالیت‌های اقتصادی روستایان استان

● مسائل و مشکلات روستاهای استان و راه‌حل‌های آن : مهم‌ترین مشکلات روستاهای منطقه، مهاجرت فرستی و کاهش نیروی کار و تولید است؛ زیرا روستاهای استان به دلیل کمبود امکانات قادر به نگهداری مازاد جمعیت خود نیستند. ضمن این که کم‌بودن جمعیت روستاها، فعالیت‌های کشاورزی سنتی، اراضی قطعه قطعه و کوچک، سطح پایین بهره‌وری و... از مهم‌ترین مشکلات روستاهای منطقه است.

* به نظر شما چگونه می‌توان از مهاجرت روستایان به شهرها جلوگیری کرد؟

فعالیت

- ۱- عوامل توسعهٔ زراعت و دامداری در مناطق روستایی استان کردستان چیست؟
- ۲- از طریق بازدید یا مصاحبه با افراد آگاه محلی، تفاوت خانه‌های شهری و روستایی را از نظر کارکرد آن‌ها بنویسید.
- ۳- اگر در روستا زندگی می‌کنید، آیا طرح هادی در روستای شما انجام گرفته است؟ در صورت مثبت بودن پاسخ، چه نتایجی داشته است؟

۳- زندگی شهری

- شهرنشینی در استان کردستان سابقه‌ای دیرینه دارد و قدمت آن به سال‌ها قبل از میلاد مسیح می‌رسد. شهرهای سنه، ساکن، سی‌سر، دینور، قلعه و... از شهرهای قدیمی استان بوده‌اند.
- * آیا می‌توانید نام امروزی این شهرها را بنویسید.
- **چگونگی شکل‌گیری شهرهای استان:** اگرچه برخی از شهرهای استان در آغاز، قلعه‌های حکومتی بوده‌اند (مانند سنندج، مریوان و...)، که بعدها تحت تأثیر عوامل مختلفی توسعه پیدا کرده‌اند اما در بیشتر موارد، ایجاد شهرنشینی و توسعه و گسترش آن، به دلیل مرکزیت روستاهای بزرگ و واقع شدن این روستاها در مسیر راه‌های ارتباطی میان مناطق و نواحی مختلف استان بوده است. نحوهٔ استقرار این روستاها نیز خود به عواملی مانند آب، خاک حاصل‌خیز و آب و هوای معتدل وابسته است. بر همین اساس، از نظر موقعیت جغرافیایی، اکثر شهرهای استان در مجاورت رودها یا در سطح دشت‌ها واقع شده‌اند.
- * آیا می‌توانید برای هر کدام دو نمونه ذکر کنید؟

شکل ۱۱-۲- نمایی از شهر مریوان

بیشتر بدانیم

شکل ۱۲-۲ حاشیه‌نشینی در شهرهای استان کردستان

● بررسی کالبدی شهرها از گذشته تا امروز : در گذشته ساختار شهرها به این صورت بوده که قلعه حکومتی معمولاً بر روی تپه‌ای واقع در مرکز شهر قرار داشته و محلات مسکونی و بازار بر گرد آن شکل می‌گرفته‌اند. شهرهای کردستان نیز چنین وضعیتی داشته‌اند اما به تدریج این شهرها به صورت دو یا چند خیابان عمود برهم گسترش یافته و در نهایت به وسیله خیابان‌ها و کوچه‌های متعدد، محلات شهری از هم تفکیک شده‌اند و امروزه نیز با اجرای طرح‌های جامع شهری، تغییراتی در فضای شهرها به وجود آمده و از نظر فیزیکی رشد قابل ملاحظه‌ای پیدا کرده تا جایی که بازار و محلات قدیمی در وسط شهر و به ترتیب در پیرامون آن، خیابان‌هایی با مجتمع‌های تجاری و سپس مسکونی - تجاری و در نهایت با شهرک‌های اقماری برگرد آن ظاهر شده‌اند.

● نگاهی به تاریخچه سنندج و تحولات آن : سنه یا سنه‌دژ از شهرهای کهن و مقدس آیین مهر پرستی و دین زرتشت در این بخش از ایران است. ارتباط این شهر و نواحی مجاور آن با اساطیر پهلوانی آریایی از اهمیت و قدمت این شهر حکایت می‌کند.

سنندج در گذشته آبادی کوچکی بوده است با قلعه‌ای در پایین دست خود به نام «سنه». سنه بر روی تپه بزرگی بر کنار رودخانه قشلاق واقع بوده که از نظر دفاعی محلی مطمئن و موقعیت ممتازی داشته است. در سنه طایفه‌ای به نام زرین‌کفش سکونت داشته‌اند که گویا نسب آن‌ها به طوس نوذر پهلوان و سردار ایران باستان می‌رسیده است. اتفاقاً اکنون نیز در سمت شرقی شهر تپه‌ای واقع است که آن را طوس نوذر می‌خوانند.

شهر جدید سنندج در روزگار صفویه و در زمان شاه صفی (سال ۱۴۰۶ ه. ق) توسط سلیمان خان اردلان با انگیزه نظامی و مرکزیت سیاسی برای سکونت تعداد قلیلی از خانوارهای فئودال بنا نهاده شد. این قلعه که اکنون به قلعه فردوسی و باشگاه افسران نیز معروف است، در نهایت استحکام با برج و باروی بلند بنا شد. در اطراف آن عمارت؛ حمام، مسجد و بازار ایجاد شد و یک رشته قنات در دشت سهرنوی (پادگان فعلی) در غرب سنندج برای دارالحکومه

شکل ۱۳-۲. سنه‌دژ در سال ۱۲۶۰ هجری

شکل ۱۴-۲. چشم‌اندازی از شهر سندهج - مرکز استان

احداث و آب آن را به داخل قلعه انتقال دادند.

شهر سندهج تا دهه ۱۳۴۰ روند رو به رشد آرام و منطقی را سپری کرده و از اوایل دهه ۱۳۵۰ رشد شتابانی پیدا کرده و این شهر نیز چون اکثر شهرهای متوسط کشور جهت پاسخ‌گویی به نیازهای جمعیت رو به فزاینده خود، به زمین‌های کشاورزی و باغی، حریم رودخانه‌ها و تپه‌های متعدد حاشیه شهر دست یافته و به شکل امروزی گسترش پیدا کرد.

بر اساس آخرین طرح جامع شهری سندهج، این شهر امروزه شامل چهار منطقه، ۲۱ ناحیه و ۷۹ محله است.

فعالیت

- ۱- از طریق مصاحبه با افراد آگاه، وجه تسمیه شهر یا روستای محل زندگی خود را بنویسید.
- ۲- چنانچه در شهر زندگی می‌کنید، شهر محل سکونت شما دارای کدام نقش‌های شهری است؟

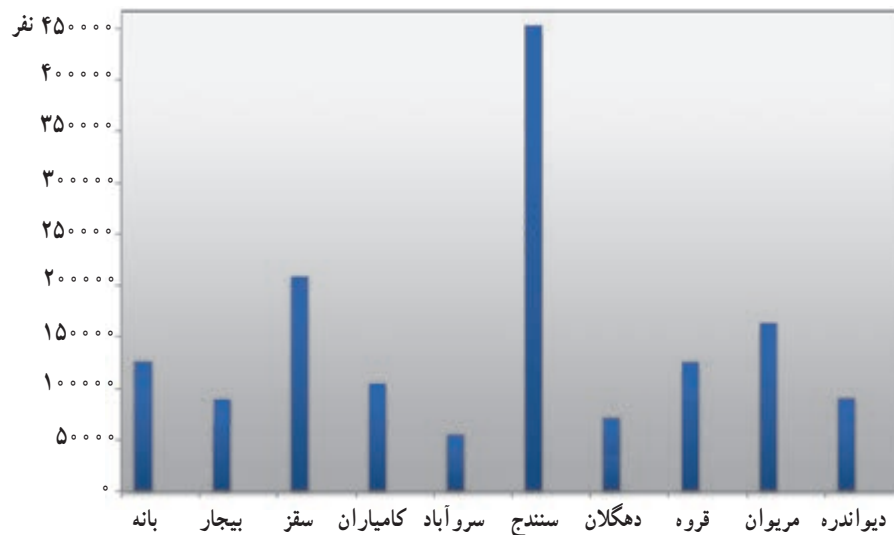

درس هشتم : جمعیت استان و حرکات آن

* به نمودار زیر نگاه کنید؛ این نمودار جمعیت شهرستان‌های استان کردستان را نشان می‌دهد. حال بگویید که کدام شهرستان بیشترین و کدام یک کمترین جمعیت را داراست؟

جمعیت شهرستان‌های استان کردستان در سال ۱۳۹۰

نام شهرستان	بانه	بیجار	دیواندره	سقز	سنندج	قروه	کامیاران	مریوان	سروآباد	دهگلان
تعداد جمعیت	۱۳۲۵۶۵	۹۳۷۱۴	۸۱۹۶۳	۲۱۰۸۲۰	۴۵۰۱۶۷	۱۳۶۹۶۱	۱۰۵۹۹۶	۱۶۸۷۷۴	۴۹۸۴۱	۶۲۸۴۴

شکل ۱۵-۲- نمودار جمعیت شهرستان‌های استان کردستان در سال ۱۳۹۰

در این درس شما با مهم‌ترین ویژگی‌های جمعیتی استان کردستان آشنا خواهید شد.

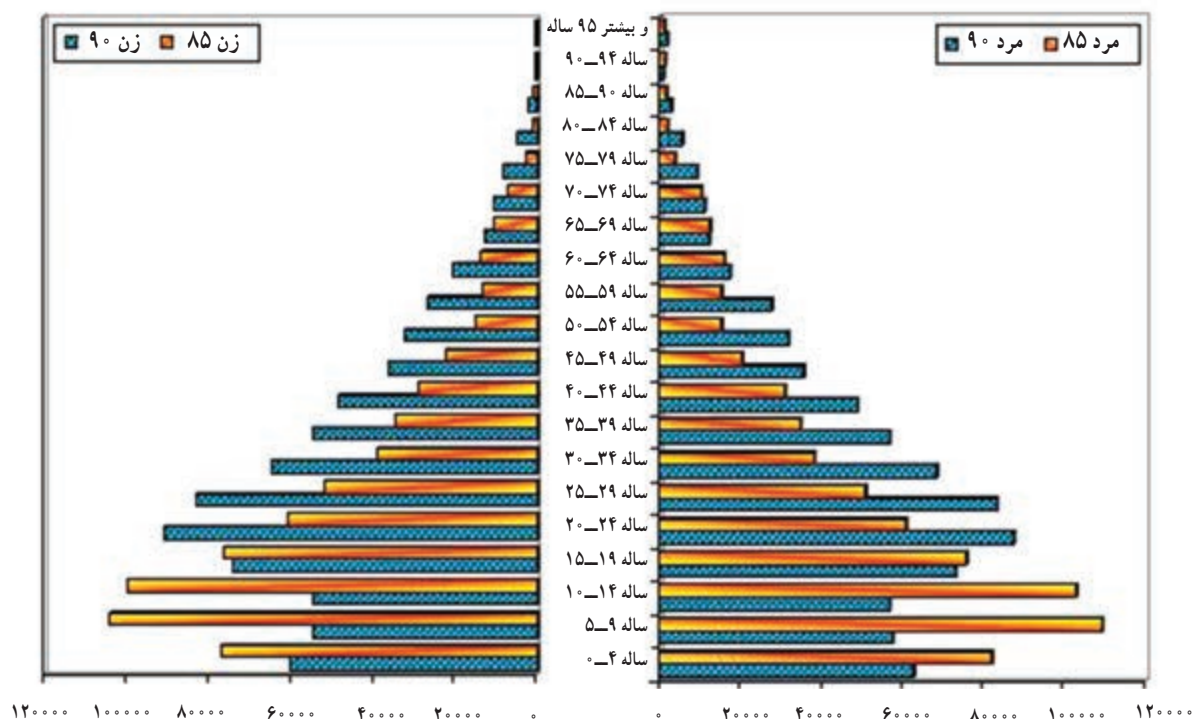
۱- ویژگی‌های کلی جمعیت استان

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰، استان کردستان دارای ۱۴۹۳۶۴۵ نفر جمعیت بوده که در ۴۰۲۳۵۴ خانوار زندگی می‌کردند. از این تعداد، ۹۸۵۸۷۴ نفر (معادل ۶۶ درصد) در ۲۷۱۲۳۸ خانوار شهری و ۵۰۷۷۷۱ نفر (معادل ۳۶ درصد) در ۱۳۱۱۱۶ خانوار روستایی ساکن بوده‌اند. از کل جمعیت استان، ۷۵۱۱۵۶ نفر مرد و ۷۴۲۴۸۹ نفر زن می‌باشند.

جغرافیای انسانی استان

* آیا می‌توانید بگویید که متوسط جمعیت هر خانوار شهری و یا روستایی استان، چند نفر است؟

شکل ۱۶-۲، نمودار هرم سنی جمعیت استان کردستان را نشان می‌دهد. این هرم، نظیر هرم سنی سایر استان‌های ایران و نیز کشورهای در حال توسعه، دارای قاعده‌ای پهن و رأسی باریک است. پهنای چشم‌گیر قاعده هرم، افزایش فوق‌العاده گروه‌های سنی پایین و جوان بودن جمعیت را نشان می‌دهد.

شکل ۱۶-۲- هرم سنی جمعیت استان کردستان در سال ۱۳۹۰ و مقایسه با سال ۱۳۸۵

۲- پراکندگی و تراکم جمعیت استان

مساحت استان کردستان فقط ۱/۷۱ درصد از مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد؛ در حالی که ۲/۰۴ درصد از کل جمعیت کشور را در خود جای داده است. تراکم جمعیت استان کردستان ۵۲/۹ نفر در کیلومتر مربع می‌باشد و از این نظر یکی از پرتراکم‌ترین استان‌های کشور از نظر جمعیت است. چرا؟

در سایر نقاط کشور ما، جمعیت عمدتاً در دشت‌ها و اراضی کم ارتفاع متمرکز شده است؛ در حالی که در استان کردستان، تراکم جمعیت در نواحی کوهستانی و کوهپایه‌ها بیشتر است. در جامعه روستایی استان نیز پراکندگی جمعیت با شرایط طبیعی و امکانات و تولیدات کشاورزی رابطه چندانی ندارد. برای مثال، جمعیت شهرستان‌های قروه، سقز و به ویژه بیجار نسبت به امکانات و منابع کشاورزی آن‌ها کمتر است؛ در حالی که در نواحی روستایی سنندج، بانه و به خصوص مریوان، که امکانات کشاورزی کمتری دارند، جمعیت بیشتری استقرار یافته‌اند.

* به نظر شما علل تراکم زیاد جمعیت در شهرستان‌های بانه و مریوان چیست؟
به طور کلی در استان کردستان، جمعیت به یک اندازه در همه شهرها پراکنده نشده است. از میان شهرهای استان، سنندج به دلایلی مانند مرکزیت سیاسی و اقتصادی استان، اعتدال نسبی آب و هوا، دسترسی به راه‌های ارتباطی و نقش‌های مختلف شهری، جمعیت بیشتری را در خود جای داده است.

برای مطالعه

جدول ۲-۲- توزیع جمعیت و درصد آن در شهرستان‌های استان کردستان بر اساس آمار سال ۱۳۹۰

جمعیت استان	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر
جمعیت استان	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر	سپهر
۱۴۹۳۶۴۵	۴۵۰۱۶۷	۲۱۰۸۲۰	۱۳۶۹۶۱	۱۶۸۷۷۴	۱۳۲۵۶۵	۹۳۷۱۴	۱۰۵۹۹۶	۸۱۹۶۳	۴۹۸۴۱	۶۲۸۴۴
%۱۰۰	%۳۰/۱	%۱۴/۱	%۹/۲	%۱۱/۳	%۸/۹	%۶/۳	%۷/۱	%۵/۵	%۳/۳	%۴/۲

* به نقشه صفحه بعد توجه کنید. این نقشه، تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌های استان را نشان می‌دهد. همان طور که می‌بینید، جمعیت در همه جای استان کردستان به طور یکنواخت پراکنده نشده است. چرا؟

شکل ۱۷-۲ نقشه تراکم نسبی جمعیت استان کردستان

فعالیت

۱- با توجه به شکل ۱۷-۲، مشخص کنید که کدام یک از شهرستان‌ها، کمترین میزان تراکم و کدام یک از شهرستان‌ها بیشترین میزان تراکم نسبی جمعیت را دارند؟

۳- مهاجرت و پیامدهای آن در استان کردستان

استان کردستان تحت تأثیر عوامل اقتصادی، طبیعی و اجتماعی همواره به صورت یک قطب مهاجرفرست عمل کرده است. از سال ۱۳۴۵ تاکنون، بالغ بر نیم میلیون نفر از جمعیت روستایی استان به دلایل متعددی چون بی‌کاری و کمی درآمد، از محل زندگی خود مهاجرت کرده‌اند. حدود ۶۰ درصد از این مهاجرت‌ها به شهرهای استان و بقیه به خارج از استان بوده است.

* به نظر شما چه عوامل دیگری سبب مهاجرفرستی روستاهای استان شده است؟

مهم ترین پیامد مهاجرت به شهرها عبارت اند از :

- پیدایش حاشیه نشینی در اطراف شهرهای بزرگ
- کمبود خدمات در محلات جدید شهری
- مشکلات ناشی از ترافیک شهری و آلودگی هوا
- رشد مشاغل با مهارت پایین در شهرها

* شما چه پیامدهای دیگری می شناسید؟ چند مورد را نام ببرید.

یک نوع دیگر مهاجرت که در دهه های اخیر شدت گرفته است، مهاجرت افرادی است که از استان ها و نقاط دیگر ایران به شهرهای کردستان به صورت موقت یا دائم مهاجرت کرده اند و اسکان گزیده اند.

۴- روند افزایش جمعیت در استان کردستان

جمعیت استان کردستان با آهنگ رشدی پرفراز و نشیب، طی یک دوره ۴۵ ساله از ۶۲۰ هزار نفر (در سال ۱۳۴۵) به ۱۴۹۳۶۴۵ نفر (در سال ۱۳۹۰) افزایش یافته و به دو و نیم برابر رسیده است. آهنگ ازدیاد جمعیت استان کردستان طی سال های ۹۰-۱۳۴۵ بر اساس جدول ۲-۳ نشان داده شده است.

برای مطالعه

جدول ۲-۳- روند تغییرات جمعیت و رشد آن در استان کردستان از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۹۰

درصد نرخ افزایش سالانه					سال سرشماری و جمعیت به نفر					
۱۳۸۵-۱۳۹۰	۱۳۷۵-۱۳۸۵	۱۳۶۵-۱۳۷۵	۱۳۵۵-۱۳۶۵	۱۳۴۵-۱۳۵۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵
۱/۲	۱/۰۱	۲/۲۴	۳/۲۶	۲/۳۶	۱۴۹۳۶۴۵	۱۴۳۸۵۴۳	۱۳۴۶۳۸۳	۱۰۷۸۴۱۵	۷۸۲۴۴۰	۶۱۹۵۷۳

* آیا می توانید بگویید علل رشد زیاد جمعیت استان در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ چه بوده است؟

* آیا می توانید بگویید افزایش یا کاهش رشد جمعیت استان ما، چه مزایا و معایبی دارد؟

جدول ۴-۲- روند افزایش جمعیت در شهرستان‌های استان کردستان طی ۹۰-۱۳۴۵

شهرستان		سال سرشماری	
روستایی	شهری	روستایی	شهری
۱۳۹۰		۱۳۴۵	
۱۴۹۳۶۴۵		۶۱۹۵۷۳	
کل استان		۱۰۲۳۹۸	
۵۰۷۷۷۱	۹۸۵۸۷۴	۵۱۷۱۷۵	۱۰۲۳۹۸
۱۳۲۵۶۵		۳۶۶۹۷	
بانه		۸۶۱۷	
۴۲۲۶۱	۹۰۳۰۴	۲۸۰۸۰	۸۶۱۷
۹۳۷۱۴		۹۵۸۰۲	
بیجار		۱۱۷۸۰	
۴۱۴۳۱	۵۲۲۸۳	۸۴۰۲۲	۱۱۷۸۰
۸۱۹۶۳		-	
دیواندره		-	
۵۳۴۵۵	۲۸۵۰۸	-	-
۲۱۰۸۲۰		۹۱۹۴۶	
سقز		۱۷۸۳۴	
۶۸۷۸۸	۱۴۲۰۳۲	۷۴۱۱۲	۱۷۸۳۴
۴۵۰۱۶۷		۲۰۵۲۴۲	
سنندج		۵۴۵۷۸	
۷۴۸۸۷	۳۷۵۲۸۰	۱۵۰۶۶۴	۵۴۵۷۸
۱۳۶۹۶۱		۱۰۱۳۷۶	
قروه		۵۲۵۶	
۴۹۱۶۹	۸۷۷۹۲	۹۶۱۲۰	۵۲۵۶
۱۰۵۹۹۶		-	
کامیاران		-	
۴۹۶۴۱	۵۶۳۵۵	-	-
۱۶۸۷۷۴		۸۸۵۱۰	
مریوان		۴۳۳۳	
۴۶۷۱۱	۱۲۲۰۶۳	۸۴۱۷۷	۴۳۳۳
۴۹۸۴۱		-	
سروآباد		-	
۴۴۸۶۵	۴۹۷۶	-	-
۶۲۸۴۴		-	
دهگلان		-	
۳۶۵۶۳	۲۶۲۸۱	-	-

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان کردستان

درس نهم : مردم‌شناسی فرهنگی استان

به تصاویر زیر نگاه کنید : از این تصاویر چه چیزهایی می‌توان دریافت؟

شکل ۱-۳- بخش‌هایی از ویژگی‌های فرهنگی کردها

از جاذبه‌های مهم استان کردستان ویژگی‌های فرهنگی کم‌نظیر آن است. این ویژگی‌ها بیشتر در عناصر فرهنگی همانند زبان، لباس، موسیقی، جشن‌ها، مراسم خاص و صنایع دستی نمایان شده و به صورت پویا در زندگی مردم جاری‌اند. این عناصر هویت ما را تشکیل می‌دهند. در این درس می‌خواهیم شما را با مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگی مردم کردستان آشنا کنیم.

● منشأ نژادی کردها

کردها مردمانی آریایی‌نژاد که از طایفه‌های مادی ترکیب شده و رفته رفته در کوهستان‌های ماد قدیم (محدوده رشته کوه‌های اسپه روژ یا زاگرس) مسکن گزیده‌اند.

کردستان بر اساس متون تاریخی و کاوش‌های باستان‌شناسی نخستین اقامتگاه اقوام آریایی بوده که پیشینیان آن‌ها به هزاره سوم قبل از میلاد می‌رسد. بخشی از این اقوام (نیاکان کردهای امروزی) در منطقه شرق و جنوب دریای ارومیه ساکن شدند و نخستین دولت آریایی را به نام «ماد» در سرزمین ایران به وجود آوردند.

● زبان

زبان مردم کردستان، کُردی و یکی از شاخه‌های زبان مادی است که خود جزء خانواده زبان‌های هند و اروپایی به حساب می‌آید.

به علت وسعت زیاد مناطق کردنشین، این زبان دارای شاخه‌های اصلی و گونه‌های فرعی متعددی است. این تنوع زبانی موجب غنای شعر، ادبیات و موسیقی گردی شده است؛ به طوری که بسیاری از منظومه‌های گردی از حدود یک صد سال پیش به زبان‌های مختلف ترجمه شده است. لازم به ذکر است که برخی از بزرگان کرد که از آنها آثاری به زبان کردی به جای مانده است عبارتند از: علی حریری قرن ۱۵ میلادی، ملای بانه‌ای قرن ۱۵، ملای جزیری و احمد خانی قرن ۱۷ میلادی، اغلب داستان عاشقانه «مم و زین» احمد خانی با رومئو و ژولیت شکسپیر مقایسه می‌شود. جدول زیر شاخه‌های اصلی و گونه‌های فرعی زبان گردی را نشان می‌دهد.

● مردم شهر یا روستای محل زندگی شما با کدام شاخه اصلی و گونه فرعی زبان گردی تکلم می‌کنند؟

برای مطالعه

جدول ۱-۳- شاخه‌های اصلی و گونه‌های فرعی زبان گردی

ردیف	شاخه اصلی	گونه‌های فرعی
۱	کرمانجی شمالی	با ۶ گونه: جزیره‌ای، هکاری، بایزیدی، بوتانی، شم‌دینانی و بادینانی
۲	کرمانجی جنوبی (سورانی)	با چهار گونه: مکریان، سورانی، اردلانی و جافی
۳	کرمانشاهی - لری	با دو گونه: «کرمانشاهی» و «لری، لکی، فیلی، کلهری، بختیاری»
۴	گورانی - زازایی	با دو گونه: هه‌ورامی و زازایی

در کردستان ایران از دیرباز، ادبیات گردی با زبان سورانی رایج بوده و انتخاب آن به عنوان زبان نوشتاری گردی علل فراوانی دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- ۱- کثرت تعداد کردهایی که در ایران به این لهجه سخن می‌گویند
  - ۲- آسان بودن، روانی و پختگی این لهجه نسبت به سایر لهجه‌ها
  - ۳- آشنایی سایر کردها با این لهجه و تدریس و کتابت آن از دیر باز
- گفتنی است که جهت نگارش زبان کردی در ایران از رسم الخط فارسی با تعدادی علائم قراردادی خاص استفاده می‌شود.

● دین و مذهب

دین کردها چه قبل از اسلام و چه در دوره‌های اسلامی با سایر اقوام ایرانی مشترک بوده است. طبق اسناد و آثار به دست آمده قبل از اسلام بیشتر مردم کردستان زردشتی بوده‌اند و امروزه اکثریت مردم این استان، مسلمان و سنی مذهب بوده و در انجام آداب و مناسک دینی از فقه امام شافعی پیروی می‌کنند. گروهی هم پیرو مذهب تشیع بوده که اکثریت آن‌ها در شرق استان ساکن هستند. ضمن اینکه تعداد قلیلی نیز با پیروی از سایر ادیان (یهودی و مسیحی) و فرق و مذاهب وجود دارند. باید یادآور شد یکی از دستاوردهای عظیم انقلاب اسلامی در این استان اتحاد بین مسلمانان و سایر مذاهب بوده که باعث تحکیم و همبستگی بیشتر بین مردم شده است.

بیشتر بدانیم

از فرق مشهور تصوف در کردستان، می‌توان به دو فرقه «نقشبندی» و «قادریه» اشاره کرد. آنها بر ارزش‌های عرفانی و سیر و سلوک عارفانه تأکید دارند. پیروان این دو فرقه روزهای خاصی از هفته در تکایا و خانقاه‌ها مناسک و مراسم ویژه خود را برگزار می‌کنند.

• لباس و رابطه آن با عوامل جغرافیایی و فرهنگی

لباس بارزترین نماد فرهنگی و از نیازهای نخستین انسان در طول تاریخ بوده است و نوع و مدل آن در کشورهای مختلف دنیا با یکدیگر تفاوت دارد. لباس کردی که تابع مقتضیات محیط و شیوه زندگی مردم منطقه است، از تنوع بسیار زیادی برخوردار است. این لباس از عناصر بسیاری تشکیل یافته است که بعضی از اجزای آن با لباس اقوام مجاورشان مشترک‌اند و برخی دیگر مشخصاً کردی‌اند. اجزای پوشاک زنان و مردان کرد شامل تن پوش، سربوش و پای‌افزار است. ساخت و کاربرد هریک از این اجزا بسته به فصل، نوع کار و معیشت و مراسم و جشن‌ها با یکدیگر تفاوت دارد. هر چند نوع پوشاک نواحی مختلف کردستان مانند هه‌ورامان، سقز، بانه، گروس، سنندج، مریوان و ... متفاوت است اما از نظر پوشش کامل بدن، همه با هم یکسان‌اند. پیش از ورود پارچه، کفش‌های خارجی و سایر محصولات داخلی به استان کردستان، بیشتر پارچه‌ها و پای‌افزار مورد نیاز توسط بافندگان و دوزندگان محلی بافته و ساخته می‌شد.

از نظر بافت پارچه، منطقه سقز، و از نظر ساخت پای‌افزار (گیوه یا کلاش) و شال، هه‌ورامانات و آبادی‌های پیرامون کوهستان شاهو از عمده‌ترین نواحی تولید و صدور آن در استان به شمار می‌روند.

شکل ۲-۳ نمونه‌ای از لباس مردم کرد

فعالیت

* برای آشنایی بیشتر با لباس مردان و زنان شهرستان محل زندگی خود گزارشی تهیه کنید و به کلاس ارائه

دهید.

• جشن‌ها و اعیاد

آیین‌هایی که در میان مردم کردستان مرسوم است، در برگیرنده جشن‌ها و اعیاد مذهبی، قومی و باستانی است که ریشه در باورهای مذهبی و تاریخی این مردم دارند. این جشن‌ها و اعیاد در بین مردم استان ما به عنوان پدیده‌ای اجتماعی و فرهنگی دارای سابقه‌ای تاریخی است که موجبات همبستگی و همیاری اجتماعی را در بین مردم فراهم آورده است. کردها در هر یک از جشن‌های ملی و مذهبی، فعالیت‌های زندگی، کارهای تولیدی، زراعت، دامداری، کوچ و ... مراسم و مناسک خاصی دارند. برخی از این مراسم تقریباً همانند سایر مناطق ایران برگزار می‌شود.

از مهم‌ترین آیین‌های مذهبی نیز می‌توان به اعیاد فطر و قربان که دارای اهمیت خاصی‌اند، اشاره کرد. همچنین میلاد پیامبر اکرم (ص) به عنوان روزی خجسته همراه با مراسم مولودی خوانی و نواختن دف دارای جایگاه ویژه‌ای در میان مردم استان است که در تمام طول ماه ربیع‌الاول برگزار می‌شود. گذشته از آن، جشن معراج پیامبر و شب برات (جشن نیمه شعبان) نیز جزء اعیاد باشکوه این منطقه است.

شکل ۳-۳- مولودی خوانی

* به نظر شما برگزاری و حفظ این آیین‌های مذهبی،

چه نقشی در تعمیق باورهای دینی جوانان دارد؟

مهم‌ترین و عمومی‌ترین جشنی که در میان مردم کردستان مرسوم است، برگزاری جشن نوروز است. جشن نوروز که یک مراسم سنتی و باستانی است، در اقصی نقاط کردستان به صورت خودجوش همراه با مراسم موسیقی حماسی (ههل پرکی) و برپایی آتش برگزار می‌گردد.

• از جمله بازی‌ها و نمایش‌هایی که مقدمه نوروز

است، مراسم میرنوروزی (میرمیرین یا امیربهداری) و

کوسه‌گردی است. چنانچه اطلاعاتی در مورد این مراسم دارید، برای همکلاسی‌های خودتان بیان کنید.

مراسم و جشن‌های سنتی دیگری نیز در میان کردها دیده می‌شود که ریشه در باورهای اساطیری و ادیان باستانی آن‌ها دارد. برگزاری جشن عروسی پیر شالیار از آن جمله است. جشن عروسی پیر شالیار مراسمی بسیار کهن است که با تغییرات زیادی که در طی زمان در آن به وجود آمده است، ریشه‌های کهن اساطیری خود را به خوبی حفظ کرده است. این مراسم در دو نوبت (هفته دوم اردیبهشت و هفته دوم بهمن هر سال) طی مراسم باشکوهی در روستای هه‌ورمان تخت برگزار می‌شود.

ویژگی‌های فرهنگی استان

شکل ۴-۳- مقبره پیر شالیار در هورامان تخت - سروآباد

شکل ۵-۳- مراسم آیینی عرفانی پیر شالیار تخت - سروآباد

مراسم پیرشالیار در میان مردم کردستان به ویژه منطقه هورامان از جایگاه خاصی برخوردار است و ریشه در باورهای دینی مردم منطقه دارد. این مراسم بسیار کهن که تحت عنوان «چه‌ژنه و پیری» (عروسی پیر شالیار) است، در هفته دوم بهمن ماه که مصادف با جشن سده است، طی مراحل و رسومات خاصی در روستای هورامان تخت برگزار می‌شود و ادامه آن نیز در نیمه فصل بهار مصادف با ۱۵ اردیبهشت در آرامگاه پیرشالیار (تزدیکی روستای هورامان تخت)، تحت عنوان مراسم «کومسای» برگزار می‌شود. گفتنی است که بازدید از این مراسم اکنون جنبه کشوری و حتی بین‌المللی پیدا کرده است؛ به طوری که جمع کثیری از علاقه‌مندان، روزنامه‌نگاران و محققان داخلی و خارجی به هنگام برگزاری مراسم در میان بازدیدکنندگان دیده می‌شوند.

بیشتر بدانیم

• موسیقی

استان کردستان یکی از غنی‌ترین استان‌های کشور از نظر موسیقی است که به حق باید آن را مهد و جایگاه موسیقی ایرانی قلمداد کرد؛ زیرا موسیقی کردی با موسیقی‌های باستانی ایران نسبتی تمام و کمال دارد. در میان انواع بی‌نظیر موسیقی کردی، «هوره» و «شمشال» از همه قدیمی‌ترند. موسیقی کردی اغلب از یک ویژگی بارز برخوردار است و در عین این که حالتی رزمی و کوبنده دارد، جنبه‌های ملایم و آرام فراوانی نیز دارد. کردها موسیقی را جزئی از زندگی خود می‌دانند و در همه آیین‌ها و مراسم ملی، سوارکاری و سوگواری‌های سنتی از آن استفاده می‌کنند. وجود گروه‌های مختلف موسیقی در استان و استادان برجسته موسیقی در تهران و شهرهای بزرگ کشور که برخاسته از استان کردستان‌اند، این استان را به یکی از مراکز مهم موسیقی کشور تبدیل کرده است. در حال حاضر بسیاری از ملودی‌ها و آهنگ‌های کردی در موسیقی اقوام خاورمیانه شنیده

می‌شود و این به علت تأثیرگذاری و غنی‌بودن موسیقی کردی در کنار موسیقی همسایگان خود است. با توجه به غنی‌بودن انواع موسیقی کردی در بین ملل خاورمیانه، در زیر به کاربرد چند مورد از آنها اشاره می‌کنیم:

(الف) بیت: از انواع مقامات کلاسیک کردی می‌باشد که از آن بیشتر برای بازگویی داستان‌های حماسی استفاده می‌شود.

(ب) سیاه‌چمانه: از دیگر آوازهای سنتی موسیقی کردی محسوب می‌شود که در بیشتر مواقع برای بیان مسایل عرفانی از آن استفاده می‌شود.

(ج) هوره: از این نوع موسیقی در سوگواری و عزاداری استفاده می‌گردد.

لاووک، حیران و چمری از انواع دیگر موسیقی کردی محسوب می‌شوند.

• بازی‌های محلی

از قدیم، بازی‌های مختلفی در میان کودکان و نوجوانان کرد رایج بوده است و برخی از این بازی‌ها قدمت چند هزار ساله دارند که هم‌اکنون نیز در مناطق کردنشین انجام می‌شود. بازی هر منطقه با منطقه دیگر فرق دارد و این بازی‌ها، کودکان را به کار و تلاش بیشتر وادار می‌کند و به آن‌ها تحرک و شادی می‌بخشد. از جمله این بازی‌ها می‌توان به بازی قلعه شکنی، قم‌چان، گوروا بازی، زیر کلاهی، کول‌پهرکی، گویزان و ... اشاره کرد.

* در محل زندگی شما کدام نوع بازی‌ها در میان کودکان و نوجوانان رایج است؟ یکی از آن‌ها را انتخاب و جدول زیر را کامل کنید:

نوع بازی	
تعداد بازیکنان	
وسایل بازی	
هدف بازی	
آثار بازی	
شرح بازی	

• فرهنگ شفاهی (ادبیات و فولکلور کردی)

فولکلور مجموعه عقاید و آداب و رسوم و افسانه‌ها و ترانه‌های محلی و تصنیف‌های عوامانه هر قوم و ملتی است. فولکلور پیشینه‌ای تاریخی کهن دارد و از هزاران سال پیش تاکنون نسل به نسل به ما رسیده است. فولکلور کردی بسیار وسیع و فوق العاده غنی است. گنجینه فولکلور کردی را باید در ترانه‌ها، لالایی‌ها، ضرب‌المثل‌ها، سخنان ساده و متداول، معماها و چیستان‌ها و ... یافت.

بیشتر بدانیم

✓ **ترانه ها :** کردستان سرزمین ترانه ها و آهنگ هاست و در هر منطقه آن صدها آهنگ، ترانه، بیت و ... وجود دارد. ترانه ها در فرهنگ کردی جایگاه ویژه ای دارند؛ زیرا ترانه ها به عنوان گنجینه ای ارزشمند و مستندی محسوب می شوند که احساسات و باورهای سیاسی، اجتماعی، مذهبی، عاطفی و ... مردم را نسبت به مسائل مختلف فردی و اجتماعی بیان می کنند. بخش مهمی از فولکلور کردی در ترانه های بومی و محلی تجلی می یابد که مانند داستان های غنایی ریشه در فرهنگ اقوام دارد. ترانه های کردی شامل اشعار فولکلور کردی است. این ترانه ها زاده ذوق و سلیقه روستائینان است که از طریق آن می توان به عادات و آداب و رسوم و سنن مردم گرد پی برد. برخی از انواع ترانه های کردی عبارت اند از : ترانه های مذهبی، ترانه های کار، ترانه عشق و ... .

* در محل زندگی شما کدام یک از ترانه ها بیشتر رایج است؟ گزارشی از آن تهیه کنید و به کلاس ارائه دهید.

✓ **لالایی ها :** بخشی از ادبیات شفاهی سرزمین ماست که در مناطق مختلف کردستان توسط مادران با ذوق در وزن های ساده سروده می شود و هدف آن آرامش روح فرزند خود در حین خواباندن اوست. لالایی ها نخستین ارتباط کلامی و رابطه هم سخنی مادر با کودک اند که موجب آرامش جسم و روح مادر و کودک می شود. وجود کودک تا آنجا برای مادر عزیز و باارزش است که نه تنها با جان و دل از او مراقبت می کند، بلکه از خدا و بزرگان دین هم یاری می خواهد.

* از طریق مصاحبه با افراد آگاه، نمونه هایی از لالایی های کردی را جمع آوری و به کلاس ارائه دهید.

✓ **ضرب المثل ها :** ضرب المثل ها، جلوه هایی ارزشمند از فرهنگ مردم استان ماست که در درون خود رویدادهای تاریخی، تجارب، هنجارها و ارزش های جامعه را در بر می گیرد و از نسلی به نسل دیگر انتقال می یابد. ضرب المثل ها به طور مختصر و کوتاه با آمیزه ای از طنز و کنایه مطالب آموزنده را به طور غیر مستقیم به مخاطبان خود انتقال می دهند و جان کلام و لب مطلب را با شیوایی و زیبایی و در اوج فصاحت بیان می کنند. ادبیات کردی در این زمینه بسیار وسیع و غنی است.

چند نمونه از ضرب المثل های کردی

— گاو سن له چاوی خوی دا نابینی ده رزی له چاوی خه لکا ته بینی؛ یعنی : گاو آهن را در چشم خود نمی بیند، سوزن را در چشم دیگران می بیند.

— له هه لایکه و بای بیت شه ن ته کات؛ یعنی : از هر طرف که باد بوزد او خرمن را باد می دهد.

— وه کاسه چه ور هیچ ناگریته خوی؛ یعنی : مانند کاسه چرب هیچ چیز به خودش نمی گیرد.

— پیای سهر راست شریکی خه لکه؛ یعنی : مرد درست کار شریک مردم است.

— دوست تهویه ته مگرینی، دوزمن تهویه ته مکه نینی؛ یعنی : دوست آن است که مرا به گریه می اندازد و دشمن آن

است که مرا می خنداند.

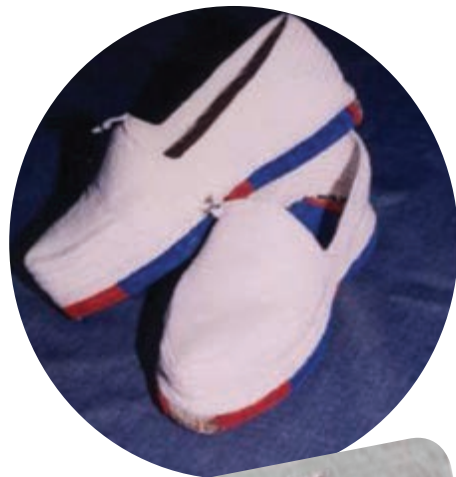
— قسه کهوته زار ته که وپته شار؛ یعنی : سخن که از زبان جاری شد، در شهر پخش می شود.

• هنر و صنایع دستی

هنر و صنایع دستی، ذوق، علاقه و بینش فرهنگی هر جامعه‌ای است که ریشه در اعتقادات مذهبی، باورهای ملی، وضعیت اقلیمی و نیازهای آن جامعه دارد و بخشی از هویت تاریخی، فرهنگی و اجتماعی ما را روایت می‌کند. در هر گوشه‌ای از استان کردستان، اعم از شهر و روستا و حتی در میان عشایر، با هنرهای دستی بسیار زیبا و ظریف که نتیجهٔ رنج و زحمت بسیار است و در عین حال کاربرد عینی، مادی و اجتماعی دارند، روبه‌رویم. هنرهای دستی استان کردستان از شهرت و اعتباری جهانی برخوردارند که غیر قابل تصور است.

در کردستان تهیه و تولید انواع فرآورده‌های دستی از دیرباز مرسوم بوده و بسیاری از مردم کردستان در کارگاه‌های صنایع دستی مشغول به کارند. در واقع صنایع دستی استان بخشی از فرهنگ مردم استان کردستان است که بر اساس نیاز و خلاقیت در طی زمان شکل گرفته است. اکثر تولیدات هنرهای سنتی، به ویژه صنایع دستی شامل فرش و گلیم، سجاده، نمد، گیوه و نازک کاری جزء سوغات استان محسوب می‌شوند.

شکل ۶-۳- نمونه‌هایی از صنایع دستی استان

ویژگی‌های فرهنگی استان

قالی و گلیم استان کردستان از لحاظ تنوع رنگ، اصالت طرح و کیفیت آن شهرت جهانی دارد. مهم‌ترین نوع قالی این استان در شهرهای سنندج و بیجار بافته می‌شوند. از سوی دیگر شاید بتوان گفت بعد از فرش، مهم‌ترین سوغات استان صفحه شطرنج و سایر مصنوعات نازک کاری است که توسط هنرمندان این حرفه‌ها عرضه می‌شود.

بیشتر بدانیم

• خانواده و خویشاوندی

ساخت خانواده و خویشاوندی کردها مانند دوران باستان پدر تباری است. در گذشته خانواده کرد به شکل «گسترده» بود و شامل پدر، مادر، فرزندان و نوادگان می‌شد. امروزه رشد صنعت، جابه‌جایی جمعیت و شهرگرایی باعث تغییر خانواده کرد به نوع «هسته‌ای» شده که با ازدواج یک زن و یک مرد تشکیل می‌شود. فرزندان این خانواده بعد از رسیدن به سن بلوغ قانونی و ازدواج، کانون خانواده جدیدی را تشکیل می‌دهند. با این حال در مناطق کردتشین بر خلاف بسیاری از مناطق دیگر، پدر و مادر و پدر بزرگ و مادر بزرگ، چنان‌که سنت دیرینه ایرانیان بوده، احترام خود را نزد فرزندان و نوه‌ها به خوبی حفظ کرده‌اند. پدران و مادران در کردستان همچون درختانی سرسبز، کهنسال و قوی، فرزندان و نوه‌های خود را در سایه سار گرم و پرامید خویش جای می‌دهند.

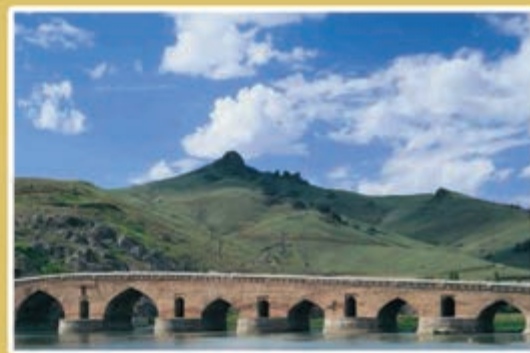
زن در ساختار فرهنگی و ارزشی کردها دارای اعتبار و موقعیت ویژه‌ای است. کردها به اذعان مورخین غربی با وجود تسلط ساختار پدرسالاری به عنوان ساختاری فراگیر، نگاه به نسبت برابر گرایانه‌ای به موقعیت و جایگاه زن داشته‌اند.

ازدواج یکی از مناسک مهم گذر فرد به مرحله بزرگسالی محسوب می‌شود. بر همین اساس در فرهنگ‌ها و جوامع مختلف این مرحله با برگزاری آداب و مراسم خاصی همراه است. در فرهنگ کردها نیز مراسم ازدواج مبتنی بر آداب و مراسم ویژه‌ای است که در نوع خود بی‌نظیر است.

فصل چهارم

پیشینه تاریخی استان کردستان

درس دهم: گذشته استان و مراکز اولیه تمدن

شکل ۱-۴ تپه باستانی زیویه

* از گذشته استان خود چه می دانید؟

کردستان به دلیل برخورداری از موقعیت ممتاز جغرافیایی و ویژگی‌های طبیعی همواره یکی از کانون‌های فرهنگ و تاریخ و به طور کلی میراث‌دار تعداد زیادی از تمدن‌های کهن ایران زمین بوده است. شما در این درس با برخی از این تمدن‌ها و میراث فرهنگی و تاریخی استان محل زندگی خود آشنا می‌شوید.

الف) مراکز اولیه تمدن در استان

سرزمین فعلی کردستان ایران یکی از کهن‌ترین مراکز تمدن در فلات ایران است، در این باره می‌توان به وجود تپه‌های باستانی فراوان در مناطق مختلف استان استناد کرد؛ از جمله تپه باستانی زیویه در ۴۵ کیلومتری شرق سقز، تپه تیانه در ۲۵ کیلومتری غرب کامیاران، غار باستانی کرفتو در ۶۷ کیلومتری شمال غربی دیواندره، غار کانی میکایل در دو کیلومتری کرفتو و آثار و سنگ نگاره‌های منطقه سارال، هه‌ورامان، کرفتو، شمال دهگلان و قم‌چقای بیجار که از تاریخ کهن زیست انسانی در این خطه حکایت می‌کنند.

شکل ۳-۴ قلعه باستانی قم‌چقای

شکل ۲-۴ غار کرفتو از قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های انسان

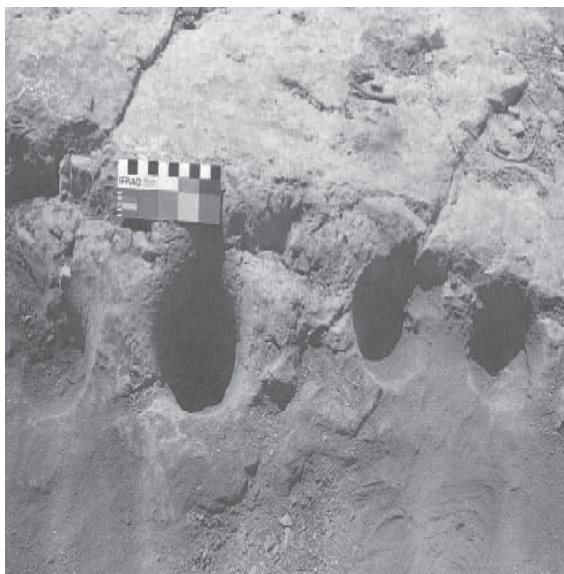

بیشتر بدانیم

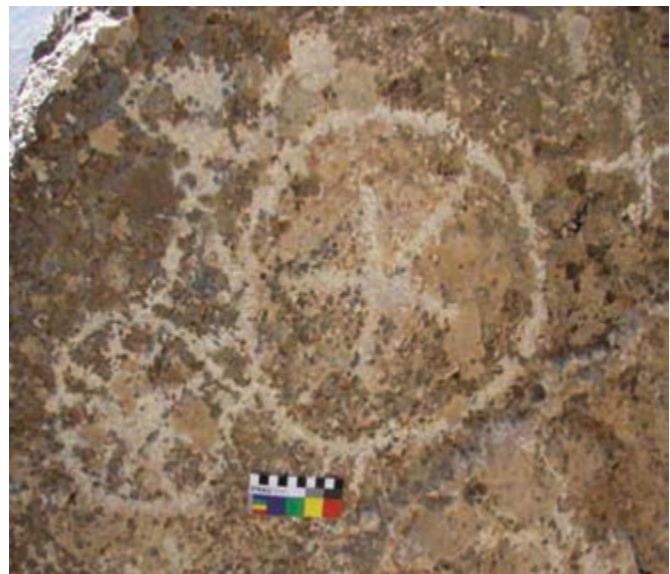

یکی از تمدن‌های قدیمی کردستان، تمدن مان‌نا بوده است. مان‌ناها ابتدا در کوه‌های زاگرس می‌زیستند و نخستین بار در سال‌نامه‌های آشوری از آن‌ها نام برده شده است. پایتخت آن‌ها شهر «ایزیرتو» در ۵۰ کیلومتری شهر سقز کنونی (حوالی زیویه) بوده است. حکومت مان‌ناها در آن زمان از حکومت‌های نیرومند در غرب ایران محسوب می‌شد. قوم مان‌نا بر اراضی حاصل‌خیز منطقه تسلط داشتند و سرزمین تحت تسلط آن‌ها به چند ناحیه تقسیم می‌شد. از جمله این نواحی، سوری‌کاش (سقز کنونی)، اوای شریش (کرانه شرقی دریاچه ارومیه) و ... را می‌توان نام برد.

• **سنگ نگاره‌های کردستان:** آگاهی از هنر صخره‌ای و سنگ نگاره‌ها موجب می‌شود تا بیشتر با تمدن‌های اولیه سرزمین مادری خود آشنا شویم. در مناطق مختلف استان کردستان کهن‌ترین سنگ نگاره‌های ایران، شناسایی شده‌اند. منطقه سارال – ناحیه‌ای از شمال سنندج تا جنوب دیواندره – شاهد تمدن‌های بزرگی بوده که در غرب ایران پایه‌گذاری شده است. در این ناحیه، بخش بزرگی از سنگ نگاره‌های کردستان ایران قرار دارد. بیشتر ترسیمات و نقش و نگاره‌های حک شده بر روی صخره‌های ناحیه سارال در امتداد دره‌هایی وجود دارند که هنوز هم دارای جویبارهای روان هستند. گفتنی است که نقاشی‌های حک شده روی صخره‌ها شامل تصاویری از اسب سواران، آهوان با انواع شاخ‌ها، گوزن‌ها، مارها، درختان و سایر گیاهان و اشکال هندسی از قبیل دایره‌های کوچک، مربع و لوزی است.

شکل ۵-۴- فنجان نماهای کردستان

شکل ۴-۴- سنگ نگاره‌های منطقه سارال

بیشتر بدانیم

فنجان نماها، نمونه هایی دیگر از سنگ نگاره های کردستان

بخشی از سنگ نگاره های کردستان را فنجان نماها تشکیل می دهند که در مسیر رودخانه ها، دشت ها، نزدیک قلّه کوه ها و در دهانه غارها و پناهگاه های صخره ای به قطر تقریبی ۳ الی ۳۵ سانتی متر کنده کاری شده اند. به عنوان مثال فنجان نماهایی در مسیر رودخانه سیروان در منطقه هه ورامانات بر روی تخته سنگی به ارتفاع ۳ متر و طول ۴ متر (در فاصله ۱۰۰ متری رودخانه) کشف شده است. حدود ۷۰ فنجان نما با قطر ۳ الی ۱۰ سانتی متر و بیشتر بر روی تخته سنگ ها، کنده کاری شده اند. بعضی از این فنجان نماها به صورت جفت (۲ عدد، ۴ عدد، ۶ عدد) یا به صورت خوشه ای کنده کاری شده اند. فنجان نماهای غار تاش و غار شمیران در شاهو از دیگر فنجان نماهای این منطقه اند.

ب) میراث فرهنگی و تاریخی استان

مورخان به دلیل اهمیتی که خط (کتابت) در تاریخ نویسی دارد، بر این عقیده اند که تاریخ به دو دوره تقسیم می شود؛ یکی دوره «پیش از تاریخ» یعنی پیش از اختراع خط» و دوم «دوره های تاریخی یعنی پس از اختراع خط». بنابراین برای آشنایی بیشتر با میراث فرهنگی و تاریخی استان محل زندگی خود، آن را در دو بخش: «پیش از تاریخ» و «دوران تاریخی» بررسی می کنیم:

شکل ۴-۶- نمونه هایی از آثار به دست آمده از مناطق باستانی استان کردستان

۱- کردستان پیش از تاریخ: پژوهش ها و کاوش های باستان شناسی که در استان کردستان انجام گرفته، نشان می دهد که این منطقه در گذشته از اهمیت به سزایی برخوردار بوده است. همچنان که در بحث مراکز اولیه تمدن اشاره شد، طبق بررسی های اخیر از مکان های باستانی مانند غار کرفتو، هه ورامان و سایر مناطق استان، سکونت انسان های اولیه در کردستان به اثبات رسیده است.

محل استقرارهای فصلی داخل و بیرون غار کرفتو و غار کانی میکایل از طریق کشف بقایای آثاری از تیغه های سنگی، سفالی و ... و آثار دوره های نوسنگی به وضوح مشخص است. نکته قابل توجه این که آثار قبل از دوره نوسنگی نیز که قدمت حدود ۷ تا ۸ هزار سال قبل از میلاد مسیح را برای کاوشگران مشخص کرده، در این مناطق به دست آمده است.

۲- کردستان در دوران تاریخی :

شکل ۷-۴- بخشی از هگمتانه (بایتخت ماد)

● **کردستان قبل از اسلام:** در دوران تاریخی یعنی از حدود ۳۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح (ع)، کردستان که در منطقه کوهستانی پهناور زاگرس واقع بوده، به دلیل تماسی که با ممالک متمدن عهد عتیق مانند عیلام (ایلام)، سومر، بابل و اکد داشته است، نام اقوام بسیاری از ساکنان این کوهستان مثل گوتی، لولوبی، کاسی، مانایی و غیره در الواح و کتیبه‌های بابلی، آشوری و عیلامی ذکر شده است. زمانی که آشوری‌ها دائماً به کوهستان زاگرس حمله می‌کردند، و بیشتر قصد تصرف سرزمین کردستان و الحاق ولایات و مناطق زاگرس به قلمرو خود را داشتند، برای رسیدن به مقصود خود شهرهایی مانند هارهار (در هورامان) را در این مسیر ساختند.

در این زمان با توجه به اینکه از چندین قرن قبل (چهارده قرن ق.م) مهاجرت آریایی‌ها به فلات ایران شروع شده بود، مادها که از آریایی‌های پیشرو بودند، بعد از استقرار در منطقه کوهستانی زاگرس، بومیان را تحت سلطه و نفوذ خود درآوردند و با آشوریان به مقابله برخاستند و سرانجام پس از پیروزی بر آن‌ها، در سال ۷۰۱ ق.م حکومت تشکیل دادند و اولین پادشاه ماد (دیاکو)، هگمتانه را مرکز حکومت خود قرار داد.

در اواسط قرن ششم قبل از میلاد پس از سقوط امپراطوری ماد و به قدرت رسیدن هخامنشیان، کردستان که بخشی از سرزمین‌های تحت تسلط مادها بود، در اختیار هخامنشیان قرار گرفت.

شکل ۸-۴- هورامان از سکونتگاه‌های قدیمی کردستان

در دوران حکومت سلوکیان در تقسیم بندی‌هایی که جانشینان و سرداران اسکندر انجام دادند، کردستان نیز جزء متصرفات سلوکوس یکی از سرداران اسکندر مقدونی شد. سرانجام بعد از شکست سلوکیان و بیرون راندن آن‌ها از ایران، کردستان تحت حاکمیت دولت اشکانیان قرار گرفت. در این زمان کردستان توسط شاهزادگان درجه اول حکومت مرکزی اشکانیان اداره می‌شد. (در هورامان چرم نوشته‌هایی از دوران اشکانیان به دست آمده است).

در زمان حکومت ساسانی نیز اگرچه کردستان چندین بار مورد حمله رومی‌ها قرار گرفت اما این سرزمین همچنان به ایران تعلق داشت.

● **کردستان بعد از ظهور اسلام** : بعد از آن‌که سپاهیان ساسانی از سپاه اسلام شکست خوردند و سپاهیان عرب به پیروزی‌های پی‌درپی دست یافتند، سرانجام تمام خاک کردستان هم به تصرف اعراب درآمد. از این زمان به بعد سرزمین کردستان مانند سایر نواحی ایران تحت حاکمیت اعراب مسلمان اداره می‌شد.

تاریخ کردستان از صفویه تا دوره پهلوی: در دوره صفویه شاه اسماعیل صفوی حاکمیت و اداره کردستان را به امرای قزلباش واگذار کرد. مدتی بعد با توجه به سیاست شاهان صفوی در محدود کردن قدرت قزلباش‌ها، تقسیم‌بندی جدیدی که حاکی از اطلاق نام ایالات و طوایف مسلط بر مناطق، سرزمین‌ها و قلمرو تحت تسلط آن‌ها بود، معمول و متداول شد. با توجه به این تقسیم‌بندی‌ها، کردستان به سه ولایت «اردلان با مرکزیت سنندج»، «مُکری با مرکزیت مهاباد» و «بابان با مرکزیت سلیمانیه» تقسیم شد.

در این دوره، ابتدا خاندان اردلان به عنوان حاکمان محلی مستقل، کردستان را اداره می‌کردند اما در زمان شاه صفی، آن‌ها تحت نظر و وابسته به حکومت مرکزی در کردستان حکومت می‌کردند. این رویه در دوره‌های افشاریه و زندیه نیز ادامه داشت. در زمان قاجار با توجه به تقسیمات کشوری آن دوران، ایران به چهار ایالت و هشت ولایت تقسیم شد که بر اساس آن اداره قلمرو هر یک از ایالات و ولایات توسط نمایندگان حکومت مرکزی صورت می‌گرفت.

در دوره پهلوی اول (سال ۱۳۱۶ ه. ش) تقسیم‌بندی‌های کشوری به صورت استان تغییر یافت و ایران به ۱۰ استان تقسیم شد که طبق آن کردستان، جزئی از استان پنجم ایران محسوب می‌شد و در سال ۱۳۳۷ این منطقه از استان پنجم مجزا و به استان کردستان تبدیل شد.

شکل ۹-۴ — قلعه حسن آباد (قلعه حکومتی اردلان‌ها)

شکل ۱۰-۴. عمارت خسروآباد متعلق به دوره اردلان‌ها

فعالیت

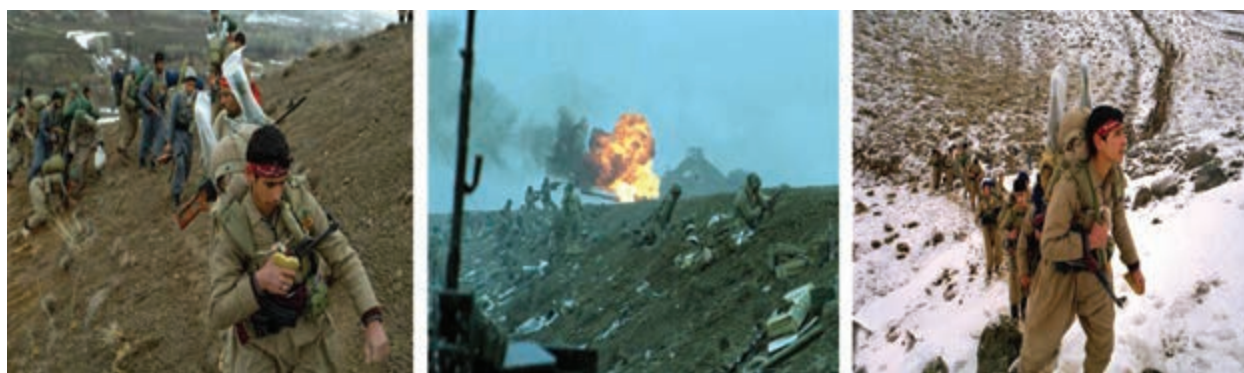
- ۱- آیا در شهرستان محل زندگی شما، سنگ نگاره یا آثاری وجود دارد که متعلق به یکی از تمدن‌ها باشد؟
- ۲- در مورد یکی از سکونتگاه‌های قدیمی (باستانی) استان کردستان به صورت گروهی تحقیق کنید.
- ۳- با راهنمایی دبیر جغرافیا در مورد یکی از آثار و ابنیه تاریخی شهرستان محل زندگی خود تحقیق نموده و نتیجه آن را در کلاس ارائه دهید.

درس یازدهم: جایگاه کردستان در دفاع از سرزمین ایران

* به شکل های زیر نگاه کنید، از این تصاویر چه نکاتی را می توان استنباط کرد؟

شکل ۱۱-۴- رزمندگان کرد در مرزهای استان کردستان

استان کردستان به علت موقعیت جغرافیایی و به عنوان بخشی از مناطق مرزی کشورما، همواره در طول تاریخ با ساکنان دلیر و شجاع خود یکی از ستون ها و پایگاه های مقاومت در دفاع از کیان و تمامیت سرزمین ایران در برابر هجوم بیگانگان بوده و نقش کلیدی و مهم خود را ایفا نموده و برای پاسداری از سرزمین ایران، از هیچ گونه فداکاری و ایثار دریغ نکرده است.

الف) نقش استان در حراست از کیان و مرزهای ایران اسلامی

در درس دهم با گذشته استان (مراکز اولیه تمدن و میراث فرهنگی و تاریخی آن) آشنا شدیم. در این درس نقش کردستان در دفاع از سرزمین ایران (از گذشته تا به امروز)، به ویژه از آغاز پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی تاکنون بررسی خواهد شد.

● **کردستان و انقلاب اسلامی:** در دوران پهلوی، با توجه به عدم مشروعیت و مقبولیت حکومت نزد ملت ایران مخصوصاً در دوره پهلوی دوم، کردستان نیز برای رهایی ایران از حکومت استبدادی، به سهم خود نقش مهم و به سزایی را در کنار هم میهنان عزیز در سرنگونی دولت پهلوی و پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایفا کرد.

شکل ۱۲-۴- تظاهرات مردم کردستان علیه رژیم ستم شاهی - دوران انقلاب، سال ۱۳۵۷

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با توجه به این که کشورهای استعمارگر، نمی خواستند ایران مستقل و سربلند باشد، برای از بین بردن انقلاب اسلامی، دست به ترفند و حيله های بسياری زدند که از جمله می توان به تحمیل هشت سال جنگ علیه ایران اسلامی، اشاره کرد. در این زمان مردم کردستان که همواره در طول تاریخ، خود را به عنوان مرزداران ایران زمین معرفی کرده اند، برای دفاع از انقلاب اسلامی با دشمن بعثی به مقابله برخاستند.

دشمنان ایران اسلامی با سرکردگی استکبار جهانی و در رأس آن ها آمریکا به منظور سرکوب یا جلوگیری از صدور انقلاب اسلامی، هر روز در نقطه ای از سرزمین پهناور ایران اسلامی، غائله و آشوبی برپا می کردند که همواره ناکام می ماندند.

* به نظر شما علل ناکامی دشمنان، در ضدیت با انقلاب اسلامی چه بود؟

با توجه به ناکامی ترفندهای آشوبگرانه آمریکا، استکبار جهانی با همراهی ایادی و مزدوران منطقه ای خود دست به ترفند نظامی علیه ایران اسلامی زد و برای اجرای مقصود شوم خود، صدام رئیس رژیم بعث عراق را تحریک کرد تا به بهانه واهی نادیده گرفتن حقوق مرزی، حمله به کشور ایران را آغاز کند.

در مقابل حمله رژیم عراق، ایران نیز به همت دلاور مردان غیور و فداکار خود، به رغم مشکلات بی شمار، خود را برای یک جنگ تمام عیار آماده کرد.

شکل ۱۳-۴- مشارکت گسترده رزمندگان کرد در دفاع از سرزمین ایران اسلامی

پیشینه تاریخی استان کردستان

منطقه کردستان به عنوان یکی از مرزهای حساس و مهم ایران اسلامی با برخورداری از نیروهای توانمند نظامی (ارتش، سپاه و پیش‌مرگان مسلمان کرد) همراه با بسیج مردمی، در طول ۸ سال دفاع مقدس نیز، برای سربلندی و عزت ایران اسلامی، شجاعت، رشادت، پایداری و فداکاری نشان داد و در این راه، ۵۴۰۰ شهید تقدیم انقلاب اسلامی کرد.

بیشتر بدانیم

آشنایی با سازمان پیش‌مرگان مسلمان کرد

در جریان حوادث پس از پیروزی انقلاب اسلامی و طرح شعارهای متفاوت و عمدتاً مخالف با منافع ملی کشور، گروه‌ها و احزابی با خط مشی‌های سیاسی و فکری مختلف، کردستان را مکان مناسبی برای دشمنی با نظام اسلامی انتخاب کردند. برای مقابله با توطئه‌های شوم آنان سازمان پیش‌مرگان مسلمان کرد شکل گرفت. این سازمان با حضور نیروهای داوطلب مردمی از شهرهای مختلف استان کردستان و با درایت خاص شهید بروجردی در سال ۱۳۵۸، تأسیس شد و توانست به عنوان اولین تجربه موفق بسیج مردمی در کشور خدمات ارزنده‌ای ارائه کند. سازمان پیش‌مرگان مسلمان کرد نقش عمده‌ای در برقراری آرامش در کردستان و دفاع از مرزهای ایران اسلامی داشت. این سازمان بعد از مدتی در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ادغام شد.

● عملیات‌های نظامی در مرزهای کردستان: در طول هشت سال دفاع مقدس در مرزهای استان کردستان ده‌ها عملیات پیروزمندانه با حمایت همه جانبه رزمندگان کرد برای حفاظت از کیان و مرزهای ایران اسلامی صورت گرفته است که در جدول صفحه بعد به برخی از این عملیات‌ها اشاره می‌شود.

شکل ۱۵-۴- حضور مقام معظم رهبری در جمع پیش‌مرگان مسلمان کرد

شکل ۱۴-۴- جمعی از پیش‌مرگان مسلمان کرد

برای مطالعه

جدول ۱-۴- مشخصات برخی عملیات‌های نظامی علیه دشمنان بعنی و ایادی استکبار در مرزهای کردستان

ردیف	نوع عملیات	شهرستان	تاریخ عملیات	منطقه عملیاتی	نیروی شرکت کننده در عملیات
۱	نامنظم مرزی	مریوان	۵۹/۱۰/۱۰	قوچ سلطان	سپاه، ارتش، پیش‌مرگان مسلمان کرد
۲	منظم مرزی	مریوان	۵۹/۱۰/۱۸	سردوش	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و پیش‌مرگان مسلمان کرد
۳	نامنظم مرزی	بانه	۶۱/۲/۲۴	آلوت	سپاه، ارتش، پیش‌مرگان مسلمان کرد
۴	نامنظم مرزی	بانه	۶۲/۱/۱۵	کلیه روستاهای مرزی بانه	تیپ قدس سپاه و یگان‌های جندا... استان کردستان
۵	نامنظم مرزی	مریوان	۶۲/۲/۱۱	دره شیلر	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
۶	منظم (والفجر ۴)	مریوان	۶۲/۷/۲۷	دره شیلر و پنجوین	ارتش و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
۷	منظم مرزی	مریوان	۶۲/۷/۲۷	دره شیلر	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و ارتش جمهوری اسلامی ایران
۸	نامنظم مرزی	مریوان	۶۴/۳/۲۶	جبهه مریوان	ارتش جمهوری اسلامی ایران
۹	نامنظم مرزی	بانه	۶۴/۴/۳۱	آلوت	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
۱۰	منظم مرزی (غدیر خم)	بانه	۶۴/۶/۱۰	گراماب و بولحسن	سپاه، ژاندارمری و ارتش جمهوری اسلامی ایران
۱۱	منظم مرزی	مریوان	۶۷/۱/۲۲	منطقه عمومی پنجوین	ارتش جمهوری اسلامی ایران

بیشتر بدانیم

آشنایی با عملیات والفجر ۴

این عملیات با رمز یا الله، یا الله، یا الله و با هدف آزادسازی بخشی از میهن اسلامی و ارتفاعات مهم منطقه و تصرف پیشرفتگی دشت شیلر، تصرف پاسگاه پنجوین و خارج کردن مریوان از معرض دید دشمن انجام شد. دشمن بعنی که توان مقاومت در برابر رزمندگان اسلام را نداشت، هر روز به گلوله باران و بمباران هوایی شهرهای استان، به ویژه شهر شهید پرور مریوان می‌پرداخت.

عملیات والفجر ۴، بیست روز طول کشید و نیروهای عمل کننده در عملیات، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و ارتش جمهوری اسلامی ایران بودند. در نتیجه این عملیات مناطق و ارتفاعات مهم منطقه مریوان آزاد شد.

شکل ۱۶-۴- رزمندگان اسلام در حین عملیات علیه دشمن یعنی

ب) شخصیت‌های فرهنگی، علمی، انقلابی، مذهبی و سرداران
هشت سال دفاع مقدس در استان کردستان
* تصاویر زیر دو تن از شهدای برجسته استان ما را نشان می‌دهد،
شما تا چه اندازه با آنان آشنایی دارید؟

شکل ۱۷-۴- شهید ملا حیدر فهیم و شهید حاج
هوشنگ ورمقانی

با توجه به این که کردستان دارای گذشته پر بار و پرافتخاری از جنبه‌های فرهنگی، علمی و دینی بوده و در این منطقه از سرزمین ایران، نام آوران و عالمان بسیاری پرورش یافته‌اند و در تمام عرصه‌ها صاحب نام بوده‌اند و نیز در فداکاری و ایثار و پاسداری از کیان سرزمین ایران نقشی قابل توجه و درخور تقدیر داشته‌اند، اکنون نیز این استان در تمام عرصه‌ها، نام آوران علمی، فرهنگی، مذهبی، انقلابی و سرداران دلیر و بنام را به خود دیده است. با توجه به فراوانی شخصیت‌ها و مفاخر کردستان، در این جا به ذکر اسامی برخی از نام آوران اشاره می‌شود و در هر بخش به معرفی و شرحی کوتاه از زندگی چند چهره برجسته بسنده می‌شود.

بیشتر بدانیم

۱- شخصیت‌های فرهنگی

از شخصیت‌های فرهنگی، در زمینه موسیقی (سید علی اصغر کردستانی، حسین یوسف زمانی، استاد حسن کامکار و فرزندان او، عبدالله ناهید سقزی و...)، در هنر مجسمه سازی (استاد هادی ضیاءالدینی، خاتوزین و...)، در زمینه نازک کاری (استاد مجید نعمتیان، استاد علی اکبر بهزادیان و...)، در هنر خوشنویسی (استادان امیر نظام گروسی، محمد صابر صابر، شمس الدین کلامی و...)، در عرصه هنرهای نمایشی (قطب‌الدین صادقی، بهروز غریب‌پور و...) و در زمینه عکاسی و نقاشی (احمد خلیلی فرد، فردین صادق ایوبی و...) را می‌توان نام برد.

شکل ۱۸-۴

● **استاد مرحوم علی اکبر بهزادیان:** وی در سال ۱۳۱۱ ه.ش در سنندج متولد شد و از ۶ سالگی به فراگیری هنر نازک کاری پرداخت و به مدت ۶۳ سال با تلاش شبانه‌روزی، استادی کامل در فن و هنر نازک کاری شد. استاد در میان هنرمندان در زمینه هنر بر روی چوب، موفق به اخذ مدرک درجه یک هنری و دکترای هنر این رشته شد. استاد بهزادیان در کنار تلاش‌های بی‌وقفه خود اقدام به برپایی نمایشگاه‌هایی از آثار خود در بسیاری از شهرهای ایران و کشورهای خارجی کرد (شکل ۱۸-۴).

۲- شخصیت‌های علمی

در زمینه علمی، کردستان دارای مفاخر و شخصیت‌های زیادی بوده است که در این جا به برخی از نام‌آوران معاصر کردستان اشاره می‌شود: مستوره کردستانی (شاعر سنندجی)، خسرو خان اردلان، مرحوم دکتر علی رخزادی، مهجوری کردستانی، دکتر مظفر پرتو ماه، دکتر مهین دخت معتمدی، بابا مردوخ روحانی، شیخ بدیع الزمان سنندجی، پروفیسور ارسلان شادمان، عبدالحمید و عبدالمجید حیرت سجادی و... .

● **مرحومه مستوره کردستانی:** ماه شرف خانم متخلص به مستوره در سال ۱۲۲۰ ه.ق در سنندج متولد شد. وی در طول دوران ۴۴ سال زندگی خود علاوه بر دیوان اشعار، کتاب تاریخ کردستان و کتاب‌هایی در مورد عقاید و تعلیمات اسلامی و مجمع‌الادباء از خود به یادگار گذاشته است.

ایشان در مناقب خاندان رسالت اشعاری ذکر کردند مثل ابیات زیر:

ز تاج و تخت جم و کی مراست عار و لیکن   به آستان ولایت کمینه خاک نشینم
علی عالی اعلیٰ امیر صفدر حیدر   که هست راهنمای یقین و رهبر دینم

و یا در جای دیگر این بانوی اهل سنت و جماعت می‌گوید:

خیرالنساء فاطمه خاتون عالمین   کش خاک پا به فرق بود تاج و افسرم
فخر زمین خدیوه این بضعه رسول   من سالک طریق یقین، اوست رهبرم

● **مرحوم دکتر علی رُخزادی :** وی در سال ۱۳۲۴ هـ. ش در شهر سقز به دنیا آمد. از سال ۱۳۴۲ شغل معلمی را با تدریس در سنندج آغاز کرد. وی مقاطع تحصیلات دانشگاهی خود را تا اخذ درجه دکتري در رشته زبان و ادبیات فارسی به انجام رسانید و بیش از ۴۰ سال در گُرسی استادی دانشگاه خدمت کرد. وی در ۲۷ اردیبهشت سال ۱۳۸۶ هـ. ش در سنندج دیده از جهان فرو بست.

شکل ۱۹-۴

نتیجه سال‌ها تجربه‌اندوزی، پژوهش و کسب علم وی، آثار ماندگاری به صورت کتاب، مقاله، شعر، طرح‌های پژوهشی و... در زمینه‌های زبان‌شناسی، سبک‌شناسی، نقد ادبی، فولکلور و فرهنگ عامه بوده است. گزیده‌ای از آثار وی که به یادگار مانده‌اند، عبارت‌اند از: نوای شعر فارسی، آواشناسی و دستور زبان کردی، امثال و حکم کردی، دستور زبان فارسی، صناعات ادبی و نیازهای سخن در ادب فارسی، آموزش زبان کردی (سورانی) و... (شکل ۱۹-۴).

۳- شخصیت‌های انقلابی

در کردستان شخصیت‌های انقلابی بی‌شماری پرورش‌یافته و با حضور در میان مردم (چه در سال‌های قبل از انقلاب و چه پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی) نقش مؤثری ایفا کرده‌اند که از میان آن‌ها می‌توان به ده‌ها روحانی مبارز اشاره کرد که علاوه بر جایگاه مذهبی در میان مردم، در راه انقلاب اسلامی فداکاری کردند و در این راه به شهادت رسیدند. برخی از چهره‌های برجسته انقلابی استان عبارت‌اند از شهیدان ملا حیدر فهیم، ماموستا ملا محمد ذبیحی بیساران، ماموستا... کریمیان، ماموستا علی جلالی زاده، شهید ماموستا محمد شیخ‌الاسلام، ملا مصطفی مردوخی، شهید ماموستا برهان‌عالی، شهید قصری، شهید نامدار مرادی، شهید حاج سعید توفیقی، شهید ملا رحیم فرجی و صدها شهید دیگر...

● **شهید ملا مصطفی مردوخی :** وی در سال ۱۳۳۵ در روستای دزلی از توابع شهرستان سروآباد متولد شد و بعد از چند سال در محضر استادان محلی به فراگیری مقدمات علم فقه پرداخت، به طوری که در سن ۱۸ سالگی علوم را به صورت کامل به اتمام رساند و اجازه نامه تدریس گرفت. شهید مردوخی در سال ۱۳۵۲ با حضرت امام خمینی (ره) ارتباط پیدا کرد و در زمان پیروزی انقلاب فعالیت‌های سیاسی زیادی انجام داد و چند ماه بعد از پیروزی انقلاب، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی مرپوان و هه ورامان را تأسیس کرد. وی در تاریخ ۱۳۵۸/۷/۲۶ به درجه رفیع شهادت نایل شد.

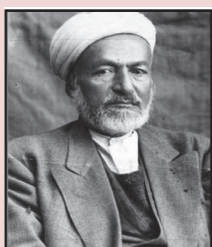
● **شهید حاج سعید توفیقی :** وی در سال ۱۳۲۷ در روستای اشکفتان از توابع سنندج به دنیا آمد و بعد از فراگیری علوم اسلامی وارد ارتش شد. او به دلیل مشاهده اوضاع نابه‌سامان کشور و وجود ظلم در جامعه با مسئولان نظامی رژیم برخورد و در نهایت به کشور عراق پناهنده شد. دولت عراق از پذیرفتن او خودداری کرد و ایشان را به مقامات دولت ایران تحویل داد که به ۴ سال حبس محکوم شد. وی پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی در

تأسیس سازمان پیش مرگان مسلمان کرد مشارکت نمود و مسئول اطلاعات آن سازمان شد و در سال ۱۳۶۶ به عنوان فرمانده گردان ضربت انتخاب گردید. او سرانجام در سال ۱۳۶۹ به شهادت رسید.

۴- شخصیت های مذهبی

کردستان علاوه بر عرصه های علمی، فرهنگی، انقلابی و...، در عرصه دینی و مذهبی نیز دارای شخصیت های برجسته ای بوده است، از جمله: آیت الله مردوخ، آیت الله شیخ عبدالحسین فاضل گروسی، شیخ برهان الدین حمدی، شیخ بهاء الدین و شیخ ضیاء الدین نقشبندی، شیخ حبیب الله کاشتری، شیخ مصطفی تختوی، ملا باقر مدرسی، احمد حواری نسب، حاج ماموستا محمد شیخ الاسلام و... .

شکل ۲۰-۴

● **مرحوم آیت الله مردوخ:** محمد مردوخ مشهور به «آیت الله مردوخ» در سال ۱۲۹۸ هـ. ق در سنندج متولد شد. آیت الله مردوخ، گذشته از عرصه دینی و مذهبی، عمری را در مطالعه و بحث و شرکت در امور اجتماعی و تاریخی سپری کرد؛ ضمن این که از قریحه شعر و شاعری نیز برخوردار بوده و آثاری از خود برجای گذاشته است. از جمله آثار او می توان به «فقه حمدی» و «تاریخ کرد و کردستان» و یا «تاریخ مردوخ» اشاره کرد (شکل ۲۰-۴).

● **مرحوم آیت الله شیخ عبدالحسین فاضل گروسی:** وی در سال ۱۲۵۹ شمسی

در شهرستان بیجار متولد و پس از طی مراحل تحصیل علوم دینی در منطقه، در مدارس علمیه قزوین نیز به فراگیری علوم متفاوت پرداخت و در بسیاری از رشته ها از جمله هندسه، فلسفه، منطق، نجوم به تحصیل پرداخت، کتاب های ارزنده ای از او به یادگار مانده است.

● **فقیه مجاهد شهید حاج ماموستا محمد شیخ الاسلام (ره):** محمد شیخ الاسلام در خانواده ای کاملاً مذهبی در سال ۱۳۱۵ شمسی در بانه چشم به دنیا گشود و تحت تعلیم پدرش عالم گرانقدر محمد شیخ الاسلام قرار گرفت. این بزرگوار در فضایی پرورش یافت که سیزده نسل پیش از او در راه رسالت و آموزه های دینی به فعالیت مشغول بودند که در این مورد تا هشت نسل پیش از این شهید بزرگوار به صورت مكتوب موجود است. این بزرگوار در محضر علمای بزرگ کردستان به تحصیل فقه و علوم اسلامی پرداخت. وی در سال ۱۳۳۶ از سوی عالم و استاد بزرگ مرحوم ملا باقر به عنوان مدرس مجاز و سپس به عنوان مفتی فقه شافعی و دبیر شورای افتا انتخاب شد. محمد شیخ الاسلام در دوره های سوم و چهارم به عنوان نماینده مردم کردستان در مجلس خبرگان رهبری انتخاب شد. وی همچنین در شورای عالی مجمع جهانی تقریب بین مذاهب اسلامی به عنوان عضو، فعالیت داشت و همچنین عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج بود.

علاقه بسیار وی به مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در تمامی سخنرانی ها و مباحثات کاملاً مشهود و زیانزد بود. شیخ الاسلام به دلیل فعالیت های خستگی ناپذیر و تلاش در جهت وحدت اسلامی و همچنین پیروی از ولایت فقیه هدف کین دشمنان اسلام و مردم قرار گرفت و در پاییز ۱۳۸۸ به دست عوامل مزدور به فیض رفیع شهادت رسید.

۵- سرداران هشت سال دفاع مقدس

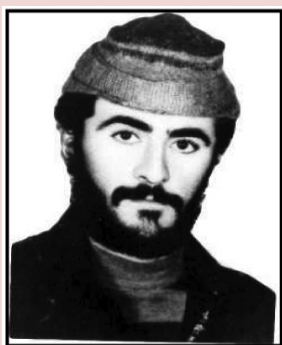
با توجه به این که در طول تاریخ همواره ساکنان کردستان در برابر تهاجم بیگانگان و در مساعدت و همکاری با حکومت های مرکزی ایران پیش قدم بوده اند، در دوران هشت سال دفاع مقدس نیز رشادت و پایداری از خود نشان دادند و در این راه سرداران شهید بسیاری از جمله شهید محمد باقر رحمانی، امیر سرتیپ محمود امان اللهی، مجید لطفی، حاج هوشنگ ورمقانی، محمد جعفری، عثمان فرشته، ابراهیم مرادی، جعفر طالبی، یدالله حاجیان، داوود زمانی، جمال صالحی، محمدرضا تریان، محمد امین رحمانی، سید منصور بیاتیان، پرویز کاکسوندی، حمیدرضا کاوه، غلامعلی بیدی، علی سلیمانپور و... تقدیم نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران کردند. در کنار این سرداران، باید نامی از شهید بزرگوار شهید بروجردی معروف به مسیح کردستان به میان آورد که به همراه یاران وفادارش حماسه ای ماندگار در دفاع از میهن اسلامی و ارزش های انقلاب اسلامی در خطه کردستان به یادگار گذاشته اند (شکل ۴-۲۱).

شکل ۴-۲۱

شکل ۴-۲۲

شکل ۴-۲۳

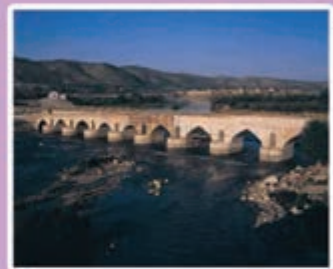
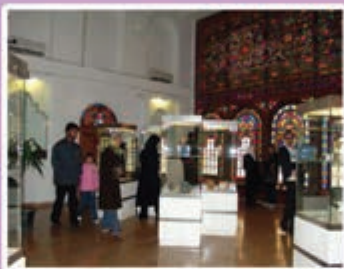
● **شهید امیر سرتیپ محمود امان اللهی**: وی در سال ۱۳۳۹ ه.ش در خانواده ای مذهبی در روستای جعفر آباد شهرستان بیجار چشم به جهان گشود، پس از سپری کردن دوران تحصیلات متوسطه، در سال ۱۳۵۶ وارد دانشکده افسری شد. پس از فارغ التحصیلی، در همان اوایل پیروزی انقلاب از طرف دانشکده به سپاه پاسداران انقلاب اسلامی مأمور شد و به عنوان مسئول سپاه و پیش مرگان مسلمان گرد، شجاعانه خدمت کرد. وی در دوران دفاع مقدس مجروح شد و مدتی را نیز در اسارت به سر برد. وی سرانجام در تاریخ ۱۳۷۹/۳/۱۷ ندای حق را لبیک گفت (شکل ۴-۲۲).

● **شهید پرویز کاکسوندی**: وی در سال ۱۳۳۷ در روستای گاوشله قراتوره از توابع شهرستان دیواندره به دنیا آمد. بعد از پایان تحصیلات ابتدایی در کنار پدرش به فعالیت های کشاورزی پرداخت و در سال های پرشور انقلاب به جمع عاشقان حضرت امام (ره) پیوست. وی در سال ۱۳۵۸ به دیواندره بازگشت و عضو سازمان پیش مرگان مسلمان گرد شد و در پی ادغام این سازمان با سپاه، به عضویت رسمی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی درآمد. بعد از مدتی فرمانده گردان ضربت شهرستان دیواندره شد و سرانجام در تاریخ ۱۳۶۳/۸/۱۸ به شهادت رسید (شکل ۴-۲۳).

فصل پنجم

توانمندی های استان کردستان

درس دوازدهم: قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری استان

* به عکس‌های زیر نگاه کنید و بگویید چرا استان ما جزو استان‌های برتر در زمینه طبیعت‌گردی است؟

شکل ۱-۵- برخی از چشم‌اندازهای گردشگری استان کردستان

موقعیت طبیعی و ویژگی‌های جغرافیایی منطقه از قبیل کوه‌های مرتفع، آبشارها و رودهای خروشان، شکارگاه‌ها و غارهای طبیعی از یک سو و از سوی دیگر: آیین‌ها، موسیقی اصیل کردی، آداب و رسوم و اعتقادات مذهبی، قلعه‌های مستحکم و تپه‌های باستانی، اماکن و عمارت‌های تاریخی (مانند حمام‌ها، خانه‌ها، کاروانسراها)، روستاهای پلکانی با معماری منحصر به فرد، مراکز صنایع دستی و محلی (فرش، گلیم، شال، گیوه، نازک کاری و...) که تنها گوشه‌ای از غنای عظیم طبیعی، تاریخی، فرهنگی - مذهبی و هنری کردستان است، به این استان جاذبه‌های فراوانی بخشیده است. هریک از این جاذبه‌ها می‌تواند زمینه‌های لازم را برای گردش و تفریح، کوه‌نوردی، صید و شکار و... فراهم آورد. گذشته از آن، کردستان یکی از قدیمی‌ترین کانون‌های زیستی و استقرارگاه‌های انسان در جهان محسوب می‌شود که تا کنون ناشناخته مانده است.

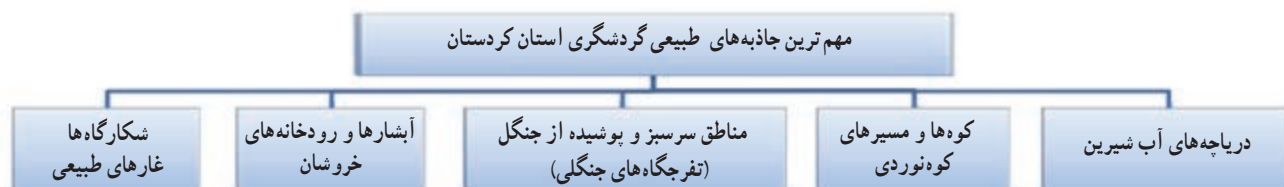
* به نظر شما چگونه می‌توان، قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری کردستان را معرفی کرد؟

الف) جاذبه‌های طبیعی استان

* با در نظر گرفتن شکل‌های ۵-۲ و ۵-۳، بگویید که مهم‌ترین جاذبه گردشگری طبیعی شهرستان محل زندگی شما چیست؟

شکل ۵-۲- تقسیم‌بندی جاذبه‌های طبیعی استان

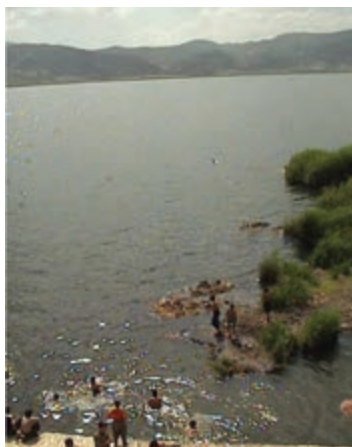

شکل ۵-۳- برخی از جاذبه‌های طبیعی استان

استان کردستان از جاذبه‌های طبیعی فراوانی برخوردار است که هر کدام به تناسب فصول مختلف سال جلوه‌های زیبای خود را در مقابل دیدگان گردشگران می‌گشایند. هریک از شهرستان‌ها و مناطق استان از چند جاذبه طبیعی زیبا مانند آبشار، سراب، غار و ... برخوردار است که در این جا به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود.

توانمندی‌های استان کردستان

شکل ۴-۵- دریاچه زریبار مریوان

● **دریاچه زریبار** : این دریاچه که مهم‌ترین جاذبه طبیعی گردشگری استان کردستان است، در غرب شهر مریوان واقع شده و شرق و غرب آن را دو رشته کوه پوشیده از جنگل‌های بلوط در بر گرفته است. در شمال و جنوب آن نیز، دشت‌های سرسبز بیلو و مریوان واقع شده‌اند. این دریاچه در هر فصل، چشم‌اندازهای زیبایی به نمایش می‌گذارد و شرایط مناسبی را برای گردش و تفریح در طبیعت پیرامون آن، قایقرانی، ماهی‌گیری، شنا، شکار و ... در اختیار گردشگران قرار می‌دهد. یکی از جالب‌ترین چشم‌انداز گردشگری زریبار، یخبندان سطح دریاچه در فصل زمستان است که امکان تفریح، گشت و گذار و اسکی بر روی آن را برای علاقه‌مندان فراهم می‌آورد.

شکل ۵-۵- بازدید رهبر معظم انقلاب اسلامی از پارک کوهستانی آبیدر سنندج

● **بوستان جنگلی آبیدر** : این بوستان در ضلع غربی شهر سنندج در دامنه کوه آبیدر قرار دارد. آبیدر در فرهنگ منطقه جایگاه خاصی دارد و به دلیل پرآب بودن چشمه سارها، قنات‌ها و وجود باغ‌های متعدد مانند امانیه، امیریه و ... آبیدر نامیده شده است (آبیدر به معنای منطقه پرآب و خوش آب و هواست). در سال‌های اخیر در دامنه این کوه بوستانی احداث و سکونندی و جاده‌سازی در آن انجام شده است. نقش برجسته‌ای هم در آن ساخته شده است. بوستان آبیدر از مکان‌های زیبای شهر سنندج است. شهر سنندج از فراز این بوستان چشم‌انداز بسیار زیبایی دارد.

در محدوده بوستان جنگلی آبیدر هنوز هم چندین باغ و چشمه طبیعی وجود دارد. یکی از بزرگ‌ترین باغ‌های این مجموعه باغ امیریه است و بزرگ‌ترین سینمای روباز (تابستانه) کشور در این باغ جای گرفته است. این مجموعه از قدیم‌الایام تفرجگاه مردم سنندج بوده و در میان مردم دارای محبوبیت خاصی است.

● **چشمه آب معدنی باباگرگر** : این چشمه در ۲۳ کیلومتری شمال قروه واقع شده است. آب چشمه ی باباگرگر زرد مایل به نارنجی، گازدار و با طعم مخصوص به خود است و رنگ متغیر آن ناشی از وجود عناصر محلول و یا معلق در آب است. آب این چشمه جوشان در درمان بیماری‌های پوستی نقش مؤثری دارد. هر سال تعداد زیادی از گردشگران برای استفاده از آب چشمه باباگرگر، به این محل سفر می‌کنند. زائران معتقدند «استحمام با آب این چشمه و شنا کردن در آن شفابخش است». واقع شدن مقبره امامزاده

سید جلال الدین (مشهور به باباگرگر) در کنار چشمه نیز ارزش و اهمیت گردشگری این مکان را دو چندان کرده است.

● چشم اندازهای طبیعی هورامان : هورامان یکی از مناطق خوش آب و هوای استان کردستان است که بین شهرهای میوان، سروآباد و کامیاران قرار دارد. وجود چشم اندازهای طبیعی زیبا و از همه مهم تر، مردمی سخت کوش که نمود عینی آن در زندگی و فعالیت‌هایی مانند کشاورزی پلکانی، کوچ‌بیلاقی به مناطق مرتفع کوهستانی، روستاهای پلکانی با معماری سنگی خشکه‌چین، اعتقادات خالص دینی، تعهد به برگزاری رسومات قدیمی نمایان شده، از جاذبه‌های این منطقه است. مهمترین بخش این منطقه، هورامان تخت است که گذشته از چشم اندازهای بکر طبیعی، زبان، فرهنگ، آداب و رسوم و باورهای مردم آن، گویای یک پیشینه تاریخی کهن است. آرامگاه پیرشالیار (پیشوای دینی و رهبر اخلاقی مردم هورامان در قدیم) نیز در این منطقه واقع شده است که اهمیت هورامان را صد چندان نموده و آن‌جا را به یک منطقه گردشگری نمونه تبدیل کرده است.

* آیا می‌توانید بگویید وجود آرامگاه پیرشالیار چگونه بر توسعه گردشگری هورامان تأثیر گذاشته است؟

شکل ۵-۶- چشمه آب معدنی باباگرگر و بقعه امامزاده سیدجلال الدین در جوار آن

شکل ۵-۷- چشم اندازهای طبیعی و فرهنگی هورامان

شکل ۸-۵- چشم انداز طبیعی جل چه مه

شکل ۹-۵- نمایی از طبیعت شهرستان بانه

فعالیت

با توجه به آن چه تاکنون آموخته‌اید پاسخ دهید :

- ۱- در شهرستان محل زندگی شما کدام جاذبه‌های طبیعی وجود دارد؟ چند مورد از آن‌ها را نام ببرید.
- ۲- کدام یک از جاذبه‌های طبیعی شهرستان محل زندگی شما بیشتر مورد بازدید گردشگران قرار می‌گیرد؟
- ۳- در شهرستان محل زندگی شما، گردشگری تغییرات زیادی در محیط طبیعی ایجاد کرده است. در ارتباط با یک مورد از تغییرات صورت گرفته در محیط طبیعی، تحقیق کنید و گزارش آن را به کلاس ارائه دهید.

برای مطالعه

جدول ۱-۵- جاذبه‌های طبیعی استان کردستان که قابل دسترسی و بازدید گردشگران می‌باشند

ردیف	نام جاذبه	مشخصات جاذبه	موقعیت جاذبه
۱	دریاچه زریبار	یکی از دریاچه‌های بزرگ آب شیرین ایران، زیستگاه جانوران و پرندگان کم‌یاب، محلی برای قایق سواری و ورزش‌های مختلف آبی	۳ کیلومتری غرب شهر میوان
۲	منطقه پالنگان	چشم‌اندازهای بسیار بدیع مانند چشمه‌های سراب، رودخانه زیبای تنگی‌ور، کوه‌های سر به فلک کشیده شاهو، مجتمع بزرگ پرورش ماهی سردآبی	۵۰ کیلومتری شمال غربی کامیاران
۳	تفرجگاه سراب قروه	دریاچه‌ای با آب شیرین	جنوب شهر قروه
۴	چشمه آب معدنی باباگرگر	چشمه جوشان آب گرم با خاصیت آب درمانی	۲۳ کیلومتری شمال قروه
۵	بوستان جنگلی آیدر	بوستان جنگلی و تفرجگاه طبیعی، مسیر کوه‌نوردی، مکانی مناسب جهت برپا کردن چادر برای اقامت موقت گردشگران	سنندج - کمربندی آیدر
۶	چشم‌اندازهای طبیعی هورامان	کوه‌های مرتفع با دره‌های عمیق، آبشارهای فصلی، ارتفاعات پوشیده از جنگل و چمنزار و مکان‌های تفریحی دیگری مانند دربند دزلی، دالانی، مه‌یان گولالان، سلور و قلعه‌خانی	شهرستان سروآباد، سه راه بیه‌کهره تا هورامان تخت به طول ۶۰ کیلومتر
۷	منطقه چله‌مه و سارال	دارای مسیرهای کوه‌نوردی، چشمه‌ها، آبشارها، رودهای خروشان، پوشش گیاهی و دیگر چشم‌اندازهای طبیعی	شهرستان دیواندره
۸	منطقه حفاظت شده بیجار	زیستگاه حفاظت شده	شهرستان بیجار
۹	تفرجگاه طبیعی آریابا	مشرف بودن به شهر بانه، طبیعت زیبای کوه آریابا	جنوب شهر بانه
۱۰	کوه کوره میانه	دارای مسیرهای کوه‌نوردی، چشمه سارها، پوشش گیاهی و دیگر چشم‌اندازهای طبیعی	شمال شرقی شهر سروآباد
۱۱	آبشارهای فصلی میوان	چشم‌اندازهای بسیار زیبای آبشارهای گویله و قمچیان و پوشش جنگلی ارتفاعات پیرامون آن	جاده میوان - سقز نزدیکی روستاهای گویله و قمچیان
۱۲	کوسالان	دارای مسیرهای کوه‌نوردی، چشمه‌ها، آبشارها، پوشش گیاهی و دیگر چشم‌اندازهای طبیعی	شهرستان سروآباد
۱۳	دریاچه سد زرینه	چشم‌انداز دریاچه سد و محلی برای قایقرانی، شنا، ماهی‌گیری	۲۰ کیلومتری شمال شرقی سقز
۱۴	منطقه سورین	تفرجگاه طبیعی دارای پوشش جنگلی، چشمه و رودخانه	۱۲ کیلومتری جنوب شرقی بانه
۱۵	دریاچه سد گاوشان	چشم‌انداز دریاچه سد و محلی برای قایقرانی، شنا، ماهی‌گیری	۴۵ متر جاده سنندج - کامیاران
۱۶	سد سنگ سیاه	تفرجگاه طبیعی	۱۸ کیلومتری جنوب شرقی دهگلان
۱۷	چشمه آب معدنی گواز	چشمه‌های جوشان آب گرم با خاصیت آب درمانی	شهرستان سروآباد - روستای گواز
۱۸	چم شوی بانه	چشم‌انداز روستا، غار شوی، تفرجگاه جنگلی	شمال غربی بانه

ب) جاذبه‌های تاریخی، مذهبی و فرهنگی

* آیا می‌دانید که استان کردستان یکی از کانون‌های فرهنگ و تاریخ کشور ماست و دارای آثار فراوانی در این زمینه است؟

شکل ۱۰-۵. بخشی از آثار و جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی - مذهبی استان

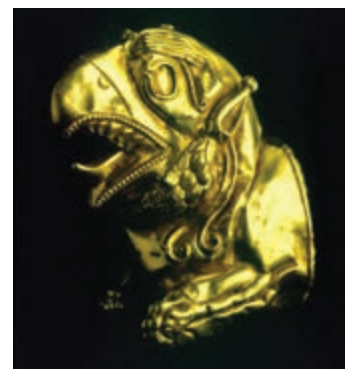
از آنجا که استان ما از پیشینه تاریخی کهن برخوردار است و همواره بخشی از کانون فرهنگ و تمدن ایران زمین و همچنین مهد عرفان و اعتقادات مذهبی و دین‌باوری بوده است، دارای جاذبه‌های مهم تاریخی، فرهنگی، مذهبی و هنری می‌باشد که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر معرفی می‌شوند.

۱- آثار تاریخی و موزه‌ها

● **قلعه باستانی زیویه** : این قلعه در ۴۵ کیلومتری شرق سقز و در شمال روستای زیویه واقع شده است. قلعه زیویه هم از نظر معماری و هم از نظر آثار هنری یکی از شاخص‌ترین مکان‌های تاریخ ایران باستان محسوب می‌شود و مربوط به اقوام مان‌نایی و ماد است که ۲۷۰۰ سال پیش در شمال غرب ایران حکومت می‌کرده‌اند. اشیای به دست آمده در این قلعه از چیره‌دستی استادان مان‌نایی حکایت دارد که از لحاظ مطالعه، سرآغاز و منشأ هنر ایران در دوران هخامنشیان است.

شکل ۱۱-۵. قلعه باستانی زیویه

شکل ۱۲-۵ بخشی از آثار قلعه باستانی زیویه

شکل ۱۳-۵ نقش برجسته زیویه در بوستان آبیدر

شکل ۱۴-۵ نمای بیرونی و طبقات غار کرفتو

● غار باستانی کرفتو : این غار در ۶۷ کیلومتری شمال غربی دیواندره قرار دارد و یکی از قدیمی ترین و در عین حال شگفت انگیزترین غارهای طبیعی ایران است که در ادوار مختلف مورد استفاده و سکونت انسان بوده و طی این دوره ها جهت سکونت تغییر حالت داده و فضاهایی به صورت معماری صخره ای در چهار طبقه و در دل کوه حفر شده است.

شکل ۱۵-۵- قلعه قم چقایی بیجار

شکل ۱۶-۵- کتیبه (زینانه) تنگی ور (شهرستان کامیاران)

شکل ۱۷-۵- گنجینه (موزه سنندج)

● **قلعه باستانی قم چقایی** : این دژ باستانی در ۴۵ کیلومتری بیجار و در ۱۲ کیلومتری روستای قم چقایی قرار گرفته است. موقعیت طبیعی آن باعث شده که این قلعه از اهمیت خاصی برخوردار باشد؛ زیرا از یک سو به پرتگاهی بسیار هولناک و از سوی دیگر به دره‌ای عمیق مشرف است که رودخانه‌ای در خط‌القدر آن جاری است. در سمت شمالی آن که از ارتفاع کمتری برخوردار است، بقایای دیواری عریض و محکم از سنگ لاشه با ملات و برج‌های نیم استوانه‌ای قرار دارد. معماری باشکوه قلعه در کنار دره عمیق موجب شگفتی هر بازدیدکننده‌ای می‌شود.

● **کتیبه و نقش برجسته زینانه (تنگی‌ور)** : در ۴۵ کیلومتری شمال غرب کامیاران (نزدیکی روستای تنگی‌ور)، در دره‌ای تنگ و بر روی صخره‌ای مرتفع، کتیبه‌ای با خط میخی و زبان آشوری باستان همراه با نیم‌تنه مردی در داخل تاقچه‌ای (بر روی صخره) کنده‌کاری شده است. علاوه بر اهمیت تاریخی کتیبه، محل استقرار آن نیز از لحاظ طبیعت‌گردی بسیار مهم است، زیرا آبشارهای طبیعی فراوان منطقه و دره تنگی‌ور از دیدنی‌ترین نقاط استان به شمار می‌روند.

● **موزه سنندج** : این موزه در خیابان امام (ره)، کوچه حبیبی و در بخش بیرونی عمارت ملا لطف‌الله شیخ‌الاسلام مشهور به خانه سالار سعید قرار دارد و در آن آثار و اشیای تاریخی کشف شده از استان و سایر نقاط ایران به نمایش گذاشته شده است. اروسی موزه سنندج یکی از نمونه‌های بی‌نظیر هنر اروسی‌سازی و کار استادکاران سنندجی است. عمارت ملا لطف‌الله از بناهای باقی‌مانده دوره قاجار است. موزه سنندج از چهار بخش : پیش از تاریخ، تاریخی، اسلامی و بخش نمایش موقت تشکیل شده است.

شکل ۲۰-۵ روستای تاریخی پالنگان

شکل ۱۹-۵ حمام خان

شکل ۱۸-۵ عمارت خسروآباد

۲- مراکز مهم مذهبی استان

● روستای نگل و قرآن تاریخی آن : روستای نگل در ۶۵ کیلومتری جاده سنندج - مریوان واقع شده است. بنا به روایت در قرون اولیه اسلامی، چهار جلد قرآن نوشته شده و به چهار منطقه فرستاده شده است که یکی از آن‌ها هم اکنون در مسجد روستای نگل نگهداری می‌شود. این قرآن که به خط کوفی و بر روی پوست آهو نوشته شده است، در میان مردم منطقه جایگاه خاصی دارد و به دلیل برخورداری از ارزش معنوی، هنری و تاریخی، هر ساله مشتاقان زیادی را به سوی خود جذب می‌کند.

شکل ۲۱-۵ قرآن تاریخی نگل

شکل ۲۲-۵ شبستان مسجد جامع سنندج

توانمندی‌های استان کردستان

● **مسجد جامع سنندج** : زمان احداث مسجد مربوط به دوره قاجار بوده و به دستور امان‌الله خان والی کردستان در سال ۱۲۲۸ هجری قمری ساخته شده است. این مسجد دو ایوانی است با یک حیاط مرکزی که در پیرامون آن ۱۲ حجره برای طلاب علوم دینی ساخته شده است. مسجد دارای شبستانی بزرگ با ۲۴ ستون است و اطراف شبستان و سرستون‌ها با آیات کلام الله مجید مزین شده است. این مسجد یکی از جاذبه‌های دیدنی شهر سنندج است.

فعالیت

- ۱- به همراه دبیر جغرافیا از یک مکان گردشگری تاریخی استان یا شهرستان محل زندگی خود بازدید کنید و گزارشی از آن تهیه نمایید.
- ۲- از جاذبه‌های گردشگری شهرستان محل زندگی خود، یک کلیپ (فیلم کوتاه) یا یک مجموعه عکس (در قالب Power Point) تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید.

شکل ۲۴-۵- مقبره حضرت عکاشه

شکل ۲۳-۵- مقبره متبرکه حضرت امامزاده هاجره خاتون

● گردشگری و اقتصاد استان

گردشگری از بعد اقتصادی بسیار سودمند است. از مهم‌ترین آثار آن در استان کردستان، می‌توان به ایجاد زمینه کار و اشتغال، رشد و شکوفایی صنایع دستی و خانگی و افزایش درآمد مردم منطقه اشاره کرد.

* به نظر شما با توسعه صنعت گردشگری در استان کردستان، چه شغل‌هایی ایجاد می‌شود؟

برای مطالعه

جدول ۲-۵- آثار و جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، مذهبی و هنری استان کردستان

ردیف	نام جاذبه	مشخصات جاذبه	موقعیت جغرافیایی جاذبه
۱	تپه باستانی زیویه	دارای قدمت باستانی و نوع معماری خاص	جاده سنندج - سقز - سه راهی زیویه روستای زیویه
۲	غار کرفتو	دارای قدمت باستانی و معماری منحصر به فرد، یکی از سکونتگاه‌های اولیه بشری	جاده سنندج - سقز، سه راهی کرفتو جاده مخصوص کرفتو
۳	قلعه قم‌چقایی	دارای قدمت باستانی و نوع معماری خاص	شهرستان بیجار - روستای قم‌چقایی
۴	روستای هه‌ورامان تخت	به لحاظ تاریخی و شکل هرمی گونه روستا که قلعه باستانی در رأس آن قرار دارد، معماری خشکه‌چین، فرهنگ خاص مردم منطقه، موسیقی عرفانی، روحیه مهمان‌نوازی مردم و آرامگاه پیرشالیار	شهرستان سروآباد - سه راهی بیه‌کره جاده هه‌ورامان
۵	قرآن تاریخی نگل	دارای قدمت تاریخی از صدر اسلام	جاده سنندج - مریوان، روستای نگل
۶	خانه کُرد	موزه مردم شناسی و جایگاه فرهنگی - هنری آن در کردستان	سنندج - خیابان امام خمینی (ره)
۷	زیارتگاه حضرت عکاشه	به لحاظ تقدس نزد اهالی منطقه	کامیاران - روستای کاشتر
۸	امامزاده هاجره خاتون	خواهر امام رضا (ع) و تقدس نزد اهالی منطقه	سنندج - خیابان صلاح الدین ایوبی
۹	مسجد جامع سنندج	معماری و اهمیت و تقدس مسجد نزد اهالی منطقه	شهرستان سنندج - خیابان امام
۱۰	موزه سنندج	دارای قدمت تاریخی، موزه تاریخی و باستان‌شناسی استان	سنندج - خیابان امام - کوی حبیبی
۱۱	عمارت خسروآباد	دارای قدمت تاریخی و ارزش معماری	سنندج - بلوار خسروآباد
۱۲	نظرگاه خضرزنده	تقدس نزد اهالی منطقه و قرار گرفتن در دل طبیعت زیبای کوه آیدر	سنندج - دامنه کوه آیدر بزرگ
۱۳	مسجد دو مناره سقز	معماری و اهمیت و تقدس مسجد نزد اهالی منطقه	شهر سقز
۱۴	مقبره شیخ حسن مولان آباد	به لحاظ تقدس نزد اهالی منطقه و وجود قرآن تاریخی مولان آباد	سقز - بخش زیویه - دهستان خورخوره
۱۵	کتیبه تنگی‌ور	دارای قدمت باستانی و تاریخی	کامیاران - روستای تنگی‌ور
۱۶	بازار سنندج	دارای قدمت تاریخی و محل داد و ستد مردم منطقه	سنندج - خیابان انقلاب
۱۷	بل قشلاق سنندج	قدمت تاریخی و نوع معماری	ضلع شرقی شهر سنندج بر روی رودخانه قشلاق
۱۸	امام زاده پیر مراد	تقدس مکان نزد اهالی منطقه	بانه - دامنه کوه آربابا
۱۹	موزه حمام خان	قدمت تاریخی و نوع معماری	سنندج - ضلع شمالی خیابان انقلاب
۲۰	روستای گردشگری صلوات آباد	وجود مقابر بزرگانی همچون: آرامگاه مولانا بابا سید ابراهیم، سیدعلی اصغر کردستانی از اساتید موسیقی کردی	جاده سنندج - همدان، کیلومتر ۱۵
۲۱	قلعه امام	قدمت تاریخی	ضلع جنوبی شهر مریوان
۲۲	حمام قصلان	قدمت تاریخی و نوع معماری	قروه - روستای قصلان
۲۳	مقبره شیدا	تاریخی و مذهبی	دهگلان - کوه شیدا

بیشتر بدانیم

● فعالیت‌های گردشگری (اقدامات انجام شده در زمینه توسعه گردشگری) استان کردستان : با توجه به توانمندی‌های گردشگری استان و پیامدهای اقتصادی آن، «اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری» به منظور توسعه گردشگری استان کردستان و رشد و شکوفایی آن، در سال‌های اخیر اقدامات قابل توجهی به شرح زیر انجام داده است :

- ۱- اجرای مطالعات طرح جامع توسعه گردشگری استان کردستان.
- ۲- ایجاد زیرساخت‌های گردشگری (احداث هتل، مهمان‌پذیر و مهمان‌سرا، مجتمع‌های گردشگری، سرویس‌های بهداشتی و خدماتی بین راهی و دیگر اماکن پذیرایی و اقامتی در محل‌های گردشگری).
- ۳- نام‌گذاری روز ۱۵ اردیبهشت به عنوان روز گردشگری استان کردستان که مناسبت آن، اوج سرسبزی طبیعت در این منطقه و تقارن آن با برگزاری مراسم آیینی تاریخی پیر شالیار در مهم‌ترین و بزرگ‌ترین روستا هدف گردشگری استان (ه‌ورامان) است.
- ۴- تشکیل ستاد دائمی تسهیلات گردشگری در استان و پذیرش و اسکان گردشگرانی که از سراسر کشور به کردستان سفر می‌کنند.
- ۵- تعیین روستاهای هدف گردشگری توسط کارگروه گردشگری استان : در این جهت، ۱۳ روستا مشخص شده که عبارت‌اند از : صلوات آباد بیجار، خسرو آباد گروس، ه‌ورامان تخت، دزلی، نوره، اویهنگ، نگل، قصلان، پالنگان، ژیوار، ترجان سقر، قم‌چقایی بیجار، صلوات آباد سنندج.
- ۶- ایجاد مناطق نمونه گردشگری که در سال ۱۳۸۵ توسط هیئت وزیران تصویب شده است. این مناطق عبارت‌اند از : باباگرگر قروه، دوکانان بانه، صلوات آباد سنندج، قم‌چقایی و امامزاده عقیل بیجار، ه‌ورامان سروآباد، زیویه سقر، آبدر سنندج، یوزباش کندی دیواندره و منطقه باشماق مریوان.
- ۷- سازماندهی و احیای آثار تاریخی و ثبت آن‌ها در فهرست آثار ملی به منظور حفاظت از این آثار و فراهم نمودن امکان بازدید برای گردشگران.

- ۸- اختصاص محلی برای نمایشگاه دائمی گردشگری در شهر سنندج.
- با انجام این فعالیت‌ها در دهه گذشته به ویژه چند سال اخیر، تعداد گردشگران استان کردستان رشد قابل ملاحظه‌ای پیدا کرده تا جایی که در سال ۱۳۸۷ نسبت به سال ۱۳۸۶، حدود ۹۰٪ رشد داشته است. در تعطیلات نوروز ۱۳۸۸ نیز نسبت به مدت مشابه سال قبل از رشد ۶۵ درصدی برخوردار بوده است.

* به نظر شما از چه راه‌های دیگری می‌توان به توسعه صنعت گردشگری در استان کردستان کمک کرد ؟

درس سیزدهم: توانمندی‌های اقتصادی استان

* به شکل‌های زیر نگاه کنید و بگویید که مهم‌ترین توانمندی‌های اقتصادی استان ما چیست؟

شکل ۲۵-۵. بخش‌هایی از توانمندی‌های اقتصادی استان کردستان

استان کردستان یکی از قطب‌های مهم کشاورزی و دامپروری ایران محسوب می‌شود. علاوه بر این، برخورداری از منابع غنی معدنی (فلزی و غیر فلزی) و نیروی انسانی متخصص از یک سو و موقعیت بسیار مناسب جغرافیایی و همسایگی با کشور عراق به عنوان یکی از بازارهای هدف و همچنین مسیر مناسب ترانزیتی در اتصال بنادر جنوب به شمال غرب کشور از سوی دیگر، این استان را از نظر اقتصادی در جایگاه ممتازی قرار داده است.

۱- توانمندی‌های بخش کشاورزی

آب و هوای مناسب برای کشت انواع محصولات کشاورزی و پرورش دام و طیور، پرورش آبزیان و زنبورداری به استان کردستان جایگاه ویژه‌ای بخشیده است. این استان با بارش سالانه حدود ۵۰۰ میلی‌متر (بیش از دو برابر میانگین بارش سالانه ایران) یکی از پربارترین استان‌های کشور است؛ به طوری که با ۱/۷ درصد مساحت، ۳/۵ درصد حجم بارندگی کشور را دریافت می‌کند. ۷٪ از منابع آب کشور توسط حوضه‌های آبریز استان کردستان تأمین می‌شود. منابع آب استان علاوه بر چشم‌اندازها و مناظر زیبا، زمینه‌های مناسبی برای کشاورزی، دامپروری، صنعت، شیلات و... را فراهم کرده است.

توانمندی‌های استان کردستان

● **زراعت و باغداری:** حدود ۳۰ درصد از سطح استان (۱۰۴۵۶۸۸ هکتار) به زمین‌های کشاورزی اختصاص دارد که از این مقدار، ۱۴/۶۴ درصد زیر کشت آبی و مابقی آن به صورت دیم کشت می‌شود. استان کردستان از نظر سطح زیر کشت در کشور رتبه هفتم، سطح زیر کشت دیم رتبه اول و از نظر تولید توت فرنگی رتبه اول و تولید گندم رتبه ششم کشور را داراست. میزان تولید محصولات کشاورزی استان در سال ۱۳۸۷ در جدول ۳-۵ درج شده است.

شکل ۲۶-۵- منظره‌ای از مزارع گندم استان

برای مطالعه

جدول ۳-۵- محصولات کشاورزی استان و مقدار تولید آن در مقایسه با کشور

ردیف	عنوان تولیدات	تولید استان (تن)	مقایسه با کشور (درصد)
۱	تولیدات زراعی	۱۴۸۰۵۹۲	۲/۲
۲	تولیدات باغی	۱۷۱۷۰۷	۱/۵
۳	تولید گندم	۷۴۰۰۰۰	۵
۴	تولید حبوبات	۴۰۰۰۰	۵/۶
۵	سیب‌زمینی	۳۷۰۰۰۰	۹
۶	توت‌فرنگی	۳۱۹۸۲	۹۰/۵
۷	میوه‌های دانه‌ریز	۱۱۸۱۳۳	۴/۴
۸	میوه‌های دانه‌دار	۱۷۲۶۷	۶/۹
۹	کل تولیدات بخش کشاورزی	۱۸۸۵۶۶۰	۱/۸

قابلیت توسعه باغداری از دیگر توانمندی‌های بخش کشاورزی استان ماست. از میان محصولات کشاورزی و باغی کردستان ۱۰ محصول به ترتیب اولویت در زمینه میزان تولید، سرمایه‌گذاری و صادرات از سایر محصولات برجسته‌ترند که عبارت‌اند از: توت‌فرنگی، گردو، انگور، زردآلو، هلو، شلیل، سیب، بادام، به، گیلاس و آلبالو. در استان کردستان گیاهان دارویی و صنعتی و میوه‌های نسبتاً منحصر به فرد (توت‌فرنگی و انگور دیم) تولید می‌شود، به طوری که استان ما بالاترین میزان برداشت توت‌فرنگی در سطح کشور را دارد. گذشته از آن با توجه به برخورداری استان کردستان از شرایط مناسب کشت چغندر قند، دانه‌های روغنی و درختان بنه، هم‌چنین فراوانی بوته‌گون، شیرین بیان و تنوع سایر گیاهان دارویی، می‌توان به ایجاد صنایع تبدیلی مرتبط با این محصولات اقدام کرد.

شکل ۲۷-۵- درخت بنه

شکل ۲۸-۵- مزرعه کلزا

شکل ۲۹-۵- توت فرنگی و انگور دیم از محصولات عمده کشاورزی استان

● دامپروری : دامپروری از فعالیت‌های بسیار کهن در استان کردستان محسوب می‌شود که از دیر باز بسیاری از ساکنان روستاها و حتی شهرها بدان مشغول بوده‌اند. با توجه به وجود ۱۷۲۰۰۰۰ هکتار جنگل و مرتع در استان کردستان، این استان یکی از مناطق عمده دامپروری کشور است. استان ما دارای ۳/۵ میلیون واحد دامی، معادل ۴/۹ درصد دام‌های کشور است. در این استان،

انواع دام (گاو، گوسفند، بز و...) پرورش داده می‌شود که در این میان پرورش گوسفند پروار که یک نژاد گوشتی است، بیشتر رایج است. بنابراین استان ما بخش عمده‌ای از گوشت مورد نیاز کشور را تأمین می‌کند.

فرآورده‌های دامی استان: فرآورده‌های دامی مانند: گوشت قرمز، شیر، پنیر، و محصولات فرعی نظیر چرم و پوست، موهر و گُرک از جمله محصولات مهم استان به شمار می‌روند. گُرک بز مرخز کردستان بسیار مرغوب است و در تولید انواع لباس و صنایع دیگر از آن استفاده می‌شود. بز مرخز که خاستگاه آن استان کردستان است، شهرت جهانی دارد. یکی دیگر از دام‌های اصیل استان کردستان، اسب کُردی است.

شکل ۳۰-۵ تولید علوفه یکی از توان‌های بخش کشاورزی استان

استان کردستان ۲/۶۳ درصد گوشت قرمز، ۲/۶ درصد شیر و ۱/۸ درصد گوشت مرغ کشور را تولید می‌کند و از این لحاظ موقعیت ممتازی را دارد و با توانمندی‌های بیشتری که در این زمینه دارد (از جمله آب کافی، مراتع بسیار غنی، تولید علوفه فراوان، نیروی انسانی ماهر و...) درصدهای فوق‌الذکر می‌تواند به نحو بسیار چشم‌گیری افزایش یابد. شهرستان‌های قروه، بیجار، دیواندره و میوان در این زمینه توانایی‌های بیشتری دارند.

● **شیلات:** وجود منابع آب فراوان استان از جمله: ۵۰ رودخانه دائمی بزرگ و کوچک، ۲۲۰۰ حلقه چاه عمیق، ۱۰۳۰۰ حلقه چاه نیمه عمیق، ۲۰۰۰۰ چشمه دائمی و ۴۳۲ رشته قنات همراه با دریاچه سدها و دریاچه آب شیرین زیربار موقعیت مناسبی را برای تولید انواع گونه‌های ماهیان گرمابی و سردابی و سایر آبزیان فراهم کرده است. مهم‌ترین مراکز تولید آبزیان (سردابی) در استان کردستان عبارت‌اند از مجتمع‌های قم‌چقایی، پالنگان و سیروان که سالانه حدود ۲۲۱۰ تن ماهی تولید می‌کنند و مجتمع ماهیان گرمابی سد سقز نیز در سال حدود ۱/۶ میلیون قطعه ماهی تولید می‌کند که زمینه اشتغال ۲۰۰۰ نفر را فراهم کرده‌اند.

فعالیت

- ۱- آیا می‌توانید بگویید بخش کشاورزی استان ما با چه مشکلاتی مواجه است؟ با راهنمایی دبیر خود، فهرستی از آنها تهیه کنید.
- ۲- فعالیت غالب روستائیان محل زندگی شما، کدام یک از موارد زیر است؟ دلایل آن را ذکر کنید.
زراعت، باغداری، دامداری، شیلات

شکل ۳۱-۵ مجتمع پرورش ماهی سردآبی پالنگان

۲- توانمندی‌های بخش صنعت و معدن استان

● **صنعت :** در بخش صنعت استان کردستان تا سال ۱۳۸۷، تعداد ۷۷۵ فقره پروانه بهره‌برداری صنعتی معتبر صادر شده که موجب اشتغال ۱۴۳۰۹ نفر شده است. همچنین تعداد ۲۸۳۹ مجوز صنعتی با پیش‌بینی اشتغال ۷۷۵۰۰ نفر صادر شده است. استان کردستان دارای مزیت‌های نسبی زیرجهت توسعه فعالیت‌های صنعتی است که در صورت سرمایه‌گذاری مناسب، چشم‌انداز پرونقی را نوید می‌دهد.

۱- وجود مواد اولیه کشاورزی و دامی جهت توسعه صنایع تبدیلی وابسته

۲- وجود ذخایر معدنی قابل توجه جهت توسعه صنایع معدنی

۳- خط انتقال گاز اتیلن از عسلویه تا مهاباد و عبور آن از استان

۴- وجود نیروی جوان و تحصیلکرده و مراکز آموزش مهارت‌های فنی و تخصصی در استان

۵- وجود امکانات زیربنایی از قبیل: آب، زمین، برق، راه‌های ارتباطی، گاز طبیعی و ...

شکل ۳۲-۵ گوشه‌هایی از فعالیت‌های صنعتی در استان

شکل ۳۳-۵ شرکت فولاد زاگرس

صنایع مهم استان کردستان عبارت‌اند از: کارخانه‌های سیمان، ذوب آهن و فولاد، کاشی و سرامیک، انواع سنگ نما، بتن و فرآورده‌های بتنی، تراکتور سازی، صنایع غذایی و فرآورده‌های تبدیلی، تجهیزات پزشکی، مواد شیمیایی، فرش، منسوجات و پوشاک و ...

شکل ۳۴-۵ کارخانجات کاشی کسری

بیشتر بدانیم

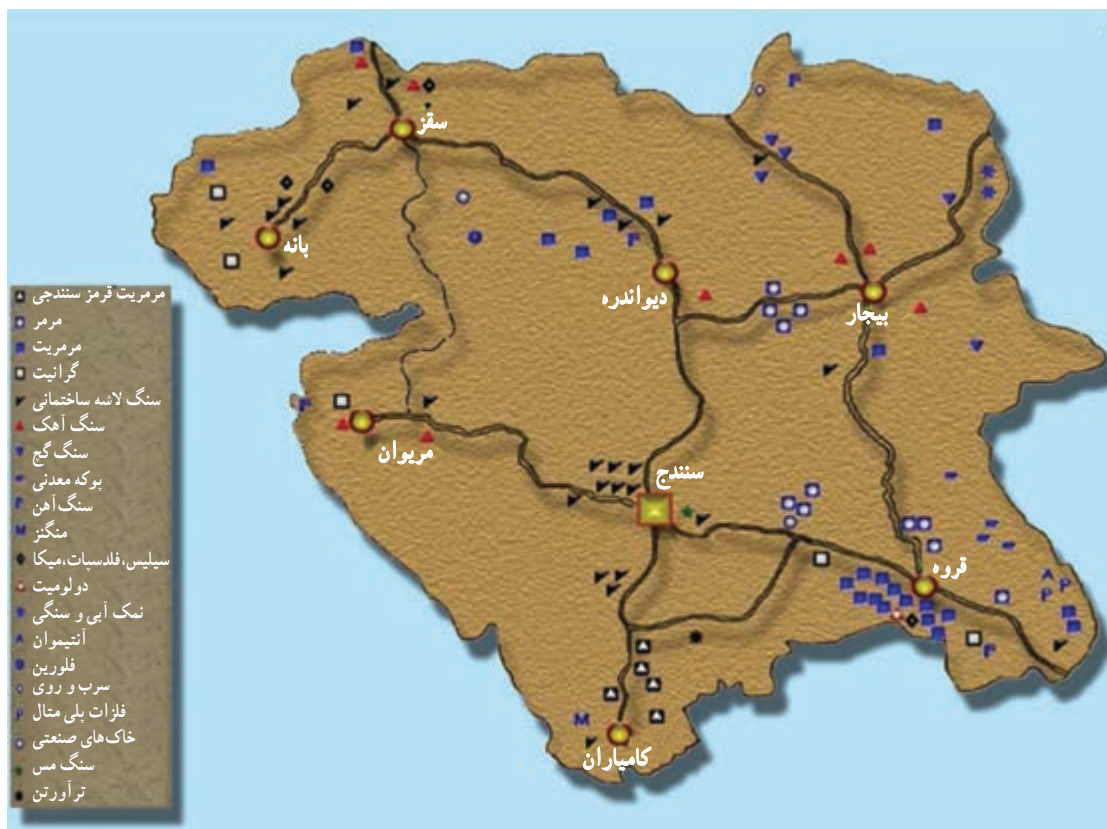
یکی دیگر از توانمندی‌های صنعتی استان کردستان، صنایع دستی است. هنرهای سنتی از دیرباز در میان کُردها رواج داشته و با توجه به شرایط خاص جغرافیایی و ذوق و سلیقه مردم از تنوع زیادی برخوردار بوده است. هنرهای سنتی مهم کردستان عبارت‌اند از: دست بافت‌ها مانند قالی، گلیم، سجاده، شال، پارچه‌های پشمی، گیوه دوزی، نازک کاری، منبت کاری و معرق. بخش دیگری از هنرهای صنایع دستی استان، ساخت وسایل چوبی مانند رحل قرآن، ابزار موسیقی، صفحه شطرنج و ... می‌باشد.

* کدام صنایع دستی در شهرستان محل زندگی شما رایج است؟ چند مورد را نام ببرید.

● معدن

* به شکل ۳۵-۵ (نقشه معادن) نگاه کنید. این نقشه، پراکندگی معادن فعال را در سطح استان کردستان نشان می‌دهد، حال بگویید که بیشترین و کمترین معادن فعال استان در محدوده کدام شهرستان‌ها واقع شده است؟

توانمندی های استان کردستان

شکل ۳۵-۵ نقشه پراکندگی معادن مهم استان

استان کردستان با ۱۹۹ معدن فعال، ذخیره قطعی ۳۸۶ میلیون تن و استخراج سالیانه ۴/۵ میلیون تن مواد معدنی یکی از قطب های معدنی کشور محسوب می شود. این استان از نظر تنوع و میزان کانسارهای معدنی بسیار غنی است؛ به طوری که ذخیره و منابع معدنی شناسایی شده و در حال بهره برداری استان، بسیار فراوان است و موارد مهم آن عبارت اند از: سنگ آهن، طلا، سیلیس، فلدسپات، خاک صنعتی، میکا، انواع سنگ های تزئینی، سنگ آهک، نمک، پوکه معدنی، سنگ گچ و ... .

شکل ۳۶-۵ ذخایر معدنی یکی از توانمندی های استان

۳- توانمندی‌های استان در بخش خدمات (بازرگانی و حمل و نقل)

● **بازرگانی:** با توجه به توانمندی‌های استان در زمینه‌های کشاورزی و صنعتی، برخورداری از ۲۳۰ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق و همچنین وجود سه بازارچه مرزی فعال در استان، زمینه‌های مناسبی برای تجارت در ابعاد داخلی و خارجی فراهم شده است. بازارچه‌های مرزی سیران بند بانه، باشماق مریوان و سیف سقز به همراه گمرکات فعال در استان (گمرک سنندج، مریوان و بانه) در زمینه صادرات و واردات کالا به کشورهای آسیایی و اروپایی از طریق تجار، تولیدکنندگان، پیلهوران و تعاونی‌های مرزنشینان، فعال‌اند.

اقلام عمده صادراتی استان عبارت‌اند از: محصولات کشاورزی، لوازم خانگی، محصولات غذایی و دارویی، فرآورده‌های نفتی و معدنی و همچنین پوشاک و منسوجات. ارزش صادرات استان در سال ۱۳۸۷، ۲۹۰ میلیون دلار بوده که بالغ بر ۸۰٪ آن از طریق گمرک باشماق مریوان صورت گرفته است. اقلام عمده وارداتی استان نیز عبارت‌اند از: مواد اولیه و قطعات، پی وی سی، سیم لخت هوایی، برنج و ... .

● **حمل و نقل:** موقعیت مناسب جغرافیایی ناشی از استقرار بر محور شمال غربی - جنوب غربی کشور و هم مرزی با کشور عراق و امکان توسعه مبادلات با این کشور، شرایط مناسبی را برای گسترش حمل و نقل و استفاده از آن به عنوان یکی از مزیت‌های استان کردستان فراهم کرده است. استان کردستان به عنوان حلقه اتصال جنوب و جنوب غربی ایران با مناطق شمال غرب کشور شناخته می‌شود. طول راه‌های اصلی استان ۳۲۰ کیلومتر و طول راه‌های فرعی آسفالت‌ه ۱۲۴۷ کیلومتر است.

شکل ۳۷-۵ حمل و نقل جاده‌ای یکی از توانمندی‌های استان

۴- نقش مردم در توسعه اقتصادی استان

وجود نیروی انسانی جوان، تحصیل کرده، کارآمد، مستعد و علاقه‌مند به فناوری نوین و در کنار آن وجود منابع سرشار طبیعی و ذخایر فراوان استان زمینه‌ساز رشد و شکوفایی استان در بخش‌های مختلف اقتصادی است. در استان جهت تأمین نیروی انسانی مورد نیاز، مراکز آموزش عالی متعددی فعال‌اند ضمن این که مراکز و مجتمع‌های فنی و حرفه‌ای در زمینه‌های مختلف از جمله الکترونیک و رایانه، صنایع دستی (فرش، نازک‌کاری و...)، صنایع غذایی و تبدیلی و... مهارت‌های فنی لازم را به متقاضیان ارائه می‌دهند. این شرایط مناسب، زمینه ورود بخش خصوصی را به عرصه فعالیت‌های اقتصادی استان به ویژه بخش صنعت فراهم کرده است. به طوری که ۹۰٪ از سرمایه‌گذاری‌های صنعتی در بخش‌های مختلف استان از طریق بخش خصوصی انجام می‌گیرد. استان برای جلب سرمایه‌گذاری در زمینه‌هایی مانند: صنایع غذایی، ماشین آلات و ادوات کشاورزی، صنایع الکتریکی، صنایع چرم و... وضعیت بسیار مساعدی دارد.

● شرکت تولیدی آتیلا ارتوپد: مجتمع صنایع تولید تجهیزات پزشکی شرکت آتیلا ارتوپد واقع در شهرک صنعتی شماره ۳ سنندج با برخورداری از دانش روز و به کارگیری فن‌آوری بسیار پیشرفته، برای اولین بار در کشور، لوازم جراحی تخصصی و فوق تخصصی ارتوپدی و ستون فقرات را تولید می‌کند. محصولات این شرکت که مطابق با بالاترین استانداردهای بین‌المللی توسط جوانان تحصیل کرده و متخصص استان تولید می‌شود در درمان ده‌ها هزار بیمار کشورمان از جمله بیماران مبتلا به بیماری‌های صعب‌العلاج با نتایج بسیار مطلوب مورد استفاده قرار می‌گیرد. این مجتمع تولیدی منحصر به فرد در کشور، حاصل بهره‌برداری از سه طرح از طرح‌های نه‌گانه شرکت آتیلا ارتوپد در استان کردستان است. هم‌اکنون طرح چهارم شرکت جهت تولید مفصل مصنوعی لگن در شهرک صنعتی شماره یک سنندج در حال احداث است. بدین ترتیب با راه‌اندازی طرح‌های شرکت آتیلا ارتوپد، استان کردستان در راستای اهداف و راهبردهای توسعه در بخش صنعت و معدن به قطب صنایع و تجهیزات پزشکی کشور با اشتغال‌زایی قابل توجه‌ای تبدیل خواهد شد.

شکل ۳۸-۵- شرکت تولید تجهیزات پزشکی آتیلا ارتوپد

فعالیت

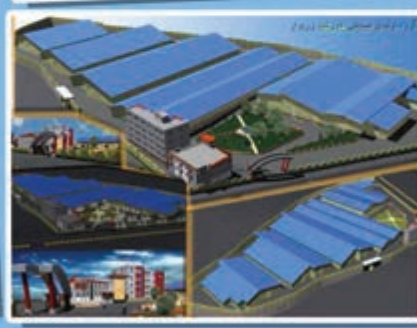
با توجه به استعدادها و توانمندی‌های بخش‌های مختلف اقتصادی استان کردستان، تأسیس کدام صنایع دیگر در این استان، ضرورت دارد؟

فصل ششم

شکوفایی استان کردستان

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

درس چهاردهم: دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی

* تصاویر زیر چند نمونه از دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان را نشان می‌دهد، در شهرستان محل زندگی شما دستاوردهای عمرانی انقلاب اسلامی چه بوده است؟

شکل ۱-۶- برخی از دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی در استان

انقلاب اسلامی ایران که در سال ۱۳۵۷ به پیروزی رسید، علاوه بر یک رویداد سیاسی، مذهبی، تحولی عظیم در تمام عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، صنعتی، عمرانی و ... به وجود آورد.

بعد از انقلاب اسلامی با تلاش و پی‌گیری مداوم مسئولان پروژه‌های مهم صنعتی، کشاورزی، خدماتی و امکانات رفاهی زیادی از قبیل تأمین آب آشامیدنی، تولید برق، واحدهای تأسیساتی و عمرانی که قبل از انقلاب از آن بی‌نصیب بودیم، برای اکثر نقاط کشور اسلامی از جمله استان کردستان فراهم شد. اکنون به بررسی بخشی از این فعالیت‌ها به عنوان دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی می‌پردازیم.

۱- فعالیت‌های صنعتی و معدنی

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در زمینه توسعه صنعتی و معدنی گام‌های مؤثری برداشته شده و در جهت آن پروژه‌های مهمی به اجرا درآمده که باعث ایجاد اشتغال در سطح قابل توجهی شده است.

برای مطالعه

جدول ۱-۶- مقایسه فعالیت‌های صنعتی و معدنی در سال‌های ۱۳۵۷ و ۱۳۸۷ و ۱۳۹۱

ردیف	نوع فعالیت و شاغلان	تعداد در سال ۱۳۵۷	تعداد در سال ۸۷	تعداد در سال ۹۱
۱	کارگاه‌های بزرگ صنعتی	۳	۱۹۰	۱۴۳
۲	کارگاه‌های دولتی	۱	۲۱	۲۱
۳	کارگاه‌های خصوصی	۳۰	۱۶۹	۱۶۹
۴	معادن فعال	۱۸	۱۹۳	۱۹۳
۵	افراد شاغل در بخش صنعت	۱۴۵	۵۰۸۳	۵۰۸۳
۶	افراد شاغل در بخش معدن	۳۶۸	۲۰۷۵	۲۰۷۵

* در شهرستان محل زندگی شما کدام فعالیت‌های صنعتی و معدنی صورت می‌گیرد؟ فهرستی از آنها را تهیه کنید.

بیشتر بدانیم

● شهرک‌های صنعتی استان : بعد از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، در جهت ایجاد مراکز و مهیا کردن فضایی برای رشته‌ها و حرفه‌های مختلف صنعتی، مسئولان در اقدامی هماهنگ با سایر استان‌های دیگر، در استان کردستان نیز ایجاد شهرک‌های صنعتی تصویب شد و مکان‌هایی برای آنها اختصاص یافت که بسیاری از آنها به بهره‌برداری رسید، و در تعدادی دیگر از شهرستان‌ها در حال تأسیس می‌باشند. این اقدام از یک سو موجب جذب سرمایه‌های بخش خصوصی در مسیرهای تولیدی متناسب با نیازهای جامعه شده و از سوی دیگر زمینه اشتغال به کار جوانان را فراهم کرده است.

* آیا می‌توانید بگویید که شهرک‌های صنعتی استان بیشتر در کدام شهرستان متمرکز شده‌اند؟ چرا این شهرها برای استقرار شهرک‌های صنعتی انتخاب شده است؟

شکل ۲-۶- نمایی از یک شهرک صنعتی در استان

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

برای مطالعه

جدول ۲-۶- شهرک های صنعتی ایجاد شده در استان بعد از پیروزی انقلاب تا دی ماه ۱۳۸۷

ردیف	نام شهرک	مساحت (هکتار)	تعداد واحدهای آماده به فعالیت	فرصت شغلی ایجاد شده	تعداد واحدهای بهره برداری شده	اشتغال ایجاد شده	میزان سرمایه گذاری (میلیون ریال)
۱	سندج ۱	۵۸/۵۴	۷۹	۳۰۶۵ نفر	۱۴۸	۱۹۶۴ نفر	۲۶۲۱۳۰
۲	سندج ۲	۲۹۹/۲	۵۷	۲۷۳۹ نفر	۲۶	۵۶۷ نفر	۲۴۰۶۸۱
۳	سندج ۳	۱۳/۸۶	۴۱	۱۱۱۷ نفر	۴۷	۷۴۹ نفر	۱۵۵۸۷۴
۴	سقز	۵۸/۲۹	۲۹	۱۳۷۴ نفر	۴۶	۵۹۱ نفر	۷۹۸۰۵
۵	قروه	۲۶/۲۸	۱۶	۸۷۹ نفر	۲۴	۴۷۳ نفر	۷۴۳۹۵
۶	بیجار	۳۰/۲۵	۲۱	۱۵۰۰ نفر	۱۷	۱۸۸ نفر	۱۸۵۳۶
۷	کامیاران	۱۷/۴۵	۱۸	۲۳۸ نفر	۵	۶۶ نفر	۱۴۲۷۰

برای مطالعه

جدول ۳-۶- مشخصات برخی از واحدهای بزرگ صنعتی ایجاد شده در استان بعد از پیروزی انقلاب

ردیف	نام واحد	تولیدات	ظرفیت سالانه
۱	شرکت آتیلار توبید	تجهیزات پزشکی	۷۴۰۰۰۰ قطعه
۲	شرکت فولاد زاگرس	چدن	۷۰۰۰۰ تن
۳	شرکت سیمان کردستان	سیمان	۱۰۰۰۰۰۰ تن
۴	شرکت تراکتور سازی	تراکتور	۵۰۰۰ دستگاه
۵	شرکت کاشی کسری	سرامیک	۲۵۰۰۰۰۰ متر مربع
۶	کارخانه گچ کردستان	گچ	۱۵۰۰۰۰ تن
۷	شرکت تولیدی صنعتی خورشید زربوار	ماءالشعیر	۱۵۰۰۰۰۰۰ لیتر
۸	کارخانه آرد سهند	آرد	۷۲۰۰۰ تن
۹	شرکت پاک آرا	شیر	۱۴۵۵۰ تن
۱۰	کارخانه سنگ گرانیت سعید	سنگ گرانیت	۴۰۰۰۰ متر مربع

فعالیت

با راهنمایی دبیر خود، در ارتباط با جایگاه صنعتی و معدنی استان کردستان در میان استان‌های دیگر کشور تحقیق نموده و گزارش آن را در کلاس ارائه دهید.

۲- فعالیت‌های عمرانی

در زمینه فعالیت‌های عمرانی بعد از انقلاب اسلامی می‌توان به سه بخش عمده زیر اشاره کرد :

● عمران روستایی : انجام پروژه‌های مهمی از جمله ایجاد شبکه‌های برق رسانی، آب رسانی، گازرسانی و نیز ایجاد مراکز مخابراتی و واگذاری تلفن به روستاییان از جمله آن‌هاست.

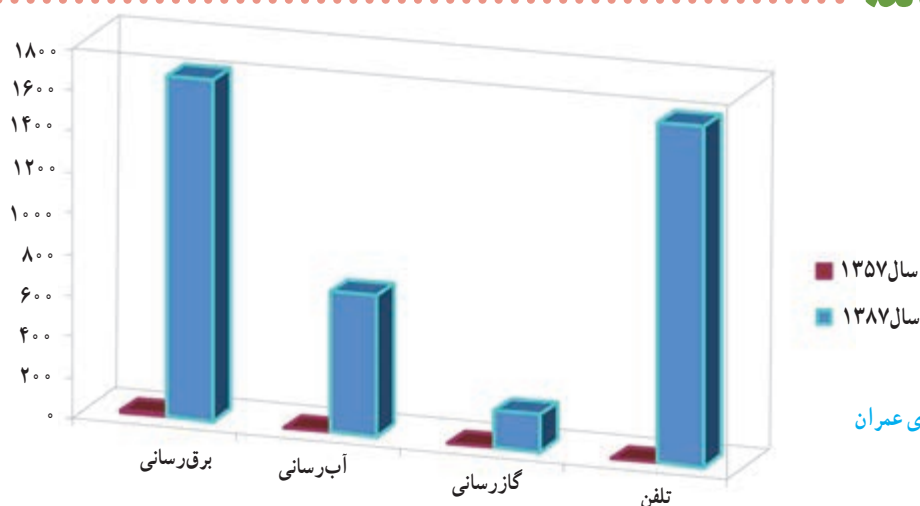
برای مطالعه

برای پی بردن به حجم فعالیت‌ها در این بخش، می‌توان به شاخص‌های زیر اشاره کرد :

تعداد روستاهای دارای برق استان در سال ۱۳۵۷ تنها ۹ روستا بوده که در سال ۱۳۸۷ به ۱۶۷۸ روستا افزایش یافته است. هم اکنون حدود ۹۷٪ روستاهای استان از نعمت برق برخوردارند. در سال ۱۳۵۷ هیچ یک از روستاها تلفن نداشتند، در حالی که در سال ۱۳۸۷ به ۱۶۶۰ روستا افزایش یافته است. در سال ۱۳۵۷ هیچ یک از روستاها از آب آشامیدنی سالم برخوردار نبودند، در حالی که تا پایان سال ۱۳۸۷ مجموع خطوط انتقال آب و شبکه آبرسانی استان به ۵۸۸۳ کیلومتر رسیده است. گذشته از آن، در چند سال اخیر برای تعداد زیادی از روستاها، گازرسانی صورت گرفته و بیش از ۱۲۰۰۰۰ نفر از جمعیت استان از نعمت گاز برخوردار شده‌اند. سایر تأسیسات زیربنایی مانند راه سازی، پل سازی و... نیز در اکثر روستاها صورت گرفته است.

برای مطالعه

شکل ۳-۶- نمودار مقایسه فعالیت‌های عمران روستایی در سال‌های ۱۳۵۷ و ۱۳۸۷

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

● **عمران شهری :** در بخش دوم فعالیت‌های عمرانی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، می‌توان به فعالیت‌ها و دستاوردهایی اشاره کرد که باعث پیشرفت و رونق بسیاری از شهرهای استان شده است. برای اطلاع بیشتر به جدول ۴-۶ توجه کنید.

شکل ۴-۶- نمایی از پروژه‌های مهم عمران شهری در استان بعد از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی

برای مطالعه

جدول ۴-۶- مقایسه فعالیت‌های عمران شهری در استان، قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

ردیف	نوع فعالیت	تعداد مشترکان در سال ۱۳۵۷	تعداد مشترکان در سال ۱۳۸۷	متوسط رشد سالیانه (درصد)
۱	آب آشامیدنی سالم	۲۰۱۸۶	۱۸۹۰۹۹	۱/۴۸
۲	برق	۲۹۰۰۰	۲۵۶۹۷۶	۱۲/۵
۳	گاز	۰	۱۹۴۰۰۰	۲۰
۴	تلفن	۱۲۴۰۰	۲۹۱۹۶۵	۱۱/۱

● راه و ترابری : به جدول و نمودار زیر نگاه کنید با مقایسه عملکرد دولت در سال ۱۳۵۷ با ۱۳۸۷ در زمینه راه سازی چه

نتایج می توان گرفت؟

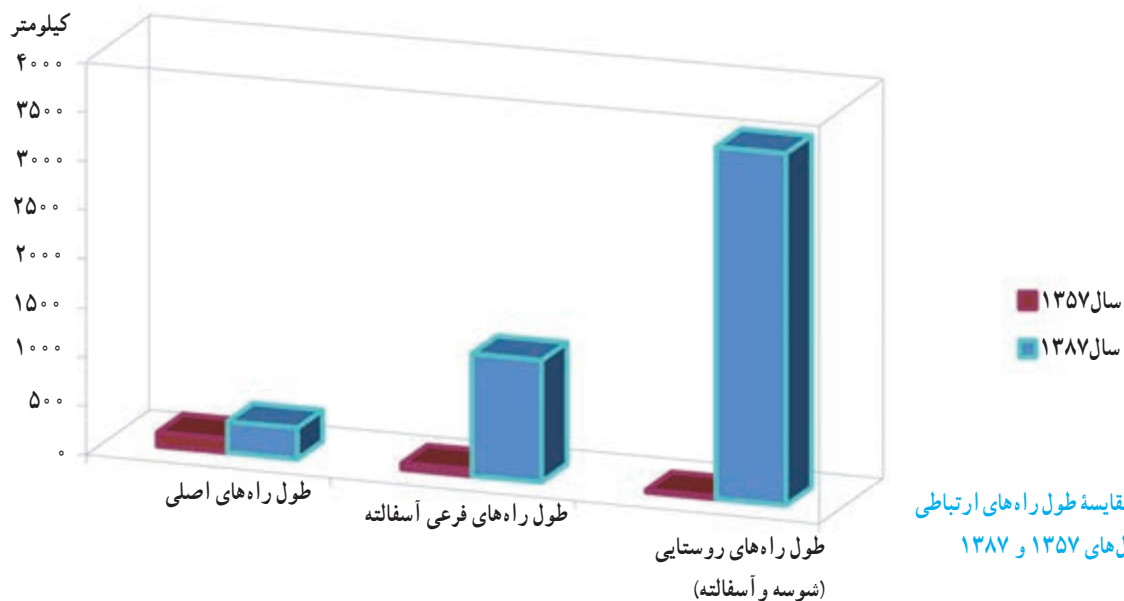
شکل ۵-۶ بخشی از فعالیت های راه سازی در استان

برای مطالعه

جدول ۵-۶ فعالیت راه سازی استان در سال های ۱۳۵۷ و ۱۳۸۷

ردیف	نوع راه ارتباطی	سال ۱۳۵۷	سال ۱۳۸۷	نرخ رشد کل دوره	متوسط رشد سالیانه (درصد)
۱	طول راه های اصلی آسفalte	۱۴۰	۳۲۰	۱۲۸/۶	۲/۸
۲	طول راه های فرعی آسفalte	۶۰	۱۲۴۷	۱۹۷۸	۱۰/۶
۳	طول راه های روستایی (شوسه و آسفalte)	۱۹	۳۷۲۰	۱۹۷۴	۱۹/۲

شکل ۶-۶ نمودار مقایسه طول راه های ارتباطی استان کردستان در سال های ۱۳۵۷ و ۱۳۸۷

- ۱- منظور از فعالیت‌های عمرانی در شهر یا روستا چیست؟
- ۲- پروژه‌های عمرانی در استان پس از پیروزی انقلاب اسلامی توسط کدام نهاد انقلابی آغاز شد و توسط کدام نهادها پیگیری و تداوم پیدا کرد؟
- ۳- در محل زندگی شما کدام طرح‌های عمرانی انجام شده یا در حال اجراست؟ تحقیق کنید و گزارش آن را به کلاس ارائه دهید.

۳- فعالیت‌های علمی - آموزشی

به شکل ۶-۷ نگاه کنید و بگویید انقلاب اسلامی در زمینه علمی - آموزشی چه دستاوردهایی برای استان کردستان داشته است؟ همان‌طوری که انقلاب اسلامی در زمینه‌های مختلف جهت توسعه و رونق استان کردستان دستاوردهای مهم و چشم‌گیر داشته است، در زمینه علمی - آموزشی نیز اقدامات زیادی انجام شده است که می‌توان به افزایش سطح پوشش تحصیلی در کلیه دوره‌های ابتدایی تا پایان دوره متوسطه (به ویژه در روستاها که قبلاً فاقد هرگونه امکانات آموزشی بودند)، توسعه دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، گسترش رشته‌های مختلف برای ادامه تحصیل در سطوح مختلف دانشگاهی (از کاردانی تا دکتری) و... اشاره کرد. در نهایت دستاوردهای انقلاب در زمینه علمی - آموزشی را می‌توان در دو بخش «آموزش و پرورش» و «آموزش عالی» بررسی کرد.

شکل ۶-۷- نمایی از پروژه‌های آموزشی استان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

بیشتر بدانیم

● آموزش و پرورش: تحصیل و آموزش (به ویژه آموزش عمومی) در هر جامعه‌ای، یکی از ارکان اساسی آن جامعه است و حق مسلم کلیه افراد جامعه است که از نعمت سواد بهره مند شوند. با در نظر گرفتن این مسئله حساس و مهم می‌توان گفت که قبل از انقلاب بسیاری از مناطق، بخش‌ها و روستاهای استان ما از داشتن مدرسه و محل آموزش بی بهره بودند اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با توجه به اهمیت و جایگاه علم در جامعه و بهادادن به تعلیم و تربیت، از سوی مسئولان فعالیت‌های فراوانی صورت گرفته است که از جمله می‌توان به گسترش و ایجاد مدارس در تمام مناطق، بخش‌ها و روستاهای استان اشاره کرد. یکی از اقدامات مهم نظام جمهوری اسلامی در زمینه آموزش و پرورش، تأسیس مدارس شبانه روزی بوده است.

* به نظر شما تأسیس این مدارس چگونه زمینه ادامه تحصیل دانش آموزان روستایی را فراهم کرده و از ترک تحصیل آنان جلوگیری کرده است؟

در جدول زیر بخشی از دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی در زمینه آموزش و پرورش درج شده است:

برای مطالعه

جدول ۶-۶- مقایسه شاخص‌های آموزش و پرورش در استان از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۵

ردیف	عنوان شاخص	سال تحصیلی ۱۳۵۷-۱۳۵۶	سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴	میزان تغییر / رشد
۱	پوشش تحصیلی (ابتدایی تا متوسطه)	۴۷/۶۶	۹۳/۸۹	۲ برابر
۲	سهم آموزش‌های فنی و حرفه‌ای	۶	۳۱	بیش از ۵ برابر
۳	درصد باسوادی	۲۹/۷	۹۳	بیش از ۳ برابر
۴	درصد باسوادی در مناطق روستایی	۲۱/۵۴	۸۸/۶۰	بیش از ۴ برابر
۵	درصد باسوادی زنان	۱۴/۹۸	۷۹/۵۰	بیش از ۵ برابر
۶	تعداد کل آموزشگاه‌ها	۱۷۵۲	۳۷۹۰	بیش از ۲ برابر
۷	تعداد پژوهش‌سرای دانش آموزان	۰	۱۲	۱۰۰ درصد افزایش
۸	تعداد آزمایشگاه‌های استاندارد	۱۸	۱۴۸	بیش از ۷ برابر
۹	تعداد کتابخانه‌های مدارس	۱۰۵	۵۴۲۶	بیش از ۵۱ برابر
۱۰	تعداد هنرستان‌های فنی و حرفه‌ای	۱۳	۱۲۲	بیش از ۹ برابر
۱۱	تعداد خانه‌های معلم (مراکز رفاهی فرهنگیان)	۰	۱۲	۱۰۰ درصد افزایش
۱۲	تجهیز مدارس به آزمایشگاه رایانه	۰	۲۹۳	۱۰۰ درصد افزایش

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

● آموزش عالی : قبل از انقلاب تنها یک مرکز آموزش عالی در استان کردستان وجود داشت که آن هم وابسته به دانشگاه رازی کرمانشاه بود اما پس از پیروزی انقلاب، علاوه بر توسعه این مرکز آموزش عالی و تبدیل آن به دانشگاه کردستان، چندین دانشگاه دیگر در این استان تأسیس شد. در حال حاضر اکثر شهرهای استان دارای دانشگاه‌اند و تعداد دانشگاه‌های استان هم‌اکنون به ۴۷ واحد دانشگاهی افزایش یافته است. در سنج، دانشگاه کردستان، پیام نور، دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه آزاد اسلامی و مراکز آموزش علمی کاربردی و آموزشکده‌های فنی و حرفه‌ای و... در حال فعالیت‌اند. در سال ۱۳۵۷، تعداد کل دانشجویان شاغل به تحصیل در استان کردستان ۴۵۹ نفر بوده که اکنون آمار دانشجویان استان به ۵۸۹۹۱ نفر افزایش یافته است.

برای مطالعه

جدول ۶-۷- تأسیس مراکز آموزش عالی استان بعد از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی

ردیف	نام دانشگاه	تعداد دانشکده/مرکز/واحد (در سال ۱۳۹۵)	تعداد رشته (در سال ۱۳۹۵)	تعداد دانشجوی در حال تحصیل (در سال ۱۳۹۵)	دوره‌های تحصیلی
۱	دانشگاه کردستان	۸ دانشکده	۱۶۵	۹۵۰۰	کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد - دکترای تخصصی
۲	دانشگاه علوم پزشکی	۵ دانشکده و ۳ مرکز تحقیقات	۳۰	۲۵۰۰	کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکترای عمومی، دکترای تخصصی
۳	دانشگاه پیام نور	۴ مرکز و ۶ واحد	۶۰	۱۸۰۰۰	کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد
۴	دانشگاه آزاد اسلامی	۱۴ واحد	۱۲۵	۷۰۰۰	کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکترای عمومی
۵	دانشگاه جامع علمی کاربردی	۲۱ مرکز	۶۷	۵۰۰۲	کاردانی و کارشناسی
۶	سایر مراکز آموزش عالی	۷ مرکز	۶۰	۵۰۰۰	کاردانی و کارشناسی

۴- فعالیت‌های فرهنگی

قبل از انقلاب، استان کردستان یکی از استان‌های محروم و فاقد هر نوع امکانات فرهنگی بود اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی مسئولان تمام تلاش خود را به کار گرفتند تا در بخش‌های مختلف محرومیت زدایی کنند و به ارتقا و پیشرفت استان بپردازند. در این جهت گسترش مراکز فرهنگی و ایجاد مکان‌هایی که در مسیر فعالیت‌های فرهنگی مؤثر و مورد نیاز قراردارند،

مورد توجه قرار گرفت و در این بخش کتابخانه‌ها، کانون‌های پرورش فکری کودکان و نوجوانان، مجتمع‌های فرهنگی - هنری و سایر مراکز وابسته تأسیس گردید.

برای مطالعه

جدول ۸-۶- مقایسه مراکز فرهنگی استان در سال‌های ۱۳۵۷ و ۱۳۸۷

ردیف	نوع و زمینه فعالیت فرهنگی	تعداد		رشد متوسط سالیانه (درصد)
		سال ۱۳۵۷	سال ۱۳۸۷	
۱	کتابخانه عمومی	۹	۳۸	۹/۴
۲	کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان	۲	۱۴	۶/۷
۳	مجتمع‌های فرهنگی هنری	۰	۷	۳/۳
۴	انتشارات	۱	۱۹	۶۳/۳
۵	چاپخانه	۳	۲۴	۲۶/۶
۶	سینما	۳	۳	

۵- فعالیت‌های بهداشتی، درمانی

اگرچه موضوع بهداشت و درمان در هر جامعه‌ای، یکی از ارکان ضروری آن جامعه است و از حساسیت و اهمیت خاصی برخوردار است اما قبل از انقلاب بسیاری از شهرها و روستاهای استان ما از حداقل امکانات و مراکز بهداشتی و درمانی بی نصیب بودند. بعد از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی توجه به سلامت جامعه و توسعه مراکز بهداشتی - درمانی نیز مانند سایر بخش‌ها در دستور کار قرار گرفت و در این جهت اقدامات قابل توجهی صورت گرفت. برای اطلاع بیشتر به جدول ۹-۶ مقایسه شاخص‌های بهداشتی و درمانی مراجعه شود.

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

برای مطالعه

جدول ۹-۶- مقایسه شاخص های بهداشتی و درمانی در سال های ۱۳۵۷ و ۱۳۸۷

ردیف	عنوان شاخص	ابتدای ۱۳۵۷	انتهای ۱۳۸۷	نرخ رشد کل دوره (درصد)	متوسط نرخ رشد سالانه (درصد)
۱	تعداد پزشک عمومی	۹۹	۷۵۶	۶۶۳/۶	۷/۰۱
۲	تعداد پزشک متخصص	۳۵	۲۸۶	۷۱۷/۱	۷/۳
۳	سراة پزشک به ازای هر هزار نفر	۰/۱۷	۰/۷۱	۳۱۷/۶	۴/۹
۴	سراة تخت بیمارستانی به ازای هر هزار نفر	۰/۵۶	۱/۵۵	۱۷۶/۸	۳/۵
۵	تعداد مراکز بهداشتی درمانی روستایی	۳۰	۷۱	۱۳۶/۷	۲/۹
۶	تعداد مراکز بهداشتی درمانی شهری	۲۲	۹۵	۳۳۱/۸	۵
۷	تعداد خانه های بهداشت	۲۲	۶۱۴	۲۶۹۱	۱۱/۷
۸	تعداد بیمارستان های استان	۷	۱۵	۱۱۵	۴
۹	تعداد تخت های بیمارستانی	۲۵۵	۱۹۵۵	۸۰۰	۲۷

فعالیت

در موردیکی از دستاوردهای انقلاب اسلامی در زمینه بهداشتی و درمانی در محل زندگی خود به صورت گروهی تحقیق نموده و گزارش آن را به کلاس ارائه دهید.

درس پانزدهم: چشم انداز آینده استان

شکل ۸-۶ بخشی از توانمندی های استان مبنایی برای چشم انداز آینده

سی سال از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی می گذرد و درخت انقلاب امروز به حدی بزرگ و تنومند شده که شاخ و برگ آن بر تمامی گستره کشور اسلامی ایران سایه افکنده است. استان کردستان نیز مانند سایر استان های کشور از برکات وجود انقلاب اسلامی بی بهره نبوده و این موضوع به زبان آمار و اطلاعات قابل مشاهده و اثبات است.

با توجه به دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی که در درس قبل بررسی شد و با در نظر گرفتن موقعیت خاص و وضعیت طبیعی استان کردستان و نیروی انسانی ماهر و متخصص آن، این استان می تواند در آینده در بسیاری از زمینه ها رشد و شکوفایی پیدا کند. طبق بررسی های انجام شده بسیاری از شاخص های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان طی سال های پس از انقلاب رشد بسیار چشم گیری داشته است اما با توجه به استعداد های خدادادی و توان بالای کردستان در زمینه منابع طبیعی و نیروی انسانی، استان کردستان سزاوار توجه بیشتر مسئولان و گام های اساسی در راه توسعه و پیشرفت آن است اما باید توجه داشت که در مسیر توسعه استان تنگناها و محدودیت هایی وجود دارد که در اینجا به برخی از آنها اشاره می شود.

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

• برخی از مهم‌ترین مشکلات و محدودیت‌ها بر سر راه توسعه استان

- کمبود تأسیسات مهار، ذخیره و انتقال آب و شبکه‌های آبرسانی
- عدم تطابق منابع آب و خاک، نیمه مکانیزه بودن کشاورزی، شیب زیاد، کوچکی و پراکندگی اراضی در مناطق غربی استان

و...

- کاهش بارندگی به‌ویژه در نیمه شرقی استان و وقوع خشک‌سالی‌های پی در پی
- توسعه نیافتگی بخش صنعت و معدن متناسب با قابلیت‌های استان
- فقدان شبکه‌های جمع‌آوری فاضلاب در روستاها و ضعف آن در شهرها
- پرهزینه بودن احداث راه‌های زمینی با توجه به وضعیت کوهستانی و صعب‌العبور بودن بسیاری از مناطق استان

شکل ۹-۶. بخشی از معابر کوهستانی استان (گردنه ته ته)

* به نظر شما علاوه بر موارد ذکر شده، چه مشکلات دیگری مانع توسعه استان می‌شود؟

• مهم‌ترین اهداف و راهبردهای پیشنهادی برای توسعه استان

- بر اساس سند چشم‌انداز ۲۰ سال آینده، برخی از اهداف مهم بلند مدت توسعه استان عبارت‌اند از:
- توسعه و بهره‌برداری از منابع آب‌های سطحی و حفاظت از حوضه‌های آب‌خیز استان
- توسعه و نوسازی زیرساخت‌های کشاورزی و دام‌پروری متناسب با ظرفیت آب و برنامه‌های مدیریت منابع آب استان
- حفاظت، احیا، توسعه و بهره‌برداری اصولی از منابع طبیعی (جنگل‌ها و مراتع) و محیط زیست استان در جهت نیل به توسعه پایدار

پایدار

توسعه پایدار: رسیدن به مراحل بالای رشد و توسعه بدون تخریب محیط زیست.

- تقویت شبکه‌های زیر بنایی (ارتباط زمینی، ریلی، هوایی، انرژی، مخابرات و...)
- توسعه بخش صنعت متناسب با منابع موجود
- توسعه و گسترش خدمات بازرگانی
- فراهم کردن بسترهای لازم جهت استفاده از قابلیت‌های گردشگری استان
- جذب و نگهداری منابع انسانی و شناسایی نیروهای کارآفرین و افزایش مشارکت نیروهای محلی در مدیریت توسعه استان
- ارتقای شاخص‌های توسعه انسانی و افزایش ظرفیت‌های آموزش عالی با اولویت دادن به نیازهای استان و...
- در نهایت، در جهت چشم انداز آینده استان، برای ارتقا و پیشرفت بیشتر و هماهنگی با سایر نقاط کشور باید به اهداف پیشنهادی با توجه به توانمندی‌های استان در ابعاد مختلف اشاره شود.
- * شما چه پیشنهاداتی برای توسعه استان کردستان دارید؟

بیشتر بدانیم

الف) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش کشاورزی و منابع طبیعی :
با توجه به نقش و جایگاه کشاورزی به عنوان محور توسعه اقتصادی استان ما، مهم‌ترین اهداف این بخش عبارت‌اند از :
– بهره‌وری اصولی از منابع طبیعی و انسانی در جهت توسعه کشاورزی متناسب با شرایط آب و هوایی استان

– تقویت راهکارهای استفاده بهینه و حداکثری از ارزش افزوده محصولات مانند توت‌فرنگی، از طریق تشکیل بنگاه‌های تعاونی تکثیر و کشت، برداشت و فروش، توسعه ناوگان حمل و نقل، احداث سردخانه و نگهداری، توسعه صنایع وابسته و پیوسته تبدیلی توت‌فرنگی (تولید کنستانتیره، اسانس، مربا و ...) در استان کردستان

شکل ۱۰-۶- محصولات که زمینه‌ساز توسعه صنایع تبدیلی استان‌اند.

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- فراآوری سیب زمینی (پودر، پوره، خلال، نشاسته و...)
- حمایت از احداث مجتمع‌های صنعتی دام در استان کردستان
- ارتقای کمی و کیفی محصولات کشاورزی برابر با استانداردهای ملی و جهانی
- ایجاد ایستگاه‌های تحقیقاتی و نهالستان‌های تولید نهال و نشا با استفاده از تکنیک کشت بافت به منظور تکثیر سریع و عاری از ویروس
- توجه به توسعه آبرزی پروری و تسریع در تکمیل پروژه آبرزی پروری سیروان

شکل ۱۱-۶- مجتمع‌های آبرزی پروری استان

- طرح تولید و بسته بندی خشکبار به طریق صنعتی و بهداشتی
- تأسیس کارگاه‌های نیمه صنعتی فرآورده‌های الیاف تولیدی بز مرخز
- احداث و بازسازی خطوط نفوذی ۲۰ کیلو ولت جهت برقراری چاه‌های کشاورزی و پمپاژ حاشیه رودخانه‌ها

ب) اهداف راهبردهای توسعه در بخش منابع آب:

- تکمیل سدهای در دست ساخت سیا زاخ، سورکه ول، چراغ ویس، گاران، زیویه، ژاوه و...
- پروژه انتقال آب از مناطق غربی استان به دشت‌های شرقی و شمال شرقی استان
- احداث و توسعه ایستگاه‌های پمپاژ و ترویج روش‌های نوین آبیاری و همچنین شبکه‌های محلی انتقال آب در دشت‌های استان (حدود ۸۰۰ کیلومتر)

پ) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش صنعت و معدن:

- تجهیز و توسعه شهرک‌های صنعتی موجود و احداث شهرک‌های صنعتی جدید
- توسعه شرکت‌های تخصصی سنگ‌های تزئینی
- احداث و راه اندازی واحدهای صنعتی مادر (پتروشیمی، پالایشگاه نفت، ذوب آهن و فولاد)

- احداث کارخانه تولید سیمان خاکستری دیواندره، سقز و ...
- ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی
- ایجاد صنایع تجهیزات پزشکی و دارویی
- احداث کشتارگاه صنعتی در قالب خوشه‌های صنعتی شامل فرآورده‌های گوشتی، چرم و محصولات چرمی، مکمل‌های غذایی و ...

شکل ۱۲-۶- فرآورده‌های صنعت چرم

- جلب مشارکت و حمایت از سرمایه‌گذاران بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در بخش صنعت و معدن
- مکان‌یابی مناسب برای ایجاد صنایع جدید، کنستانتیره، خودروسازی، تولید لاستیک، الیاف شیشه‌ای و بازیافت پسماندهای صنعتی، تولید لوازم الکتریکی و ...
- * با توجه به اطلاعاتی که از توانمندی‌های شهرستان محل زندگی خود دارید، توسعه کدام یک از صنایع را پیشنهاد می‌کنید؟

ت) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش میراث فرهنگی و گردشگری:

- اجرایی کردن طرح جامع گردشگری استان
- اجرای طرح ساماندهی و توسعه گردشگری دریاچه زریبار
- تملک و احیای عمارت و چهارباغ خسروآباد
- اجرای محور فرهنگی - تاریخی سنندج
- تکمیل، توسعه و تجهیز مجموعه خانه گرد
- حمایت از احداث هتل‌ها و مجتمع‌های گردشگری استان

شکل ۱۳-۶- مجتمع های گردشگری

ث) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش بازرگانی و حمل و نقل :

- ایجاد منطقه ویژه اقتصادی دهگلان و منطقه آزاد تجاری مریوان
- تسريع در ايجاد زیرساخت ها و تجهيز بازارچه های مرزی (باشماق مریوان، سیف سقر، سیران بند بانه)
- تسريع در تصویب مرز بین المللی (رسمی) باشماق مریوان و اجرای آن
- تسريع در اجرا و اتمام باند دوم محور سنندج - همدان و احداث راه اصلی سنندج - مریوان
- تسريع در اجرای فرودگاه سقر
- احداث راه آهن همدان - سنندج - مریوان
- اتمام بزرگراه کرمانشاه - سنندج - میاندوآب : با توجه به این که استان کردستان در حلقه اتصال استان های جنوب غرب به شمال غرب کشور است، از این نظر ایجاد بزرگراه شمال - جنوب در غرب کشور چندین سال است، در برنامه دولت قرار گرفته و بخش هایی از آن انجام شده است.

ج) اهداف و راهبردهای توسعه در زمینه آموزش عالی و بهداشت و درمان :

- توسعه دانشگاه های استان کردستان و دانشکده های وابسته به آن ها در جهت توانمندی ها و نیازهای استان
- توسعه رشته های تحصیلی واحدهای دانشگاهی پیام نور متناسب با نیازهای استان
- ایجاد آموزشکده فنی و حرفه ای صنایع دستی
- احداث مجتمع آموزشی فرش دست باف سنندج
- ایجاد مراکز رشد و بوستان های علم و فناوری، مرکز تحقیقات و پارک فناوری صنایع الکترونیک و ...
- توسعه شبکه بهداشت و درمان استان (ایجاد بیمارستان در شهرهای سرو آباد، دیواندره، دهگلان و

- بیمارستان‌های تخصصی مانند بیمارستان قلب در سنندج و...)
- تسريع در تکميل و بهره برداری بیمارستان‌های سقز و بانه
  - چ) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش اجتماعی، فرهنگی، هنری و تربیت بدنی :
    - ایجاد امکانات زیر بنایی برای توسعه اجتماعی استان
    - گسترش فعالیت‌های فرهنگی و تقویت تشکلهای غیر دولتی و جذب سرمایه‌های خصوصی و تعاونی در فعالیت‌های فرهنگی و هنری
    - کاهش مشکلات بیکاری و ناهنجاری‌های اجتماعی و کمک به سلامت خانواده و جامعه
    - تکميل پروژه‌های تربیت بدنی مانند استادیوم ۱۵۰۰۰ نفری سنندج، احداث سالن ۶۰۰۰ نفری و خوابگاه ۴۰۰ نفری سنندج و ۲۰ پروژه نیمه تمام دیگر و احداث ۱۵ استخر و ۴۰ سالن ورزشی
    - بستر سازی برای افزایش مشارکت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی زنان در روند توسعه استان
    - * شما چه پیشنهادهایی برای توسعه اجتماعی، فرهنگی، هنری و... استان ارائه می کنید ؟
  - ح) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش عمران شهری و روستایی :
    - ساماندهی بافت‌های فرسوده و مناطق حاشیه‌ای شهرها
    - تسريع در اجرای طرح‌های هادی روستایی و جامع شهری
    - توسعه و اصلاح شبکه آب شرب مناطق شهری و روستایی
    - تسريع در اجرای عملیات گازرسانی شهری و روستایی
    - احداث و توسعه شبکه دفع فاضلاب و تصفیه خانه‌های فاضلاب در شهرها
    - مطالعه و احداث مراکز بازیافت زباله‌های شهری و روستایی
    - تقویت و ایجاد زیر ساخت‌های ناوگان حمل و نقل درون شهری استان
  - خوشبختانه برخی از راهبردهای توسعه استان وارد مرحله عملیاتی شده و در حال اجراست (مانند سد سازی و انتقال آب به مناطق حاصل خیز شرقی استان، ایجاد شهرک‌های صنعتی، توسعه شبکه حمل و نقل، توسعه شبکه مخابرات، گازرسانی و...)

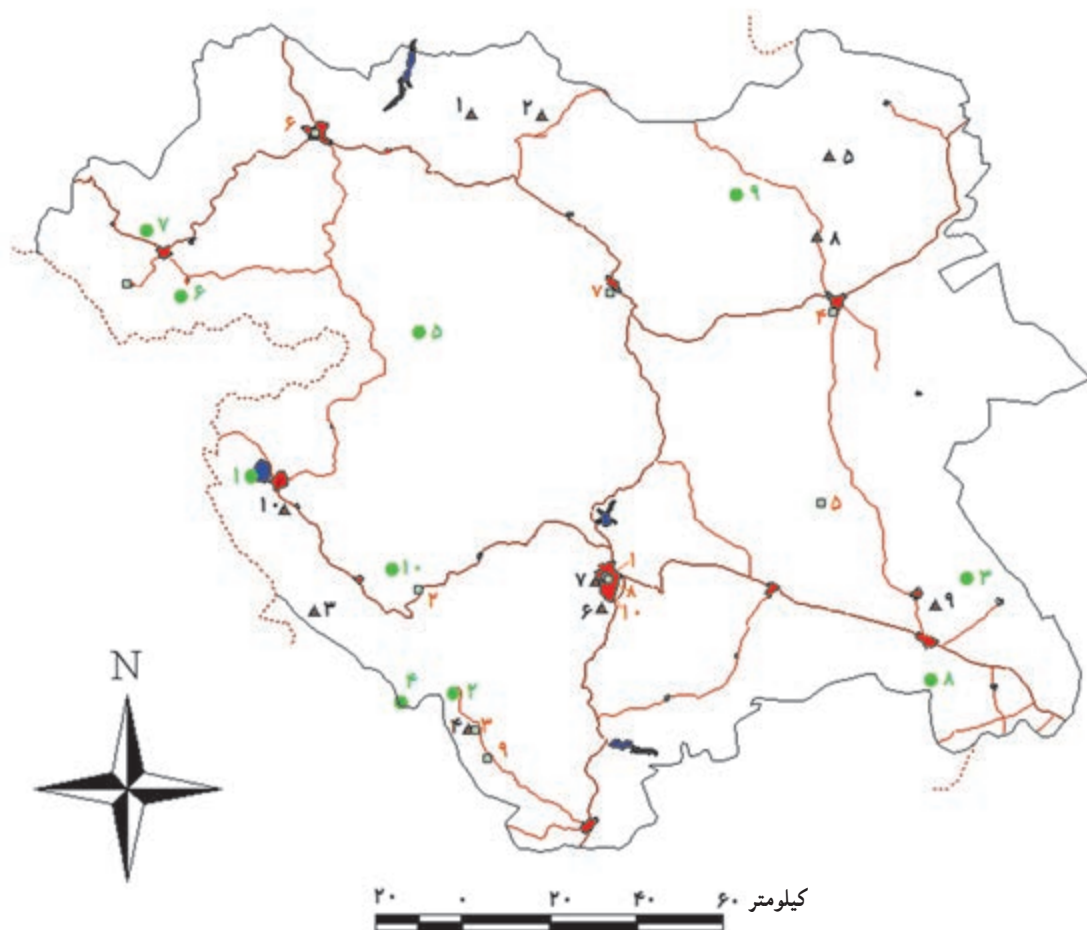
فعالیت

- ۱- ضمن تجسم تغییرات محل زندگی خود در ۱۰ سال آینده؛ در زمینه‌های طبیعی، انسانی، اجتماعی و فرهنگی، گزارش مختصری از آن را تهیه و به کلاس ارائه دهید.

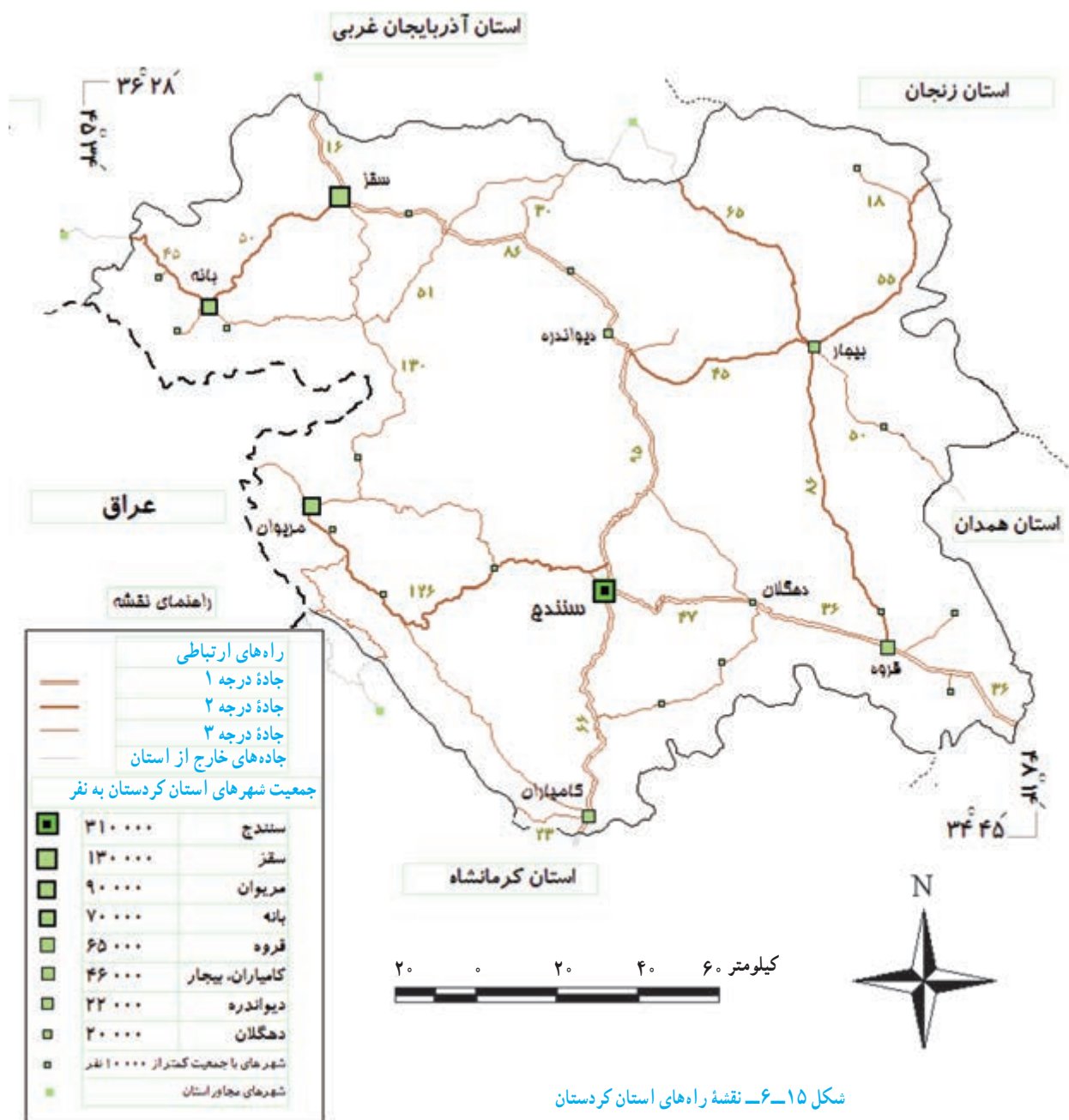

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

جاذبه‌های مذهبی		جاذبه‌های تاریخی		جاذبه‌های طبیعی	
مسجد جامع سنندج	۱	تپه باستانی «زیویه»	۱	دریاچه زریبار	۱
قرآن نگل	۲	غار «کرفتو»	۲	روستای پالنگان	۲
پیر شالیار	۳	روستای «هه‌ورامان تخت»	۳	چشمه آب معدنی «باباگرگر»	۳
مقبره صاحب‌خاتون بیجار	۴	کتیبه «ته‌نگی‌ور» و بنجاق هه‌ورامان	۴	منطقه هه‌ورامان و کوه‌های شاهو	۴
مقبره شیدای نازدار	۵	قلعه «قم‌چقای» بیجار	۵	منطقه سارال و کوه چهل چشمه	۵
مسجد دو مناره‌ای سنقر	۶	قلعه حسن آباد	۶	منطقه سورین بانه	۶
مقبره سلطان بالغ	۷	گورستان شهرک زاگرس	۷	«چم شوی» بانه	۷
زیارتگاه طاقه گوره	۸	پل صلوات آباد بیجار	۸	منطقه «به‌گر و په ریشان»	۸
پیر عکاشه	۹	پل فرهاد آباد قروه	۹	منطقه حفاظت شده بیجار	۹
کلیسای سنندج	۱۰	قلعه مریوان	۱۰	کوه «کوره میانه»	۱۰

شکل ۱۴- نقشه گردشگری استان کردستان

منابع و مآخذ

- ۱- صفی زاده، صدیق، ۱۳۷۸، تاریخ کرد و کردستان، تهران، نشر آتیه
- ۲- سنندجی، میرزا شکرالله، ۱۳۶۶، تحفه ناصری، تهران، انتشارات امیرکبیر
- ۳- جمعی از نویسندگان، ۱۳۶۷، کرد در دائرة المعارف اسلام، ترجمه اسماعیل فتاح قاضی، ارومیه، مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی
- ۴- محمودی ازناوه، سعید، ۱۳۸۴، کردستان (مجموعه عکس‌هایی از کردستان)، تهران، خانه فرهنگ و هنر گویا
- ۵- زارعی، محمد ابراهیم، ۱۳۸۶، سیمای میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان، سنندج، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان
- ۶- کینان، درک، ۱۳۷۲، کردها و کردستان، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، انتشارات نگاه
- ۷- کلباسی، ایران، ۱۳۶۲، گویش کردی مهابادی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- ۸- رخزادی، علی، ۱۳۷۹، آوا شناسی، دستور زبان کردی، تهران، انتشارات ترفند
- ۹- وان بروین سن، مارتین، ۱۳۷۸، جامعه شناسی مردم کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، انتشارات پانید
- ۱۰- نقیب سردشت، بهزاد، ۱۳۸۵، ساز شناسی موسیقی کردی، تهران، انتشارات توکلی
- ۱۱- رهو، روشنک، ۱۳۸۱، پوشاک زنان کرد، فصل‌نامه فرهنگ کردستان، سال سوم، شماره ۱۱، تابستان
- ۱۲- ایزدی، مصطفی (و دیگران)، ۱۳۷۸، تهاجم عراق و مقابله با متجاوزین، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران
- ۱۳- شیرزادی، رضا (و دیگران)، ۱۳۸۳، بررسی جنگ‌های ۵۰ سال اخیر ایران و مقایسه با جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، عروج نور، تهران
- ۱۴- سمیعی، علی، ۱۳۸۲، کارنامه توصیفی عملیات‌های ۸ سال دفاع مقدس، نسل کوثر، تهران
- ۱۵- احسنی، نبی، ۱۳۸۱، سیمای کلی مناطق جنگلی کردستان، اداره کل حفاظت محیط زیست استان کردستان، سنندج
- ۱۶- ایرانی، جمال، ۱۳۸۶، پژوهش تصویری در جغرافیای استان کردستان، سازمان آموزش و پرورش استان کردستان
- ۱۷- ایرانی، جمال، ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۳، توریسم و اثرات اقتصادی و فرهنگی آن در استان کردستان، نشریه ژینگه شماره ۲ الی ۱۰، سنندج
- ۱۸- ایرانی، جمال، ۱۳۷۸، زیربار از نگاهی دیگر، نشریه رشد آموزش جغرافیا، شماره ۵۴ الی ۵۶
- ۱۹- ایرانی، جمال، ۱۳۸۴، جاذبه‌های گردشگری فرهنگی - مذهبی استان کردستان، مجله فرهنگ کردستان، شماره ۲۲
- ۲۰- ایرانی، جمال، ۱۳۸۷، و دیگران، جغرافیای استان کردستان، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، تهران
- ۲۱- وحدانی، اقبال، ۱۳۷۴، رابطه شبکه زه‌کشی و تأثیر آن بر فرسایش و رسوب‌گذاری در حوضه آب‌خیز سد قشلاق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران
- ۲۲- وحدانی، اقبال و احسنی، نبی، ۱۳۸۵، بررسی زیستگاه کوسالان، کار پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج
- ۲۳- لحافیان، جمال، بی‌تا، کهن‌ترین سنگ نگاره‌های ایران در کردستان، میراث آریا (خبرگزاری اجتماعی و فرهنگی)
- ۲۴- بدناریک، رابرت جی، جولای ۲۰۰۷، اولین کنفرانس بین‌المللی مربوط به فنجان‌نماها

- ۲۵- مردوخ، شیخ محمد، ۱۳۵۱، کرد و کردستان، غرق، سنندج
- ۲۶- طباطبایی، محمد - قصریانی، ۱۳۷۱، فرهنگ؛ منابع طبیعی کردستان، جهاد دانشگاهی
- ۲۷- میروانی، محمد، ۱۳۸۲، بیجار در گذر زمان، توسکا، تهران
- ۲۸- بدلیسی، امیر شرف خان، ۱۳۷۳، شرف نامه یا تاریخ مفصل کردستان، با مقدمه و تعلیقات محمد عباسی، تهران، نشر حدیث
- ۲۹- قاضی، محمد شریف، ۱۳۷۱، زبدة التواریخ سنندجی در تاریخ کردستان، به کوشش محمد رئوف توکلی، تهران؛ انتشارات

توکلی

- ۳۰- کردستانی، علی اکبر (وقایع نگار)، ۱۳۸۱، حدیقه و ناصریه و مرآت الظفر در جغرافیا و تاریخ کردستان، تهران، گلبن چاپ
- ۳۱- اردلان، مستوره (ماه شرف)، ۱۳۲۵، تاریخ اردلان، با مقدمه و تصحیح ناصر آزادپور، سنندج، چاپ بهرامی
- ۳۲- اورامانی، محمد امین، ۱۳۸۰، تاریخ اورامان (میژوی هه ورامان) به کردی، تهران، انتشارات بلخ
- ۳۳- چلبی، اولیاء، ۱۳۶۴، سیاحت نامه (کردستان در تاریخ همسایگان) ترجمه فاروق کیخسروی، ارومیه، انتشارات صلاح الدین

ایوبی

- ۳۴- حیرت سجادی، عبدالحمید، ۱۳۷۹، ایلات و عشایر کردستان، سنندج، انتشارات دانشگاه کردستان
- ۳۵- روحانی، بابامردوخ، ۱۳۷۱، تاریخ مشاهیر کرد، تهران، انتشارات سروش، جلد ۳
- ۳۶- زکی، محمد امین، ۱۳۷۷، تحقیقی درباره کرد و کردستان، ترجمه و توضیح حبیب الله تابانی، تهران آیدین
- ۳۷- شرفکندی (هه ژار)، عبدالرحمن، ۱۳۶۰، شرف نامه یا تاریخ مفصل کردستان به کردی، تهران، چاپخانه جواهری
- ۳۸- گزارش عملکرد ۳۰ ساله سازمان ها، نهادها، ادارات و ارگان های استان کردستان، ۱۳۸۷
- ۳۹- آرشیو اطلاعات سازمان ها، نهادها، ادارات و ارگان های استان کردستان، ۱۳۸۸
- ۴۰- سایت اینترنتی سازمان ها، نهادها، ادارات و ارگان های استان کردستان، ۱۳۸۸
- ۴۱- میراث باز یافته (استان کردستان) بی تا - گزارش عملکرد گردشگری از سال ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۴، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری

استان کردستان

- ۴۲- استان کردستان در یک نگاه، ۱۳۸۸، دفتر هماهنگی امور اقتصادی استانداری کردستان
- ۴۳- فصل نامه طبیعت گردی (علمی - ترویجی ۱۳۸۷)، سال اول، شماره اول، تهران
- ۴۴- مجله گردشگران، شماره اول، فروردین ۱۳۸۸، نشریه داخلی انجمن صنفی دفتر خدمات مسافرت هوایی و جهانگردی
- ۴۵- پارسه، هفته نامه سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، شماره های سال ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸
- ۴۶- گزارش ارسالی از سازمان آب و فاضلاب کشور ۱۳۹۱

تقدیر و تشکر

اعضای تیم تألیف کتاب استان شناسی کردستان از کلیه عزیزیانی که به هر نحو با این تیم همکاری داشته اند صمیمانه تشکر و قدردانی نموده و به جهت اینکه ممکن است نامی از قلم بیفتد از ذکر اسامی خودداری می نماید.

